

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Primož Perko

VARŠAVSKA VSTAJA – UVERTURA HLADNE VOJNE?

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Primož Perko

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

VARŠAVSKA VSTAJA – UVERTURA HLADNE VOJNE?

Diplomsko delo

Ljubljana 2008

Zahvala

Zahvaljujem se doc. dr. Damijanu Guštinu za mentorstvo in ljubeznivo strokovno pomoč, cenjenemu prijatelju, gospodu Juriju Zoru za bibliotekarske usluge in moralno podporo, staršem za vso drugo pomoč in očetu za lektoriranje besedila ter Maji za zvesto spremstvo.

Varšavska vstaja – uvertura hladne vojne?

Poljska je leta 1939 postala prva žrtev agresije nacistične Nemčije in Sovjetske zveze ter hkrati "prva zaveznica" Velike Britanije in Francije. Napadalki sta Poljsko republiko izbrisali z zemljevida Evrope in jo nadomestili s policijsko državo, ki je z okrutnimi represivnimi ukrepi poskušala zatreti upor prebivalstva. Prizadevanja okupatorjev so bila jalova, saj je poljsko odporniško gibanje nenehno raslo in se krepilo. Osrednje mesto med številnimi odporniškimi skupinami je zavzela Domača armada. Po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo so se Poljaki in Sovjeti znašli skupaj na isti strani. Rdeča armada se je po nemških porazih pri Stalingradu in Kursku začela naglo približevati poljskemu ozemlju. Vodstvo Domače armade je ocenilo, da je napočil čas za priprave na vstajo. Ko so se sovjetske enote znašle pred Varšavo, je v njej izbruhnila vstaja, ki je trajala od 1. avgusta do 2. oktobra 1944. Sovjeti vstajnikov v Varšavi niso učinkovito podprli iz političnih in vojaških razlogov ter jim očitali zaletavost in avanturizem. Velika Britanija in ZDA nista želeli tvegati razpada strateške enotnosti zavezniške koalicije in sta zato popuščali Sovjetski zvezi. Varšavska vstaja se je zato sprevrgla v tragičen poraz.

Ključne besede: Poljska, vstaja, vstajniki, Domača armada, Rdeča armada.

The Warsaw rising – an overture to Cold War?

In 1939 Poland was the first victim of the German and Soviet aggression, making it thus the "First Ally" of Great Britain and France. Polish republic was erased from the European map and superseded by a police state, which applied itself to stifling popular revolt by employing brutal repressive measures. Notwithstanding the oppression of the occupying forces, the Polish resistance movement steadily grew in number and power. Among the various partisan groups, the Home Army took the central role in it. Following the German attack on the USSR, the Poles and the Soviets now found themselves on the same side. After German defeats at Stalingrad and Kursk the Soviet Red Army started rapidly approaching the Polish territory. Home Army leadership estimated the time was ripe to start preparations for an insurrection. When the Soviet troops reached the outskirts of Warsaw, a rising broke out in the town on 1 August 1944 and continued until 2 October. Out of political and military reasons though, the Soviets did not effectively uphold the insurgents, but reproached them with rashness and adventurousness. Similarly, Great Britain and the USA did not venture to jeopardize the strategic unity of the Allied coalition and therefore made concessions to the Soviets. Consequently, the rising ended in a tragic defeat.

Keywords: Poland, rising, insurgents, Home Army, Red Army.

KAZALO

1.	<i>UVOD</i>	8
2.	<i>METODOLOŠKI OKVIR</i>	10
2.1	Namen in cilj raziskave.....	10
2.2	Delovne hipoteze.....	10
2.3	Uporabljene metode dela.....	10
2.4	Struktura analize	11
3.	<i>TEMELJNI POJMI</i>	12
3.1	Vstaja in vstajniki	12
3.2	Hladna vojna	13
3.3	Domača armada (Armia Krajowa)	14
4.	<i>PREDZGODOVINA VARŠAVSKE VSTAJE</i>	17
4.1	Vojna in kapitulacija	17
4.2	Okupacija in odpor	19
4.3	Geneza ideje o varšavski vstaji	27
5.	<i>VARŠAVSKA VSTAJA</i>	46
5.1	Belo-rdeča zastava vihra nad Varšavo.....	46
5.2	Prvi odzivi Velike trojice	50
5.3	Misija Mikołajczyka v Moskvi.....	56
5.4	Varšavska slepa ulica.....	57
5.5	Strateška enotnost na preizkušnji	64
5.6	Primer Orwell.....	69
5.7	Na vzhodu nič novega	70
5.8	Od Volge do Visle.....	74
5.9	Konec neke agonije	84
6.	<i>ZAKLJUČEK</i>	88
7.	<i>VIRI IN LITERATURA</i>	93
8.	<i>PRILOGE</i>	99

SEZNAM TABEL

Tabela 4.2.1: Seznam potrjenih diverzantskih akcij in sabotaž Zveze oboroženega boja (ZWZ) in Domače armade (AK) od 1. januarja 1941 do 30. junija 1944	26
Tabela 5.8.1: Kronološki pregled operativnega delovanja sovjetske Rdeče armade od decembra 1941 do maja 1945	76

SEZNAM GRAFIKONOV

Grafikon 5.8.1: Čas trajanja operacij v kronološkem zaporedju z vmesnimi obdobji	76
---	----

SEZNAM KRATIC

AAF – <i>Army Air Forces</i> (Letalske sile ameriške vojske)
AK – <i>Armia Krajowa</i> (Domača armada, 1942–1945, naslednica SZP, ZWZ, in SZK)
AKD – <i>Armia Krajowa w Dokumentach</i> , 1939–1945 (objavljeno arhivsko gradivo)
AL – <i>Armia Ludowa</i> (Ljudska armada, naslednica GL, 1944–1945)
BCh – <i>Bataliony Chłopskie</i> (Kmečki bataljoni, 1940–1944)
CCS – <i>Combined Chiefs of Staff</i> (Načelniki skupnega poveljstva angloameriških sil)
FO – <i>Foreign Office</i> (Ministrstvo za zunanje zadeve Velike Britanije)
GESTAPO – <i>Geheime Staats Polizei</i> (Tajna državna policija, 1933–1945)
GG – <i>Generalna Gubernia</i> (polj.) ali <i>Generalgouvernement</i> (nem.) (Generalna uprava – nacistični protektorat v okupirani Poljski, 1939–1945)
GL – <i>Gwardia Ludowa</i> (Ljudska garda, 1943–1944)
JCS – <i>Joint Chiefs of Staff</i> (Načelniki združenega poveljstva ameriških oboroženih sil)
KPP – <i>Komunistyczna Partia Polski</i> (Komunistična partija Poljske, 1926–1938)
MI6 (SIS) – <i>Secret Intelligence Service</i> (Britanska tajna obveščevalna služba, 1921–)
ND – <i>Narodowa Demokracja</i> (Endecja) (Narodni demokrati)
NKVD – <i>Narodnij Komissariat Vnutrennih Del</i> (Ljudski komisariat za notranje zadeve, 1922–1923 in 1934–1943)
NOW – <i>Narodowa Organizacja Wojskowa</i> (Narodna vojaška organizacija, 1940–1942)
NSZ – <i>Narodowe Siły Zbrojne</i> (Narodne oborožene sile, 1942–1944)
OUN – <i>Organizacja Ukraińskich Nacionalistiv</i> (Organizacija ukrajinskih nacionalistov)
PAF – <i>Polish Air Force</i> (Poljske letalske sile, 1940–1947)
PAL – <i>Polska Armia Ludowa</i> (Poljska ljudska armada, 1943–1944)

PKP – *Polityczny Komitet Porozumiewawczy* (Politični posvetovalni odbor, 1940–1943)

PKWN – *Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego* (Poljski komitee narodne osvoboditve, znan kot Lublinski komitee, 1944)

PPR – *Polska Partia Robotnicza* (Poljska delavska stranka, 1942–1948)

PPS – *Polska Partia Socjalistyczna* (Poljska socialistična stranka, 1892–1948)

PSL – *Polskie Stronnictwo Ludowe* (Poljsko ljudsko (kmečko) gibanje, tudi Kmečka stranka 1895–1947)

PSZ – *Polskie Siły Zbrojne* (Poljske oborožene sile, 1940–1945)

RA – Rdeča Armada

RAF – *Royal Air Force* (Kraljeve letalske sile)

RJN – *Rada Jedności Narodowej* (Svet narodne enotnosti, 1943–1944)

ROA – *Russkaja Osvoboditel'naja Armija* (Ruska osvobodilna armada, 1944–1945)

RONA – *Russkaja Osvoboditel'naja Narodnaja Armija* (Ruska narodna osvobodilna armada, 1942–1944)

RPZ – *Rada Pomocy Żydom* (Svet za pomoč Judom, 1942–1944)

SD – *Sicherheitsdienst* (Varnostna služba, 1932–1945)

SOE – *Special Operations Executive* (Uprava za posebne operacije, 1940–1946)

SP – *Stronnictwo Pracy* (Laburistično gibanje, tudi Laburistična stranka oz. Krščansko-demokratska delavska stranka, 1937–1950)

SS – *Schutzstaffeln* (Zaščitni oddelki, 1923–1945)

SZK – *Siły Zbrojne w Kraju* (Domače oborožene sile, 1940–1942)

SZP – *Służba Zwycięstwa Polskiego* (Poljska služba za zmago, 1939)

UPA – *Ukraińska Powstanska Armija* (Ukrajinska vstajniška armada)

ZPP – *Związek Patriotów Polskich* (Zveza poljskih domoljubov, 1943–1946)

ZSSR – Zveza sovjetskih socialističnih republik (kratko: **SZ** – Sovjetska zveza)

ZWZ – *Związek Walki Zbrojnej* (Zveza oboroženega boja, 1939–1942)

ŻOB – *Żydowska Organizacja Bojowa* (Judovska bojna organizacija)

ŻZW – *Żydowski Związek Wojskowy* (Judovska vojaška zveza)

1. UVOD

Britanski zgodovinar Norman Davies (2001: 139) v svoji razčlenitvi obdobja delitev Poljske s kančkom ironije ugotavlja, "da je bila Poljska večino časa le ideja – spomin iz preteklosti ali zgolj upanje na prihodnost". Tudi Bismarckova teza o Poljski kot "efemerni sezonski državi" podpira zgornjo ugotovitev. Poljski narod je v svoji kolektivni zavesti nakopičil številne plasti zgodovinskih reminiscenc, ki pričajo o herojskem, vendar s tragičnim občutjem zaznamovanem boju "za vašo in našo svobodo". V navedke postavljena krilatica se skozi stoletja vztrajno pojavlja kot nekakšen *leitmotiv* poljskih svobodoljubov ter borcev za svobodno in neodvisno Poljsko – v nepretrgani verigi od Kościuszka do Piłsudskega. Za ta romantični ideal so se v boju, tako na lastnih kot tujih tleh, žrtvovali ne le pogumni posamezniki, temveč cele generacije poljskih rodoljubov. Ti možje in žene so se v številnih vstajah dvigali v pogosto neenak boj s tujimi zavojevalci, ki njihovi državi niso priznavali pravice do obstoja. Poljsko ozemlje so si s t. i. particijami (delitvami) brezobzirno razdelili med seboj, kot da bi šlo za neposeljeno zemljo, *terra nullius*, prepuščeno kolonizaciji.

V plejadi¹ narodnih vstaj in revolucij pa je varšavska vstaja (polj. *Powstanie Warszawskie*) iz leta 1944 najbrž tisti dogodek v novejši poljski zgodovini, ki je z najusodnejšimi in uničujočimi posledicami zaznamoval poljsko družbo, obenem pa pošteno razburkal dinamiko odnosov v "velikem zavezništvu"² in morda celo načel njegovo strateško enotnost, kar je pripeljalo do odkritega antagonizma med glavnimi akterji v antifašističnem zavezniškem taboru. V pričujočem delu bom poskušal pojasniti morebitno vzročno-posledično povezanost med vstajo poljske Domače armade (polj. *Armia Krajowa*, v nadaljevanju AK) v Varšavi leta 1944 in postopnim prehodom iz vroče druge svetovne vojne v hladno vojno, zaznamovano z novo politično konstelacijo zavezništev v obliki blokovske delitve sveta.

¹ Poljsko zgodovino pisje beleži precej burno dogajanje, ko gre za narodne vstaje. Za ilustracijo navajam le najpomembnejše: novembrska vstaja (1830–1831), galicijska žakerija (1846), krakovska revolucija (1848), poznańska vstaja (1848), januarska vstaja (1863–1864), revolucija v ruskem delu Poljske (1904–1905), vstaja v varšavskem getu (april 1943), varšavska vstaja (1. 8.–2. 10. 1944). Poljaki so sodelovali tudi v različnih vstajah, revolucijah in osvobodilnih vojnah po Evropi in svetu: Tadeusz Kościuszko v ameriški revoluciji (1775–1783), Józef Bem v madžarski revoluciji (1848–1849), Ludwik Mierosławski v vstajah v Palermu in Baden-Badnu (1848), Adam Mickiewicz v italijanskih revolucijah v Milanu, Livornu, Genovi in Rimu (1848), Jarosław Dąbrowski v pariški komuni (1871), Karol Świerczewski v španski državljanski vojni (1936–1939) itd.

² Izraz Veliko zavezništvo (ang. *Grand Alliance*) je skoval britanski ministrski predsednik Winston Churchill z željo poimenovati zvezo držav (ZDA, VB in ZSSR), ki so združile svoje moči v boju proti silam osi (Nemčija, Italija, Japonska). Termin je aluzija na zavezništvo, ki je porazilo francoskega kralja Ludvika XIV v vojni za špansko nasledstvo (1701–1713) in ga je vodil Churchillov prednik vojvoda Marlborough (Howard v Dear in Foot 2001: 390). Po sprejetju Deklaracije združenih narodov 1. 1. 1942 v Washingtonu se je kot poimenovanje za zavezniško koalicijo uveljavil uradni naziv Združeni narodi (*United Nations*).

Pri ugotavljanju pojava hladne vojne in prepoznavanju njenih obrisov na varšavskem zemljevidu druge svetovne vojne iz leta 1944 (1. 8. – 2. 10.) je ključnega pomena ravnanje Sovjetske zveze in njenih oboroženih sil (Rdeča armada) v obdobju tik pred varšavsko vstajo, med njo in takoj po njej ter percepcija tega pojava na poljskem ozemlju – kot geografskem in političnem prostoru – s strani poljske begunske vlade v Londonu in njenih glavnih predstavnikov ter angloameriških zaveznikov. Nevralgična točka varšavske vstaje je vprašanje (ne)intervencije RA med njenim potekom. Vprašanje, ki se vedno znova poraja pri preučevanju varšavske vstaje in njenih posledic in ki verjetno ne bo razrešeno toliko časa, dokler ne bodo v celoti dostopni vsi sovjetski (danes ruski), britanski in poljski arhivi, zgodovinarjem pa na voljo vsaj najbolj relevantni dokumenti. Dogodek je in bo ostal politična kontroverza *per se* in s tem predmet različnega tolmačenja vse dotlej, dokler v strokovni javnosti ne bo trdnega konsenza o naravi razlogov za sovjetsko pasivnost ob bitki za poljsko prestolnico. V kolikšnem obsegu so bili za to krivi idejnopolitični, morda samo vojaški razlogi ali pa kar kombinacija obojih, bom poskušal dognati v tem diplomskem delu. Zaradi nedostopnosti primarnih virov, ki bi nam omogočili globlji uvid v problematiko varšavske vstaje in njenega vpliva na mednarodno skupnost, smo žal objektivno omejeni, zato bo to ostal le skromen poizkus osvetlitve in pojasnitve pomembnega zgodovinskega dogodka na podlagi razpoložljivih virov.

2. METODOLOŠKI OKVIR

2.1 Namen in cilj raziskave

V diplomskem delu sem se namenil raziskati in pojasniti vojaško-politična razmerja med naslednjimi protagonisti: poljsko Domačo armado (*Armia Krajowa, AK*), njej nadrejeno poljsko begunsko vlado v Londonu, sovjetsko Rdečo armado in njenim vojaško-političnim vodstvom ter vodilnima zahodnima zaveznicama (Veliko Britanijo in Združenimi državami Amerike) med varšavsko vstajo (od 1. avgusta do 2. oktobra 1944) v širšem kontekstu druge svetovne vojne. Cilj raziskave je ugotoviti, kateri dejavniki (ideološki, politični, vojaški, psihološki) so glavnega akterja (AK) privedli do odločitve za začetek vstaje in kasneje odločilno vplivali na njen potek. S preučevanjem ključnih odločitev Sovjetske zveze oz. Rdeče armade med varšavsko vstajo bom poskušal identificirati dejavnike, ki so odločilno vplivali na njeno (ne)aktivnost. Problem želim osvetliti v luči zaostrovanja odnosov med zavezniki in poznejše hladne vojne.

2.2 Delovne hipoteze

- 1. Sovjetska Rdeča armada je kmalu po izbruhu varšavske vstaje postala pasivna zaradi izčrpanosti svojih človeških in materialnih zmogljivosti.*
- 2. Poizkus reševanja varšavske vstaje lahko razumemo kot uvod v hladno vojno.*

2.3 Uporabljene metode dela

Pri izdelavi diplomskega dela sem se opiral na relevantne sekundarne vire in transkribirane dokumente (primarne vire), objavljene v medmrežju, zbirkah virov in monografijah. Pri preučevanju izbrane tematike sem uporabljal zgodovinsko metodo za prikaz časovnega zaporedja ključnih dogodkov v varšavski vstaji. Precej pozornosti sem posvetil tudi razvoju poljskega odporniškega gibanja, ga poskušal povezati s sočasnimi sorodnimi pojavi v okupirani Evropi in s tem umestiti v širši okvir. Zgodovinsko metodo je bilo treba vsebinsko dopolniti z deskriptivno metodo, ki sem jo s pridom uporabil pri opisovanju

temeljnih pojmov, predvsem pa v obeh vsebinskih poglavjih diplomskega dela. Končne razčlenbe in razlage zbranih podatkov sem se lotil z analitično metodo in nekatere dodatno osvetlil z različnih vidikov, druge podvrigel vnovični kritični presoji ter se s kritiko virov in s pravo mero skepse odločil, katere izmed njih je treba posebej izpostaviti ali poudariti. Analizi je sledila še izpeljava končnih sklepov in zaključkov z uporabo logične metode.

2.4 Struktura analize

V vsebinskem delu sta dve večji poglavji, ki sta postavljeni v zgodovinsko sosledje z jasno določenimi mejniki, ki ju časovno definirajo. Členita se v podpoglavja, ki se na matični poglavji vežejo prek sorodne vsebinske materije in so manj natančno definirana s časovno-zgodovinskim okvirjem.

V prvem poglavju vsebinskega dela je obravnavana tematika razpeta med dva zgodovinska dogodka, in sicer začetek druge svetovne vojne z napadom nemških enot na Poljsko na eni ter izbruh varšavske vstaje – natanko 59 mesecev kasneje – na drugi strani. V tem poglavju se podajamo na krajše zgodovinsko popotovanje po trnovi poti Poljske, ki se začne z vojaškim porazom in okupacijo, nadaljuje z razdelitvijo njenega ozemlja med dve totalitarni državi, začetkom metodičnega nasilja nad poljskim narodom in spontanim vznikom odporiškega gibanja ter sklene z največjo organizirano manifestacijo volje po svobodi v poljski zgodovini. V poglavju opisujem predzgodovino varšavske vstaje in je preglednega značaja, zato je tudi obravnavana tematika v prvih dveh podpoglavjih deležna bolj pavalne obravnave. Izjema je zadnje podpoglavje, ki je nekakšen uvod v drugo poglavje in je zato tudi nekoliko bolj obsežno.

Drugo, najobsežnejše poglavje je jedro diplomskega dela; v njem se osredotočam na potek vstaje od izbruha do kapitulacije z močnimi poudarki na njenih političnih in vojaško-strateških vidikih. Načelno sem se poskušal izogibati podrobnemu opisovanju in razčlenjevanju bitke ter njenega vodenja na taktični ravni in sem zato raje več pozornosti namenil operativno-strateškim in političnim odločitvam najpomembnejših akterjev, njihovim posledicam ter vplivom na nadaljnje vodenje in potek vstaje.

V sklepnem poglavju oziroma zaključku v nekaj obrisih predstavim obdobje po varšavski vstaji do konca druge svetovne vojne, spremenjeno vojaško-politično okolje in nova razmerja sil. Razpravo sklenem z verifikacijo hipotez in sklepom.

3. TEMELJNI POJMI

3.1 Vstaja in vstajniki

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 1991: 556) najdemo pod geslom vstaja naslednjo razlago: "upor velikega števila ljudi proti obstoječi oblasti". Ker je predmet razprave varšavska vstaja, navajam tudi ustreznico v poljskem jeziku (*powstanie, -nia, pl -nia; sr. sp.*) (Vodnik 1977: 650). Ker med referenčno literaturo prevladuje anglosaksonska, naj navedem tudi nekaj angleških izrazov: *rising, uprising, insurrection, rebellion, revolt, insurgency*, ki pa niso nujno sopomenke.

Vstaja je navadno oborožen upor ali revolt, naperjen proti vzpostavljeni civilni ali politični avtoriteti. Osebe, ki v njej sodelujejo, imenujemo vstajniki. Ti se v vstaji kot redna (regularna) vojska ali pa na gverilski način spopadajo za oblast z oboroženimi silami vladajočega režima ali pa ga poizkušajo spodkopati s sabotажami in subverzijami. Približno tako definira vstajniško dejavnost tudi Slovar vojaških in sorodnih terminov (*Dictionary of Military and Associated Terms*), v nadaljevanju pa glede na naravo konflikta pomensko ločuje med *insurgency* kot vstajo proti vzpostavljeni, domači oblasti in *resistance* kot oboroženim bojem proti tuji, okupacijski oblasti in njenim sodelavcem (Wikipedia 2008). Angleški termin *rising* je veliko splošnejši (brez politične konotacije) in se uporablja tudi, kadar govorimo o vstaji kot oboroženem boju proti okupacijski oblasti in njenim oboroženim silam, kar se je dogodilo tudi v varšavski vstaji.³

Vstajniki so v boju z nasprotniki pogosto v podrejenem položaju, predvsem kar zadeva njihovo številčnost, ognjeno moč in tehnično podporo, zato se v veliki meri zatekajo k posebnim oblikam boja, kot so uporaba improviziranih eksplozivnih sredstev, ugrabitve, jemanje talcev ter atentati na vodilne civilne in vojaške predstavnike vladajoče elite. Navedene metode in taktika boja spadajo v koncept asimetričnega vojskovanja in se mnogokrat uporabljajo ne oziraje se na civilne žrtve ali t. i. postransko škodo (Wikipedia 2008).

Neizogiben problem vstajnikov je tudi vsakokratno vprašanje njihovega statusa, saj vsaka aktualna oblast, ki je ogrožena ali pa se tako samo počuti, vstajnikom in njihovemu

³ Borci poljske domače armade, ki so sprožili varšavsko vstajo, sami niso uporabljali termina "varšavska vstaja", ampak so spričo dogajanja na vzhodni fronti spopad imenovali "bitka za Varšavo". Šele po uničenju mesta, posebno pa po koncu vojne je termin "varšavska vstaja" ali "vstaja" postal splošno sprejet in uporabljan, vendar pri različnih ljudeh v različne namene (Davies 2003: vii).

početju odreka legitimnost in s tem tudi mednarodnopravno priznanje statusa vojskujoče se strani.

3.2 Hladna vojna

Termin hladna vojna je leta 1948 skoval ameriški politični analitik in publicist Walter Lippman⁴, da bi z njim opisal politično rivalstvo, ki se je kmalu po drugi svetovni vojni pričelo razvijati med ZDA in SZ. Hladno vojno lahko opišemo kot vojaški, ideološki, ekonomski in socialni konflikt svetovnih razsežnosti, ki pa ni nikdar presegel kritične točke in s tem prerasel v formalen oboroženi spopad med glavnima antagonistoma, ki bi se jima v boju pridružili tudi njuni zavezniki (sateliti). In vendar je intenzivnost konfliktov in incidentov med nasprotnima zavezniškima blokoma včasih dosegla stopnjo sovražnosti, ki je karakteristična za totalno vojno. Prave "vroče" vojne so tudi dejansko nastajale med vojaško-političnimi zaveznicami obeh velesil ali pa med eno od velesil in vojaško-politično zaveznico druge. Takšno stanje je v mednarodni skupnosti trajalo nekaj več kot štiri desetletja (1947–1991), ustvarjali pa so ga diametralno nasprotni koncepti politične, socialne in ekonomske ureditve sveta obeh rivalov (IMDE 1993: 540; Kaplan v IEMH 2006: 305–310).

Zametke hladne vojne lahko zasledimo že v letu 1943, ko je postalo jasno, da antifašistična koalicija, ki je bila za Stalina le "razumska ženitev" začasnega značaja, postaja zmagovita. O velikem "kvazizavezništvu" in zametkih hladne vojne, katere ideološke korenine naj bi po mnenju enega od teoretikov segale kar tja do začetka boljševiške revolucije leta 1917, bomo obširneje pisali v vsebinskem delu razprave (Calvocoressi 1992: 5; Ball 1998: 7). Na tem mestu pa je treba navesti različne pristope k preučevanju problematike. Kaplan (ibid.) deli raziskovalce na tri skupine, in sicer na (1.) "starejše, ki izbruh hladne vojne pripisujejo Josifu V. Stalinu in njegovi agresivni zunanji politiki po zmagi nad nacistično Nemčijo; (2.) revizioniste, ki izpostavljajo SZ in njen poizkus obnove v vojni izčrpanega gospodarstva ter njene reakcije zaradi strahu pred zahodno obkolutvijo; (3.) moderne študije, ki zagovarjajo srednjo pot in se pogosto osredotočajo na varnostno dilemo, zavoljo katere sta obe strani poizkušali zavarovati svoj lastni interes, vendar sta pri tem druga drugo naredili manj varno".

⁴ Samo kot zanimivost velja omeniti sovražen odnos, ki ga je Walter Lippman med vojno gojil do Poljske, saj ni videl razloga za ponovno vzpostavitev poljske republike. Prav tako je trdil, da se ZDA ne bi smele čutiti odgovorne nuditi pomoči Poljakom (Steel v Davies 2003: 47).

3.3 Domača armada (*Armia Krajowa*)

Naziv Domača armada je moj poizkus prevoda poljskega termina *Armia Krajowa* (AK) v slovenščino. V slovenski strokovni literaturi se je pred tem že pojavilo nekaj prevodov; tako na primer v slovenski izdaji Svetovne zgodovine (1976: 604), dela nemških avtorjev, ki so ga dopolnili jugoslovanski zgodovinarji, zasledimo besedno zvezo "vojska v domovini" in pa naziv "Narodna vojska". Slednji je nekoliko nenatančen, saj implicira, da je šlo za narodnostno homogeno vojsko, kar pa ne ustreza realnosti, saj so bili v enote AK vključeni tudi pripadniki drugih narodnosti: Turki, Srbi, Slovaki, Rusi, Judje in celo Nemci. V Enciklopediji druge svetovne vojne 1939–1945 (1982: 368) naletimo na podatek, "da je bila pomemben del odporniškega gibanja Notranja armada (*Armia Krajowa*)...". Gre za korekten prevod, ki semantično ustreza poljskemu izvirniku, a mu žal primanjkuje izvirnosti. Verjetno se je prevajalec naslonil na vsebinsko soroden termin Francoske notranje sile (*Forces françaises de l'intérieur, FFI*).

Poljski pridevnik *krajowy* lahko prevajamo v slovenščino kot tuzemski, krajeven, domač, domovinski itd..., samostalnik *kraj* (-u, pl. -e; m. sp.) pa kot dežela, rodna dežela ali domača dežela (Vodnik 1977: 316–317). Pri slovenjenju sem upošteval terminološko načelo nevtralnosti in menim, da je zato prevod Domača armada ustrežnejši od prevoda "Domovinska armada (vojska)" (Druga svetovna vojna 1981: 36), ki ima lahko emocionalno konotacijo. Prav tako sem želel zadostiti zahtevam prvega terminološkega načela, ki zapoveduje kratkost in jedrnatost termina in sem se zato izognil analogiji z Jugoslovansko vojsko v domovini (JVvD), ki bi me privedla do pretirano dolgega termina Poljska vojska v domovini. Namesto prevoda poljske besede *armia* (ž. sp.; slov. armada, vojaštvo, vojska) v bolj slovensko zvoneč izraz vojska sem se odločil za zelo razširjeno poimenovanje s terminom armada, ki se v strokovni literaturi uporablja kot enakovredna sopomenka.⁵ Pri prevajanju iz poljščine sem se zgledoval tudi po angleški (*Home Army*) in ne po nemški (*die Heimarmee*) ustreznici. Poljsko-slovenski slovar v terminološkem gnezdu geselskega članka *armia* navaja termin *Armia Krajowa* in ga sloveni v domačo (poljsko) armado (Vodnik 1977: 17).

Domača armada se je kot naslednica Poljske službe za zmago (v nadaljevanju SZP) in Zveze oboroženega boja (odslej ZWZ) razvila v največjo organizacijo, ki je izvajala oborožen boj proti nemškemu in sovjetskemu okupatorju v njihovih okupacijskih conah in bila aktivna

⁵ Oba termina sta v takšnem medsebojnem razmerju tudi v slovenskem Vojaškem slovarju (gl. Korošec in dr. 2002: 30, 518).

tudi v Nemčiji. Razlikovati je treba med omenjeno formacijo in Poljskimi oboroženimi silami (PSZ) na Zahodu, ki so delovale v sklopu zavezniških sil pod britanskim poveljstvom, čeprav sta imeli obe formaciji (AK in PSZ) pravzaprav istega vrhovnega poveljnika.

Poveljstvo Domače armade so sestavljali poveljnik in njegov štab, podrejeni pa so mu bili številni oddelki z različnimi funkcijami in dolžnostmi. Vrhovnemu poveljniku okupacijske cone so bili neposredno podrejeni poveljniki pokrajin in okrožij. Dve do štiri združena okrožja so sestavljala pokrajino. Pokrajinska organizacija AK⁶ je temeljila na predvojni upravni delitvi republike Poljske na vojvodstva in kantone. "Okrožje" je v žargonu AK pomenilo to, kar je v mirnodobnem času obsegalo vojvodstvo, in "področje" je postalo vojaško-upravni ekvivalent kantonu (Bór-Komorowski 1951: 69, 148–150). AK je v mesecu juliju 1943 štela 300.000 mož pod prisego⁷, njeno članstvo pa je v naslednjih mesecih še raslo in med varšavsko vstajo štelo 380.000 pripadnikov obeh spolov. Sleherni član AK je iz konspirativnih razlogov pri opravljanju dolžnosti uporabljal *nom de guerre*, uporaba osebnih imen je bila prepovedana. Tipologija pripadnikov odporniškega gibanja v vrstah AK zajema tri osnovne profile: poklicne pripadnike AK ali drugih organov odpora, praviloma iz vrst predvojnega častniškega zbora (profesionalno jedro AK), ki so živeli v popolni konspiraciji in prejemale skromno plačilo; sodelavce ali sopotnike AK, ki so živeli dvojno življenje kot "lojalni" državljani GG občasno v službi "podzemne države"; zadnjo skupino so sestavljali "odpadniki", ki so se morali zaradi konflikta z okupacijskim režimom odpovedati svoji civilni eksistenci in se podati v partizanske enote. Živeli in gibali so se predvsem po gozdovih in se odkrito bojevali z Nemci. Posebno, najštevilnejšo skupino so sestavljali simpatizerji AK, ki povečini niso aktivno sodelovali z AK, so se pa v njej znašli priložnostno ali po naključju.

Domača armada je imela nadvse kompleksno in čvrsto organizacijsko strukturo, ki je v težkih življenjskih razmerah in pogojih delovanja odlično funkcionirala.⁸ Organizacijsko hrbtenico AK je sestavljala vertikalna hierarhična struktura nadrejenih in podrejenih poveljstev s horizontalno členitvijo na funkcionalna poveljstva, direktorate, oddelke, sekcije in urade z raznolikimi nalogami in pooblastili (gl. Prilogo C na str. 101). Zmožna skoraj

⁶ Gl. Prilogo B: Upravna organizacija Domače armade na Poljskem (delitev na predvojna okrožja) na strani 100.

⁷ Besedilo prisega, ki je bila v domovino prenesena iz Francije, v celoti navaja Bór-Komorowski (1951: 28–29).

⁸ AK pri svojih najbolj zagrizenih nasprotnikih ni samo uživala tiho strahospoštovanje in žela pohvale, ampak je celo postala model odporniškega gibanja, po katerem so se ti zgledovali. Hugh Trevor-Roper (2005: 104–105) omenja Schellenberga, ki je pripovedoval, "da je bilo v zadnjih mesecih vojne v Nemčiji že zaradi same definicije odporniškega gibanja njegovo omenjanje popolnoma prepovedano, a je v tistih temačnih dneh neki generalmajor Gehlen, ki je že dolgo preučeval poljsko odporniško gibanje, pripravil natančen načrt nemškega odporniškega gibanja na enakih temeljih". Gre za generala Reinharda Gehlena, poveljnika urada *Fremde Heere Ost* (Tuje armade na vzhodu), ki je oskrboval vojsko z obveščevalnimi podatki o vzhodnem(ih) sovražniku(ih). Z idejo o ustanovitvi nemškega odporniškega gibanja *Werwolf* (Volkodlak) po poljskem zgledu je po mnenju Moorhousa (2003) izrazil "največji poklon" AK (gl. Gehlen 1972: 111).

simultanega prilagajanja na spremembe v okolju, je AK dokaj neokrnjena in neoslabljena preživela praktično do konca varšavske vstaje, če že ne do konca vojne, ko jo je delno razpustil njen zadnji vrhovni poveljnik, dokončno pa likvidirali Sovjeti. Nemškemu okupatorju med vojno tudi z najbolj premišljenimi udarci ni uspelo obglaviti odporniškega gibanja, saj tudi po tragični smrti predsednika poljske vlade v izgnanstvu in vrhovnega poveljnika poljskih oboroženih sil generala Sikorskega poljsko odporniško gibanje kljub močnim notranjim političnim nasprotjem ni razpadlo na posamezne frakcije.⁹ Prav tako aretacija vrhovnega poveljnika dober teden dni pozneje ni pomenila nenadomestljive izgube.

Izgradnjo in dolgoročni obstoj vitalnega organizacijskega tkiva, sposobnega preživetja v sovražnem okolju in hitre regeneracije po spopadih z nasprotnikom, pa je AK omogočala neizčrpna rekrutacijska baza mladeničev in mladenk, ki jih je zaradi obsežnega politično-ideološkega zaledja lahko privabljala v svoje vrste. Iz tega človeškega rezervoarja so se napajale tudi druge odporniške skupine, ki pa zaradi preveč radikalnega ali celo ekskluzivističnega političnega programa niso osvojile "src in misli" potencialnih bojnikov. AK si je tako odrezala daleč največji kos naborniške pogače, saj je bila kar trikrat večja od vseh ostalih formacij skupaj (gl. Prilogo A na str. 99).

Nasploh pa je poljsko odporniško gibanje navdušilo številne britanske politike in vojake, zato ni presenetljivo, da so bili Poljaki deležni posebnih privilegijev pri SOE (Upravi za posebne operacije – op. a.), ki jih drugi narodi niso uživali. Sami so smeli nadzorovati svoje komunikacije z odporništvom in bili prav tako sami odgovorni za načrtovanje misij ter izbiro agentov; SOE se je pri tem omejila zgolj na oskrbovanje s sredstvi za izvršitev naloge (Stafford 1980: 31–32, 132).

⁹ AK je predstavljala politični in socialni prerez družbe. V njej so bili zastopane vse stranke, razen komunistične PPR. Mnoge enote AK so bile izvorno paravojaške organizacije Narodnih demokratov, Kmečke stranke, socialistov ali laburistov (Ciechanowski 1974: 117).

4. PREDZGODOVINA VARŠAVSKE VSTAJE

4.1 Vojna in kapitulacija

"Obstoj Poljske je neznosen in nezdržljiv z bistvenimi življenjskimi potrebami Nemčije. Poljska mora izginiti. Izginila tudi bo. To se bo zgodilo zaradi njenih notranjih slabosti in zaradi ruskih dejanj – ter z našo pomočjo ... Uničenje Poljske mora biti eden temeljnih ciljev nemške politike ... ta cilj pa je mogoče uresničiti z rusko pomočjo."

general Hans von Seeckt (v Shirer 1969: 660) leta 1922.

Kmalu po uspešno izpeljanem "Načrtu zeleno"¹⁰ in raztelesenju preostankov Češkoslovaške – pri čemer je nečastno sodelovala tudi Poljska – so se pričeli temni oblaki zgrinjati nad naslednjo Hitlerjevo žrtvijo. Prvo dejanje velike tragedije, ki se je v Evropi in svetu dogajala naslednjih 6 let, se je začelo 31. 8. 1939 v majhnem kraju Gleiwitz.¹¹ Dan po tem je Nemčija brez vojne napovedi napadla Poljsko in se v naslednjih dneh znašla v vojni še z dvema evropskima silama, VB in Francijo, ki sta morali spoštovati *casus foederis* iz zavezniške pogodbe s Poljsko. Za Britance je tako ta država postala "*First Ally*" (prva zaveznica) v boju proti silam osi, vendar je zaradi svojih slabosti v prvih mesecih vojne niso zmogli ali hoteli¹² učinkovito gmotno podpreti v njenem osamljenem boju s taktično in tehnološko močnejšim nasprotnikom. Skrajno težaven poljski položaj na vojskovališču je postal brezupen, ko je Poljski 17. septembra z zahrbtnim napadom na vzhodu zadala *coup de grâce* Sovjetska zveza. Okupirala je ozemlje, ki ji ga je zagotavljal zloglasni pakt z Nemčijo in to hudo kršitev mednarodnega prava utemeljevala s širjenjem vesti, da je "poljska država prenehala obstajati in je zato dolžnost SZ da beloruske in ukrajinske brate zaščiti pred prodirajočo nemško silo". Molotov je cinično pripomnil, da je "versajski pankrt prenehal obstajati".

¹⁰ Načrt oz. primer zeleno (nem. *Fall Grün*) je bila tajna šifra za napad na Češkoslovaško. Šifra za napad na Poljsko je *per analogiam* dobila ime "Primer belo" (nem. *Fall Weiß*).

¹¹ Danes kraj leži na Poljskem in se imenuje Gliwice, takrat pa je ležal v nemškem rajhu, poldrugi kilometer stran od nemško-poljske meje. Radijski oddajnik Gleiwitz so nacisti izrabili v perverzni inscenaciji (t. i. operaciji *Himmler*), ki jim je služila kot pretveza za nemški napad na Poljsko naslednje jutro. V tej "specialni vojni" proti Poljski je posebna enota SD (Gruppe VI F), preoblečena v poljske uniforme, zavzela oddajnik, spustila v eter grozilno sporočilo in kot dokaz poljske krutosti na prizorišču pustila nekaj trupel taboriščnikov, ki so jih že prej usmrtili. Poveljnik enote, ki je s tem dejanjem pravzaprav začela drugo svetovno vojno, je bil prosluli "intelektualni gangster" SS-*Sturmbannführer* (major) Alfred Helmut Naujocks (1911–1960) (Delarue 1968: 236–240; Wistrich 2002: 176–177; Dear in Foot 2001: 386; Žabkar 2003: 117).

¹² Edina francosko-britanska pomoč Poljski je bila vojna napoved Nemčiji 3. septembra, medtem ko je 92 francoskih divizij brezdelno mirovalo za Maginotovo črto, nasproti pa jim je stalo le 35 tretjerazrednih nemških divizij (Hempel 2005: 23).

Poljake je spoznanje o "četrti delitvi Poljske" tako pretreslo, da so se prodirajoči Rdeči armadi le neznatno upirali, kar pa ne velja za zahodno fronto, kjer so se posamezne enote poljske vojske junaško upirale, nekatere še celo po podpisu kapitulacije. Najbolj žalostna usoda pa je zadela poljsko prestolnico Varšavo, ko se je 22. septembra okoli nje sklenil nemški obroč. Začelo se je močno artilerijsko obstreljevanje, *Luftwaffe* pa je mesto nenehno bombardirala, čeprav je šibka poljska protizračna obramba sploh ni mogla resno ogroziti. V kotlu se je poleg dobrega milijona civilistov znašlo ujetih še okrog 90.000 vojakov, ki so se vanj zatekli po zlomu front na severu in zahodu. K obrambi mesta do zadnjega diha je spodbujal tudi nekdanji Piłsudskijev legionar, "predsednik" (župan) Varšave Stefan Starzyński, ki je s svojim pogumnim ravnanjem tako navdahnil nekega poeta, da mu je ta posvetil pesem (gl. Davies 2003: 83). Varšavčani so skoraj sleherno stavbo spremenili v improvizirano utrdbo in se v mestni citadeli trmasto upirali vse do 28. septembra, ko je varšavski radio s pogrebno koračnico iz sonate št. 2 Friderika Chopina oznanil svetu in domovini, da je odpor fizično izčrpanih branilcev strl.

Primerjalni statistični podatki o nemških izgubah v poljski in francoski kampanji¹³ kažejo na relativno žilav odpor Poljakov. V štirih tednih vojskovanja naj bi po grobih ocenah *Wehrmachtu* prizadejali približno 50.000 žrtev, po uradnih navedbah pa so nemške izgube znašale od 8000–10.500 mrtvih, 27.000–30.500 ranjenih in 3500–5000 pogrešanih. *Kriegsmarine* in *Luftwaffe* sta imeli najbrž zanemarljive izgube. Poljska vojska naj bi uničila okrog 1000 nemških tankov (30 %), 370 kosov artilerijskega orožja in 600 letal (25 %), vendar moramo biti do teh podatkov zadržani. Poljska vojska je utrpela številnejše izgube: 66.300 mrtvih, 133.700 ranjenih in 420.000 ujetih, sovjetska Rdeča armada je za ceno 734 mrtvih zajela še dodatnih 190.000 vojakov, 90.000 možem pa je uspelo pobegniti na Madžarsko, v Romunijo, Latvijo in Litvo in se kasneje ponovno združiti v Franciji. Med poljskimi civilnimi žrtvami so na prvem mestu Varšavčani, ki so izgubili 50.000 someščanov. Močno je bila prizadeta mestna infrastruktura, saj so nemške bombe in granate spremenile v ruševine kar 15 % urbanih poslopij, prizanesle niso niti kraljevemu gradu (*Zamek Królewski*) in katedrali sv. Jana (*Katedra Świątego Jana*) (Davies 2003: 84; 2001: 57; 2005: 324–325; Hempel 2005: 23; Latawski v Dear in Foot 2001: 707; Shirer 1969: 905; Kalvokorezi in Vint 1987: 92).

¹³ Francija je bila v šestih tednih popolnoma poražena za ceno 29.640 mrtvih (kopenska vojska in letalske sile) na nemški strani. Celotne izgube Nemcev so šteje 163.213 mož. Izgube francoske vojske in britanskega ekspedicijskega korpusa se ocenjujejo na 90.000 mrtvih, 200.000 ranjenih in 1,9 milijona zajetih (Horne v Dear in Foot 2001: 321, 326).

Požrtvovalno bojevanje poljskih sil je pripomoglo k nastanku legendarnih zgodb o poljskih ulancih, ki vihteč sabljo visoko nad glavo v samomorilskem jurišu napadajo jeklene nemške tanke in oklepna vozila. Tovrstne polresnice, ki imajo več skupnega z zgodovinsko fikcijo kot pa z dejstvi, žal ponavlja tudi strokovno zgodovinopisje (gl. Kalvokorezi in Vint 1987: 91), vendar je v njih verjetno tudi kanček resnice. V bojih z nemškimi oklepnimi formacijami so bili nedvomno tudi osamljeni primeri, ko je poljska konjenica, namesto da bi se predala, raje poskušala prebiti tankovski obroč. Običajno je konjenica pred bojem razjahala¹⁴ in se borila peš, saj je imela v svojem sestavu tudi enote, opremljene s protitankovskimi in protiletalskimi oborožitvenimi sistemi. Mit o samomorilskem heroizmu poljskih konjenikov pa je verjetno nastal v glavah poražencev. Załuski (v Davies 2005: 325) ugotavlja, "da je širjenje legende popolnoma naraven pojav, ker je njegov smoter prikazovanje poraza kot glamurozne kljubovalne geste. Tudi zahodnjaška in sovjetska javnost legendi z lahkoto verjame, saj ni pripravljena priznati umazane igre svojih vlad v letu 1939".

Kot pravi Latawski (2001: 707–708), so "poljske oborožene sile podlegle številnejšemu in bolje opremljenemu sovražniku, ki je uporabljal novo in smrtonosno vojaško doktrino".

4.2 Okupacija in odpor

"Samo Poljaki, ki so jih utrdila stoletja zatiranja, se niso duhovno zlomili."

generalmajor Sir Colin Gubbins (v Stafford 1980: 31).

Nemškim bojnim enotam za petami so v razpadajočo državo prodirale posebne policijsko-vojaške skupine (*Einsatzgruppen*), ki so na okupiranih ozemljih začele načrtno uničevati poljsko inteligenco, aristokracijo in duhovščino.¹⁵ Na drugi strani demarkacijske

¹⁴ Poznejši dogodki so pokazali, da uporaba bojnih konjeniških enot v drugi svetovni vojni nikakor ni bila anahronizem v vojaški doktrini. Konje so množično uporabljale logistične enote, prevladovali so tudi med transportnimi sredstvi nemške vojske. Na vzhodni fronti so Sovjeti z velikimi konjeniškimi formacijami (kozaki) podpirali svoje oklepne in pehotne divizije (gl. Dear in Foot 2001: 28–29, 544).

¹⁵ V nacistični gonji proti poljskemu kleru je izgubilo življenje okoli 3000 duhovnikov in tudi nekaj škofov. V poljskem odporniškem gibanju je sodeloval tudi krakovski nadškof in kardinal, princ Adam Stefan Sapieha (1867–1951), ki je negativen odnos do nacistov izpričal s kljubovalno gesto, ko je Hansu Franku za večerjo postregel s črnim kruhom, marmelado iz sladkorne pese in kavnim nadomestkom (Davies 2005: 164; Weigel 2000: 71). Kot duhovna stebra poljskega odpora proti totalitarizmu sta se proslavila tudi kasnejši kardinal Stefan Wyszyński (1901–1981) in kardinal Augustyn Hlond (1881–1948). Tudi v duhovniških redovih manjših bratov so izstopali plemeniti posamezniki: Maksimilijan Kolbe (1894–1943) je pred vojno objavljajl članke v spornih dnevnikih z antisemitsko vsebino. Med vojno je bil skupaj s štirimi patri iz samostana v bližini Varšave izgnan v *Auschwitz*, kjer je kasneje prostovoljno izbral smrt namesto nekega Juda (Davies 2003: 104). Po vojni ga je katoliška cerkev povzdignila v svetnika. Tudi Karol Wojtyła (1920–2005), kasnejši krakovski nadškof, kardinal

črte je NKVD izvajal razredno vojno z nekoliko bolj perfidnimi metodami, ki pa so bile glede na intenziteto in sistematičnost nasilja povsem primerljive z nacističnimi. Medsebojna pomoč in sodelovanje pri represivnih ukrepih¹⁶ proti podjarmljenemu prebivalstvu sta potekala nemoteno vse do začetka operacije *Barbarossa* 22. junija 1941 in sovjetsko-nemške vojne. Tajni sestanki in skupne konference varnostnih oficirjev obeh strani so postali običajna praksa. V Zakopanih so predstavniki sovjetskega NKVD decembra 1939 predlagali, da bi v nemški okupacijski coni vzpostavili skrivno komunistično organizacijo *agents provocateurs*. Njena naloga bi bila infiltracija v vrste poljskega odporiškega gibanja in poročanje NKVD ter Gestapu. Predlog so Nemci sprejeli in z njihovo neuradno podporo je nastala prokomunistična diverzantska organizacija, ki se je kasneje preoblikovala v Poljsko delavsko stranko (PPR) (Kuśnierz 1949: 168).

Poljski kapitulaciji je sledil le še formalni akt, s katerim so boljševiki in nacisti obeležili "četrto delitev Poljske".¹⁷ Nemčija je anektirala njena zahodna ozemlja (117.170 km²) z 22 milijoni prebivalcev, ki so postala del *rajha* z imeni *Danzig* in *Warthegau*, osrednjo Poljsko pa so spremenili v nacistični protektorat ali *Generalgouvernement* (Generalna uprava), kjer je kot generalni guverner s trdo roko vladal samooklicani "poljski kralj" Hans Frank. Ameriški novinar William Shirer (1969: 949) je tega povzpetniškega pravnika opisal kot "prodornega in energičnega človeka, čigar inteligenca in načitanost sta delno prikrivali primitivno zagrizenost". Še preden pa je Frankova civilna uprava 25. 10. 1939 prevzela oblast, so različne *Wehrmachtove* službe in nemška policija požgale 531 vasi in v 714 množičnih pobojih usmrtilo 16.376 Poljakov. Drugi viri omenjajo še veliko večje številke (gl. Sword v Dear in Foot 2001: 696 in Duraczyński v Davies 2003: 86). Če parafraziram angleškega zgodovinarja poljskega rodu Marka Mazowera (2002: 169), se je zlasti na priključenih ozemljih začela brezobzirna "vojna za uničenje (*Vernichtungskrieg*)" poljske nacionalne substance, torej jezika in kulture. Neki drugi zgodovinar je te dogodke poimenoval kar "holokavst nežidovskih Poljakov" (gl. Moor-Jankowski 2006). Zastavljene cilje so novi gospodarji uresničevali z duhovnim in fizičnim nasiljem, deportacijami in preseljevalnimi

in donedavnega papež Janez Pavel II ni zelo oddaljen od svetniškega statusa. Med vojno je sodeloval v skrivni skupini umetnikov in kot mlad igralec uprizarjal prepovedana dela. Ko se je nekoč za las izognil Gestapu in rešil v zavetje kardinala Sapiehe, je bila njegova nadaljnja pot bolj ali manj načrtana (gl. Weigel 2000: 69–70).

¹⁶ Sodelovanje je potekalo v skladu s tajnim protokolom, ki sta ga zunanja ministra Joachim von Ribbentrop (1893–1946) in Vjačeslav Molotov (1890–1986) podpisala 28. septembra v Moskvi. Glasil se je takole: "Podpisana opolnomočenca se ob sklenitvi Nemško-sovjetskega sporazuma o razmejitvi in prijateljstvu zavezuje: Pogodbenici na svojem ozemlju ne bosta tolerirali poljske agitacije za ozemlja druge pogodbenice. Na svojem ozemlju bosta v kalii zatirali takšno agitacijo in druga drugo obveščali o sprejetju primernih ukrepov" (Nazi-Soviet Relations 1939–1941 v Kuśnierz 1949: 168).

¹⁷ Sporazum je bil 28. septembra sklenjen v Moskvi in se je imenoval Nemško-sovjetski sporazum o prijateljstvu, sodelovanju in razmejitvi.

načrti. Uničene ali izbrisane niso bile samo poljske izobraževalne ustanove, gledališča, knjižnice, muzeji in knjigarne, temveč so nacisti ugrabili kakih 200.000 za germanizacijo primernih otrok in jih odpeljali s seboj v *rajh* (organizacija *Lebensborn*). V Generalno upravo, ki so ji dali sarkastične vzdevke "*Gestapoland*", "*Gangster Gau*", "*Vandal Gau*" ali "*Frank-Reich*", je bilo iz "starih nemških ozemelj" masovno izgnanih več deset tisoč Poljakov vseh slojev in starosti. Na to veliko deponijo "iztrebkov človeštva" so nacisti izvozili vse nezaželene judovske in poljske elemente, ki so bili po njihovem mnenju "izrazito sovražni rajhu", v GG pa so postali brezpravna raja, nekakšni neoboroženi "heloti", na katere se je zdaj odprla sezona lova (Sword v Dear in Foot 2001: 696–699; Davies 2005: 329–331; 2003: 86–118 in 2001: 56–59; Shirer 1969: 946–953; Mazower 2002: 163–168).

Veliko manj dela pa je imela pri vzpostavljanju okupacijskega režima Sovjetska zveza s svojimi izpostavami NKVD. Ta je imel takrat že bogate izkušnje in utečen represivni aparat, ki je bil sposoben zatreti "sovražnike delovnega ljudstva" *in statu nascendi*. NKVD-jevske metode boja proti poljski ilegali so bile po presoji Bór-Komorowskega (1951: 46–47) "nedvomno boljše od gestapovskih. Bile so stokrat nevarnejše in bolj učinkovite." Z uporabo prebranih propagandnih sloganov je Sovjetom uspelo pridobiti številne simpatizerje. Z njimi niso apelirali na celotno ljudstvo, ampak predvsem na izključene nacionalne in socialne manjšine, ki v poljski državi in družbi niso mogle enakovredno participirati.¹⁸ Namen Sovjetov je bil z udejanjanjem načela *divide et impera* vnesti med prebivalstvo razdor in medsebojno nezaupanje ter ga s sistemom ovajanja nadzorovati. Rezultat takšne politike je bil, "da so sovjetske metode narod oslabile in razdvojile, medtem ko so ga nemške utrdile in poenotile" (ibid.). Kolaboracija je bila v sovjetski coni v nasprotju z nemško pogost družbeni pojav. Ker pa duhovno nasilje ni vedno zadostovalo za izkoreninjenje narodne zavesti, se je bilo treba zateči k preizkušnim stalinističnim metodam in s fizičnimi sredstvi doseči enak rezultat. Množične deportacije so potekale na ozemljih, priključenih ZSSR po sporazumu iz 28. septembra 1939 (gl. opombi 20 in 21). Paczkowski (1999: 451) pravi, "da splošni pojem "deportacije" obsega štiri velike operacije, vendar je treba poudariti, da so se deportacije družin in majhnih skupin začele že novembra 1939 in da je število prizadetih oseb še vedno neznano." Prvi val deportacij se je začel 10. februarja 1940. Med 140.000 prizadetimi osebami je bilo 82 % Poljakov, ki so bili v ostrem vremenu (–40 °C) deportirani na ruski sever (Arhangelsk), v Sibirijo in v republiko Komi. V aprilu 1940 je drugi val deportacij zajel

¹⁸ Iz podatkov o popisu prebivalstva, ki je bil izveden leta 1931, je razvidno, da je v Republiki Poljski poleg 22 milijonov (69 %) Poljakov živelo tudi 4,5 milijona (15 %) Ukrajincev, 2,7 milijona (8,5 %) Judov, 1,5 milijona (4,7 %) Belorusov, 700.000 (2,2 %) Nemcev in manjše število Rusov, Litovcev ter Čehov (Davies 2005: 301).

družine ujetnikov (kakih 60.000 oseb), ki so bili kot "družbeno nevarni elementi" poslani v Kazahstan. Tretja operacija je sledila v juniju in juliju 1940, ko je bilo deportiranih 80.000 oseb (84 % Judov). V zadnji operaciji, ki se je začela 22. maja 1941, je NKVD mejno območje in baltske republike očistil "nezaželenih elementov". Deportiranih je bilo 80.000 oseb. V vseh štirih operacijah skupaj so sovjetski varnostni organi z okupiranega poljskega ozemlja deportirali med 330.000 in 340.000 oseb. Drugi viri navajajo znatno višje številke, ki se povzpnejo celo do 1,5 milijona deportiranih oseb. Izvedba deportacije in njene okoliščine so bile skrajno nehumane, saj je posamezna družina smela s seboj na pot vzeti največ 100 kg prtljage, ki jo je morala pripraviti v največ dveh urah. Deportirali so z vlakovnimi kompozicijami v živinskih vagonih, kjer se je na prostoru, ki bi zadoščal za 25, znašlo tudi do 60 oseb.¹⁹ Zaradi mraza in lakote jih je že med prevozom pomrlo vsaj 10 %, v sovjetskih gulagih pa je bila povprečna smrtnost taboriščnikov v enem letu 20, ponekod celo 50 %, v celotni poljski populaciji deportirancev pa je smrtnost med letoma 1939 in 1941 znašala kar 70 %, dokler ni avgusta 1941 razglašena amnestija.²⁰ (cf. Kuśnierz 1949: 64–88; Paczkowski 1999: 451–453; Sword v Dear in Foot 2001: 699;).

Glavno skrb so sovjetskim oblastem povzročali poljski vojni ujetniki, saj jih je bilo med 240.000 in 250.000, od tega 10.000 poklicnih in rezervnih oficirjev. Prav za slednje bi lahko rekli, da so bili cvet poljskega naroda, saj so v mirnodobnem času opravljali intelektualno delo kot zdravniki, pravniki, državni uradniki in univerzitetni profesorji, sovjetske oblasti in tisk pa so jih obravnavali kot nevarne kriminalce oz. "poljske bandite". Navadne vojake so delno izpustili in nekaj poslali na prisilno delo, tako dragocenega plena, kot so bili ujeti oficirji, pa Sovjeti vsekakor niso hoteli izpustiti iz rok. Zgradili so dve "taborišči za oficirje" v Starobielsku in Kozielsku ter posebno taborišče za policiste, jetniške čuvaje in mejne stražarje v Ostaszkowu. Konec februarja je bilo v njih interniranih 6192 policistov in 8376 oficirjev. Moskva je več mesecev omahovala, saj jih je sprva nameravala obsoditi le na prisilno delo²¹, nato pa je na predlog Lavrentija P. Berije politbiro 5. marca sprejel resolucijo P13/144 o "dokončni rešitvi oficirskega vprašanja". Od 3. aprila do 13. maja

¹⁹ Kuśnierz (1949: 73) primerja deportacije s transportom črnih sužnjev iz Afrike v 19. stol. in ugotavlja, da "je bila edina razlika med NKVD in trgovci s sužnji v tem, da slednji zaradi lastnega interesa nikakor niso želeli izgubiti blaga že med transportom."

²⁰ Amnestija, ki se ni dosledno izvajala, sloni na zavezah iz Poljsko-sovjetskega sporazuma, sklenjenega 30. julija 1941 po nemškem napadu na ZSSR in posledični otoplitvi odnosov med poljsko begunsko vlado v Londonu in Moskvo. Ker je šlo v primeru deportirancev s predvojnih poljskih ozemelj za protipraven odvzem prostosti popolnoma nedolžnim ljudem, je izraz amnestija nadvse cinična formulacija.

²¹ Njihov edini "zločin" je bil, da so služili v "buržoazni vojski" in se udeležili "svetovne kontrarevolucije proti ZSSR" (Kuśnierz 1949: 95).

so jetnike v majhnih skupinah prevažali iz taborišč na morišča. V Katyń²² so s strelom v tilnik pobili 4404 jetnike iz Kozielska, jetnike iz Starobielska (3896) so pomorili v prostorih NKVD v Harkovu in njihova trupla zakopali v predmestju, tiste iz Ostaszkowa (6287) pa so usmrtili in zagreblili nekje blizu Kalinina (danes Tver). Skupaj so likvidirali 14.587 oseb (Paczkowski 1999: 250–251, 448–450; Kuśnierz 1949: 88–126; Warsaw Uprising 1944 2007).

Poljsko državo so na *firerjevo* željo tako rekoč "zbrisali z zemljevida Evrope" in je *de facto* prenehala obstajati. Nadomestila jo je skrivna država (*Polska podziemna*²³), ki je kljub izgubi ozemeljske celovitosti ohranila domala vse mirnodobne držav(otvor)ne attribute ter prek poljske begunske vlade v Londonu²⁴ tudi *de iure* zagotavljala kontinuiteto s predvojno

²² Masaker poljskih oficirjev v gozdu Katyń pri Smolensku je postal politična kontroverza *par excellence*, saj je nacističnemu ministru za propagando in ljudsko prosveto Josephu Goebbelsu s časovno dobro tempirano objavo podatkov o sovjetskem zločinu skoraj uspelo povzročiti šizmo v zavezniškem taboru. SZ je 25. aprila 1943 pretrgala odnose s poljsko begunsko vlado po tem, ko je ta zaprosila Mednarodni odbor Rdečega križa v Ženevi, naj izvede preiskavo. Mnenja o tem, kdo je zagrešil zločin, so bila v tistem času deljena tudi v zavezniškem taboru, čeprav je v skrivnem poročilu sir Owen O'Malley, britanski ambasador pri begunski vladi, namignil na verjetnost sovjetske krivde. Prosovjetsko javno mnenje v angleških vladnih in razumniških krogih je bilo tako močno in prevladujoče, da so vse zahodne informacijske službe dobile ukaz, naj sledijo sovjetski interpretaciji dogodka. Sovjetska stran je vztrajno zatrjevala, da so zločin zagrešili Nemci poleti med prodorom v SZ, čeprav so materialni dokazi pričali nasprotno: (1.) Mednarodna komisija je na truplih našla dokumente, ki so bili datirani v aprilu 1940 in nič pozneje; (2.) Nad grobovi so se zarasla drevesca, stara približno 3 leta; (3.) Pomorjeni vojaki so imeli oblečena topla spodnja oblačila, kar posredno dokazuje, da so bili ustreljeni v hladnejšem, pomladnem času. V uradnem komuniqueju 15. aprila 1943 je Sovjetski informacijski urad objavil novico, da so potekala v bližini morišča pri kraju Gnezdovaja arheološka izkopavanja, argument pa so Nemci relativizirali z objavo imen žrtev in vsebino najdenih dokumentov. Ko je gen. Sikorski na obisku pri Stalinu poizvedoval o usodi pogrešanih oficirjev, ga je slednji poskušal odpraviti s prozorno lažjo, da so ti pobegnili v Mandžurijo. Po vojni se je sovjetska propaganda domislila umazane zvijače. V Beloruskem kraju Hatin pri Minsku, eni od mnogih porušeni in požgani vasi v nemški protipartizanski ofenzivi, kjer se je nečastno proslavila tudi Dirlewangerjeva brigada, ki jo bomo pozneje srečali v varšavski vstaji, so postavili spomenik žrtvam. Glavni namen spominskega obeležja je bil ustvarjanje semantične zmede in zavajanje javnosti, k čemur je zelo pripomogla jezikovna podobnost obeh toponimov. Tako kot je komunistični propagandi uspelo vstajo v varšavskem getu iz leta 1943 in varšavsko vstajo iz leta 1944 združiti v en sam dogodek mitskih razsežnosti, sta se tudi Katyń in Hatin v zavesti ljudi zlila v en sam "barbarski zločin fašističnih zveri". Sovjetska oblast je bila pripravljena uradno priznati odgovornost NKVD pri poboju šele aprila 1990, natanko 50 let po dogodku. Oktobra 1992 pa je ruski predsednik Boris Jelcin poljski vladi izročil vso dokumentacijo, ki je nedvoumno potrdila, da je bil zločin zagrešen po ukazu Stalina in sovjetskega politbiroja (Davies 2003: 44, 48–49, 52, 115–116, 156, 518–519; Davies v Dear in Foot 2001: 511; Sword v Dear in Foot 2001: 506 in 508; Andrew in Gordievsky 1990: 200, 260, 540; Kuśnierz: *ibid.*).

²³ Pogosto uporabljen termin v okupirani Poljski, ki označuje politični in vojaški odpor, lojalen begunski vladi.

²⁴ Po porazu v septembrski vojni se je znaten delež vojaštva, pa tudi visokih civilnih funkcionarjev zatekel na Madžarsko in v Romunijo. Od tu so se razkropljeni poskušali preko Jugoslavije prebiti do francoskih posesti v Levanti ali pa do Francije. To je tudi uspelo 43.000 poljskim oficirjem in vojakom, 40.000 pa so jih rekrutirali iz poljske skupnosti v Franciji (Ascherson 1987: 118). V Romuniji sta se znašla na nemško zahtevo internirani poljski predsednik in vlada, ki je nato odstopila in omogočila formiranje nove vlade v Franciji. 30. 9. 1939 je predsednik Mościcki prenesel vsa pooblastila na Władysława Raczkiewicza, ki je sestavo nove vlade v Franciji zaupal generalu Władysławu Sikorskemu. Novi premier in vrhovni poveljnik obor. sil Sikorski je kot gorak nasprotnik predvojnega režima *Sanacja* in prepričan demokrat vodilno vlogo v novi vladi narodne enotnosti namenil štirim opozicijskim strankam: Kmečki stranki (PSL), Socialistom (PPS), Narodnim demokratom (ND) in Laburistični stranki (SP). Vlado sta nemudoma priznali Francija in Velika Britanija ter še nekaj nevtralnih držav. Sprva je bila nastanjena v hotelu Regina v Parizu, nato v mestu Angers, po padcu Francije pa so njen sedež premestili v London. Decembra 1939 je bilo ustanovljeno tudi predstavniško telo ali Narodni svet (*Rada*

Poljsko. Londonska begunska vlada je v okupirani domovini ustanovila domače politično predstavniško telo. Imenovalo se je *Delegatura* in sestavljali so ga predstavniki največjih političnih strank. Vodil ga je vladni (domači) delegat s svojim štabom, ki je poosebljal izvršilno oblast begunske vlade na okupiranih ozemljih in je imel zato visoka pooblastila.²⁵ Kot namestnik predsednika begunske vlade je domači delegat predstavljal tako civilni kot vojaški del odporniškega gibanja in je bilo zato treba pred vsako akcijo AK pridobiti vsaj njegovo ustno soglasje. Delegat je tesno sodeloval s Političnim posvetovalnim odborom (PKP) – glavnim posvetovalnim telesom odpora (Korbonski 2004: 37–39).

Temelji poljskega odporniškega gibanja so bili položeni že pred kapitulacijo. V noči s 26. na 27. september je bila v oblegani poljski prestolnici ustanovljena Poljska služba za zmago (SZP). To je bil prvi primer organiziranega odporniškega gibanja na Poljskem, ki so ga sestavljali visoki oficirji. SZP je vodil general Michał Karaszewicz-Tokarzewski (1893–1964) in se je v celoti podredila Sikorskijevi begunski vladi. Neodvisno od SZP, vendar pod močnim vplivom bogatega poljskega odporniškega izročila, predvsem pa okupatorjevega nasilja, so na nemškem in sovjetskem okupiranem ozemlju nastale tudi druge skupine²⁶ in končno prerasle v kompleksno in povezano odporniško gibanje. Povezovalc poljskih sil je postala Zveza oboroženega boja (ZWZ), ki jo je ustanovil gen. Sikorski z namenom, da bi združila vse odporniške skupine pod poveljstvom begunske vlade in jih tako vključila v strateške načrte zahodnih zaveznikov. Uspeh je bil nepopoln, saj ZWZ ni uspelo vključiti dveh odporniških organizacij s političnega roba, in sicer fašistoidne, rusofobne in skrajno desničarsko orientirane skupine Narodne oborožene sile (NSZ) ter miniaturne levičarske Ljudske garde (GL), ki so jo vodili komunisti (PPR). Po nemškem napadu na SZ so se vsi Poljaki zopet znašli pod nacističnim škornjem, kar je bil osnovni motiv za preoblikovanje²⁷ odporniškega gibanja. V februarju 1942 se je ZWZ preimenovala v Domačo armado (AK), ki

Narodowa), ki sploh ni imelo zakonodajnih pristojnosti, ampak le posvetovalno vlogo, njen predsednik pa je postal svetovno znani pianist Ignacy Paderewski, ki je z virtuosnim igranjem Chopina nekoč očaral Woodrowa Wilsona in zastopal poljsko stran leta 1919 pri Versajskem sporazumu (Davies 2003: 34; Sword v Dear in Foot 2001: 700–702).

²⁵ Na položaju delegata so se zvrstili A. Bniński (1884–1942) v Poznańu, Cyril Ratajski (1875–1942) v Varšavi, po aretaciji Bnińskega leta 1941 profesor Jan Piekalkiewicz (1892–1943) in J. S. Jankowski (1882–1953) (Davies 2005: 346; Ostasz 2003).

²⁶ Kot reakcija na brutalne nemške deportacijske in pacifikacijske programe so bili ustanovljeni posebni Kmečki bataljoni (BCh). Do leta 1942 je obstajala formacija z imenom Narodna vojaška organizacija (NOW) desne provenience. Legendarni sloves enega prvih partizanskih poveljnikov si je kmalu po septembrski vojni pridobil major Henryk Dobrzański-Hubal (1896–1940).

²⁷ Pred tem je moral gen. Sikorski imenovati dva poveljnika. General Tokarzewski je postal poveljnik ZWZ v sovjetski okupacijski coni in bil poslan v Lwów (nem. *Lemberg*, rus. *Lvov*, ukr. *Lviv*), na poveljniško mesto v nemški okupacijski coni pa je bil imenovan polkovnik Stefan Grot-Rowecki (1895–1944), odgovoren tudi za poljska ozemlja v nemškem rajhu, kjer je bilo delo še posebno nevarno (gl. Bór Komorowski 1951: 86–87, 90). Vrhovni poveljnik obeh con je postal gen. Kazimierz Sosnkowski-Godziemba (1885–1969), sicer načelnik generalštaba pri gen. Sikorskem.

je kot integralni del poljskih oboroženih sil postala eno največjih (380–400.000 pripadnikov na vrhuncu), zanesljivo pa "najmočnejše, najbolje organizirano in najbolj odločno odporiško gibanje v zasedeni Evropi" (Stafford 1980: 132–133).

Huda represija nemških okupacijskih sil²⁸ je verjetno odločilno pripomogla, da v okupirani Poljski ni bilo mogoče zabeležiti niti enega primera prostovoljne in odkrite kolaboracije z okupatorjem, pri čemer je treba izvzeti posamezne osebe, ki so iz takšnih in drugačnih razlogov, največkrat pa pod prisilo sodelovale z nemškimi oblastmi. V večini primerov je šlo za funkcionalno kolaboracijo, kajti simpatizerjev fašizma ali nacizma na Poljskem skoraj ni bilo mogoče najti. Poljska SS divizija ni bila nikdar formirana in tudi pri genocidu nad Judi poljska milica ni sodelovala (Sławiński 2007).

Domača armada je navkljub nemškim represalijam, ki so bile ekscesne in nesorazmerne, sprožila nekaj drznih akcij, s katerimi je nemške oblasti pripravila do tega, da so jo začele obravnavati kot spretnega in nevarnega nasprotnika. V eni izmed takšnih akcij je AK uspelo ustaviti in celo odvrniti oblasti od nadaljnjega naseljevanja etničnih Nemcev na izpraznjena poljska ozemlja. Poljski partizani so izvedli nekaj napadov na nemške "kolonizatorje" v okrožju Zamość južno od Lublina in tako prekrižali raznarodovalne načrte Hitlerju in Himmlerju, ki sta novembra 1942 pričela na tem območju naseljevati romunske in besarabske Nemce na domove približno 10.000 Poljakov, izgnanih iz 297 vasi. 25.000 Nemcev je prišlo na širše območje poljskega mesta Zamość iz 16. stoletja, ki so ga seveda takoj preimenovali v Himmlerstadt, in še preden je AK lahko posredovala svojim enotam na terenu ustrezne ukaze, so jo že prehiteli spontani povračilni ukrepi vaščanov. S sistematično akcijo je AK odgovorila na novoletni večer in kmalu razširila tak strah med priseljenci, da so ti začeli zapuščati kmetije (Bór-Komorowski 1951: 111–112; Mazower 2002: 179; Ascherson 1987: 99–100).

AK se je proslavila še z enim drznim podvigom, ki ni v ničemer zaostajal za razvpitim atentatom na Reinharda Heydricha v Pragi 27. maja 1942. Uspelo ji je likvidirati zloglasnega *SS-Brigadeführerja* Franza Kutschero, poveljnika policije v varšavskem okrožju, ki je imel kljub mladosti za seboj dolgo zločinsko kariero. V 34. letu starosti je postal *Gauleiter* Koroške. Samo v Varšavi je bil odgovoren za smrt vsaj 2000 talcev, s katerimi je poskušal zlomiti poljsko voljo do odpora. AK je Kutscheri pred atentatom poslala dve opozorili, naj preneha s kolektivnim kaznovanjem nedolžnega prebivalstva. Ker se tovrstni praksi ni odpovedal, ga je skrivno sodišče AK obsodilo na smrt. 1. februarja 1944 v jutranjih urah je

²⁸ Nacisti so uporabljali metodo množične odgovornosti ali kolektivno kaznovanje in za vsakega mrtvega nemškega vojaka ali civilnega uradnika postrelili 100 Poljakov.

Kutscherov v vratolomni akciji, pripravljeni s pomočjo zahodnih obveščevalnih služb, prestregla skupina posebej izbranih atentatorjev, ki so svojo misijo opravili v pičlih šestdesetih sekundah. Vsem atentatorjem je sicer uspelo pobegniti s prizorišča, vendar sta dva podlegla ranam, druga dva pa so ujeli pozneje. Vsi štirje so posmrtno dobili najvišje poljsko odlikovanje, križec *Virtuti Militari* za pogum v boju. Poljsko prebivalstvo je zaradi uspešno izvedenega atentata doletela usoda "Lidice"²⁹, kar je sicer povzročilo trpljenje civilistov, dolgoročno gledano pa je intenziteta nemškega terorja upadla, saj je Kutscherov naslednik opozorilo vzel resno (Bór-Komorowski 1951: 154–160; Hempel 2005: 51–54, 56–57; Davies 2003: 89, 197–198; Stevenson 1978: 383).

Domača armada je pravočasno ugotovila, da se lahko proti okrutnemu terorju učinkovito bojuje samo z enakimi sredstvi, in je zato tudi sama sestavila proskripcijski seznam. Načrtovala je atentate na 5733 oseb, vendar je skrivna roka pravice najbrž dosegla le nekatere. Podzemna sodišča, ki so jim predsedovali kvalificirani pravniki, so sicer delovala neumorno. Strzembosz (v Davies 2003: 199) navaja podatek, da so na smrt obsodila 220 okupatorjev in kolaborantov. Nacistično strahovlado je lahko omajala le z vztrajnostjo in požrtvovalnostjo izražena volja do zmage v tej dolgotrajni vojni izčrpavanja človeških virov.

Tabela 4.2.1: Seznam potrjenih diverzantskih akcij in sabotaj Zveze oboroženega boja (ZWZ) in Domače armade (AK) od 1. januarja 1941 do 30. junija 1944

	Tip diverzantske akcije / sabotaje	Izgube
1.	Poškodovane lokomotive	6930
2.	Zakasnitev popravila lokomotiv	803
3.	Iztirjeni transporti	732
4.	Zažgani transporti	443
5.	Poškodovani železniški vagoni	19.058
6.	Razstreljeni železniški mostovi	38
7.	Prekinitve električne oskrbe v varšavskem omrežju	638
8.	Poškodovana ali uničena vojaška vozila	4326
9.	Poškodovana letala	28
10.	Poškodovane cisterne z gorivom	1167
11.	Uničeno gorivo (v tonah)	4674
12.	Zaprte naftne vrtine	5

²⁹ Nemci so Kutscherovo smrt kaznovali tako, da so na mestu atentata postrelili 100 oseb iz zapora Pawiak in kasneje še 200 v ruševinah geta, skupno torej 300 oseb in precej več kot pred dvema letoma, ko so v kraju Lidice na Češkem postrelili 198 ljudi kot kazen za Heydrichovo smrt. Krajev, kot so Lidice in Ležáky, je bilo na Poljskem na stotine.

13.	Uničeni vagoni lesne volne	150
14.	Požgana vojaška skladišča	130
15.	Prekinitve tovarniške proizvodnje	7
16.	Vgrajene napake v delih za letalske motorje	4710
17.	Vgrajene napake v topovskih ceveh	203
18.	Vgrajene napake v artilerijskih izstrelkih	92.000
19.	Vgrajene napake v radijskih postajah za zračni promet	107
20.	Vgrajene napake v kondenzatorjih	70.000
21.	Vgrajene napake v električnih stružnicah	1700
22.	Povzročena škoda pomembnim tovarniškim strojem	2872
23.	Razna druga sabotažna dejanja	25.145
24.	Načrtovani atentati na nemške civilne in vojaške predstavnike	5733

Vir: prirejeno po Kwiatkowski v Ney-Krwawicz (2001).

4.3 Geneza ideje o varšavski vstaji

"Z Nemci utegnemo izgubiti svobodo, z Rusi pa bomo izgubili svojo dušo."

maršal Edward Rydz-Śmigły (v Werth 1979a: 46).

Dogodki političnega in vojaškega značaja, ki so povzročili začetek varšavske vstaje, so pomembni za razumevanje njenih posledic. Bolj kot suhoparno nizanje dejstev o poteku vstaje je pomembno poznavanje političnega in ideološkega ozadja ključnih odločitev.

Če so bili za globalni potek druge svetovne vojne usodnega pomena dogodki v letu 1942, je bilo za položaj Poljske kot vojskujoče se dežele veliko pomembnejše leto 1943. Na vzhodni fronti je zmagovita Rdeča armada po stalingrajski bitki skoraj povsem prevzela iniciativo in se v splošni ofenzivi pričela naglo približevati poljskemu ozemlju. Če pustimo postopno ameriško prevlado na Daljnem vzhodu ob strani, je vojna v Evropi z izkrcanjem angloameriških sil na italijanskem škornju začela pridobivati tudi geopolitično dimenzijo. Prehod vojne v novo fazo, ko je bila zavezniška zmaga le še vprašanje časa, pomeni tudi politično ločnico. Od tu naprej sta postala uničenje nemških vojaških potencialov in brezpogojna kapitulacija manj pomembna od hitrosti prodiranja zavezniških enot v osrčje evropske celine.³⁰ Osv(ob)ajanje ozemlja zagotavlja prednost in dobro pogajalsko izhodišče

³⁰ *Raison d'être* poljskega odporiškega gibanja ni bil več samo vsakdanji boj proti nemškemu okupatorju, kajti velika strategija je predvidevala tudi prevzem politične oblasti po izgonu Nemcev.

pred delitvijo interesnih sfer. Tega se je dobro zavedala tudi velika trojica, ki se je sestala na konferenci v Teheranu, da bi izdelala osnutek novega evropskega zemljevida. Stroga tajnost vsebin pogovorov na konferenci je postavila poljsko begunsko vlado pri odločanju v podrejeni položaj. Postala je neenakovreden partner ZDA in VB, v odnosih s SZ pa je sploh nastopala kot subjekt z manjšo vednostjo. Spričo splošnega položaja na vojskovališču je postajalo londonskim Poljakom vedno bolj jasno, da bo potrebno zблиžanje s SZ za rešitev vseh spornih vprašanj in nesoglasij. Pri tem so se nadejali pomoči Churchilla in Roosevelta.

Kot je že znano, so bili poljsko-sovjetski odnosi vse od izbruha katinske afere na nizki ravni. Pomena tega dogodka za razvoj poljsko-sovjetskih odnosov nikakor ne gre zanemarjati, vendar pa z vsem dolžnim spoštovanjem do žrtev pokola ugotavljam, da v mednarodnih odnosih nekaj tisoč pogrešanih oficirjev vsekakor nima enake teže kot vprašanje prihodnjih meja. Vlada gen. Sikorskega si je neuspešno prizadevala rešiti ozemeljski problem leta 1941 z že omenjenim sporazumom. Takratna strateška situacija je bila najverjetnejši povod, da sta poljski premier in sovjetski voditelj Stalin pustila to vprašanje odprto. Woodward (v Ciechanowski 1974: 4) meni, "da je bil z vidika nasprotujočih si ruskih in poljskih zahtev po spornih ozemljih rusko-poljski pakt iz leta 1941 diplomatska anomalija in je bil mogoč le zaradi nemške okupacije teh ozemelj". Sikorski³¹ je bil do svoje prerane smrti nasprotnik "doktrine dveh sovražnikov" in zato zagovornik dobrih odnosov in sodelovanja s SZ, s čimer se je izpostavil žolčnim kritikam privržencev manj konciliarne politike do Sovjetov. Različni pogledi na reševanje poljsko-sovjetskega spora so vodili do neizogibnega razcepa na frakcije; po Sikorskijevi smrti se je kmalu pokazala ostra polarizacija v političnem prostoru poljske begunske vlade, ko sta izpraznjeni mesti predsednika vlade in vrhovnega poveljnika oboroženih sil, ki ju je prej zasedal Sikorski sam in sta mu zagotavljali politično in vojaško enotnost vodenja ter poveljevanja, zasedla dva človeka z različnima nazorskima opredelitvama.

14. julija 1943 je bila sestavljena nova vlada in njen predsednik je postal voditelj Kmečke stranke (PSL) Stanisław Mikołajczyk, politični zmernež, ki je poskušal slediti enakim ciljem kot njegov predhodnik na tem položaju. Želel si je dobrih odnosov z Moskvo in se boril proti "demagogiji nespravljalivosti", ki se je napajala iz iluzij o absolutni zmagi

³¹ Poljski general Władysław E. Sikorski (1881–1943) je poljskim enotam v sestavi avstro-ogrske vojske poveljeval že v 1. sv. vojni, po njej pa se je izkazal v poljsko-sovjetski vojni (1920–1921), postal načelnik poljskega generalštaba in kasneje celo premier ter takoj nato vojni minister. Po vojaškem udaru maršala Piłsudskega se je moral zaradi nestrinjanja z njim umakniti iz vplivnih krogov. Kmalu po začetku nemške invazije je zapustil Poljsko in nato vodil novonastalo begunsko vlado, dokler ni še do danes v ne povsem pojasnjenih okoliščinah umrl v letalski nesreči 4. julija 1943 takoj po vzletu z Gibraltarja, kamor se je vrnil na vmesni postanek z inšpekcijskega potovanja k poljskim četam v S. Afriko (Tucker 2001: 291–292; Piekalkiewicz 1972: 313–335).

zahodnih zaveznikov in reprizi leta 1918, ko se je Poljska zaradi izčrpane SZ in poražene Nemčije lahko kot feniks dvignila iz pepela. Zavedal se je, da zahodni sili zaradi poljskih vzhodnih meja ne bosta začeli vojne s Stalinom, je pa potihoma upal vsaj na njuna jamstva v primeru sklenitve sporazuma s SZ. Na drugi strani je bil novi vrhovni poveljnik poljskih oboroženih sil general Kazimierz Sosnkowski prepričan, da mora vlada z vsemi sredstvi braniti ozemeljsko in politično integriteto. Sklepal je – in kasneje se je pokazalo, da še kako pravilno –, da bodo Sovjeti po vsaki koncesiji poljske vlade zahtevali novo, še večjo in tako postopno "sovjetizirali Poljsko". Sosnkowski sicer ni bil član nobene politične stranke, toda kot protirusko orientiran poklicni oficir je simpatiziral s politično desnico. Kot vrhovni poveljnik pa si je celo pripisoval dolžnost, da odigra pomembno vlogo v politiki, kar je bilo docela nedopustno. Strateške kalkulacije so ga privedle do zmotnega sklepa o razpadu zavezništva med SZ in Zahodom ter nadaljevanju vojne proti "sovjetskemu imperializmu". Skoraj do začetka varšavske vstaje je naivno verjel, da bosta poljsko ozemlje osvobodili zahodni demokraciji, zato so bili odnosi med njim in Mikołajczykom "napeti in nesrečni" (Ciechanowski 2002).

Britanski ministrski predsednik Winston Churchill je kazal večjo naklonjenost stališčem poljskega premierja kot vrhovnemu poveljniku in njegovim "čudaškim" predlogom. Zavzemal se je, da bi poljska begunska vlada začela pogajanja s Sovjeti v duhu *Realpolitik*. Poudarjal je velik človeški in materialni prispevek Sovjetov pri vojskovanju s Hitlerjem in poskušal prepričati poljsko vlado, naj se sprijazni z takšnim povojnim razmerjem sil na evropski celini, kot ga je sam predvideval. Nova povojna dvopolna delitev se je že nakazovala na političnem obzorju in s Stalinom, ki naj bi kmalu postal gospodar polovice Evrope, se je bilo treba pogoditi o vplivu v določenih državah. Churchill je kot politični realist že zdavnaj prenehal upati na *status quo ante bellum* in je Mikołajczyka nagovarjal, naj privoli v ozemeljsko kompenzacijo, vseeno pa ni izgubil vere v politični dogovor s Sovjeti, kar zadeva povojno ureditev Poljske, in v ponovni prevzem oblasti londonske vlade v domovini. V marcu 1943 je britanski zunanji minister Anthony Eden ugotovil, da se tudi ameriški predsednik Franklin D. Roosevelt vsaj zasebno strinja s Curzonovo črto kot prihodnjo poljsko-sovjetsko mejo (Woodward v Ciechanowski 1974: 8). Voditelja ZDA in VB sta bila torej zavaljo dobrih odnosov s SZ po vojni pripravljena izneveriti se slovesnim zavezam iz Atlantske listine.

Ciechanowski (1974: 17) meni, "da so Britanci na vsak način hoteli rešiti rusko-poljsko vprašanje še pred prihodom Rdeče armade na poljsko ozemlje in še preden bi priprave na ameriške predsedniške volitve paralizirale diplomacijo ZDA". Simptomi te paralize so se pričeli pojavljati že pred teheransko konferenco, Sovjetski zvezi pa so nova ozemeljska

osvajanja vlivala samozavest. Njena fizična prisotnost na poljskem ozemlju je tudi poljske komuniste začela spodbujati k čedalje bolj odkritemu konkuriranju londonski begunski vladi.

28. novembra 1943 so se Churchill, Roosevelt in Stalin srečali v Teheranu na prvi od treh konferenc velikih sil in do 1. decembra razpravljali o odpiranju druge fronte ter povojni ureditvi Evrope. Že na prvi skupni večerji je Churchill ob odsotnosti Roosevelta, ki je bil že takrat slabega zdravja, obelodanil svoje načrte za ureditev poljsko-sovjetskega mejnega vprašanja po načelu *quid pro quo*, kar bi pomenilo cesijo poljskih vzhodnih ozemelj v prid SZ in kompenzacijo v obliki nemških vzhodnih pokrajin vse do Odre. Šele zadnji dan je velika trojica obravnavala poljsko vprašanje. Stalin je pod vplivom katinske afere obtožil poljsko begunsko vlado, da vodi protisovjetsko politiko sodelovanja z Nemci in zahteval, da AK preneha pobijati sovjetske partizane na svojem operativnem območju. Na vrhuncu zasedanja je Churchill ponudil Stalinu Curzonovo črto, ki jo je ta načelno sprejel, v resnici pa je zahteval veliko več.³² Dokončnega soglasja o poljsko-sovjetski meji sicer konferenca ni prinesla, toda Stalin je Churchillov velikodušni predlog in Rooseveltovo soglasje razumel kot diplomatski *fait accompli* (Lukas 1978: 46–47). Ameriški predsednik se je na konferenci resda držal bolj ob strani in prepustil govorniški oder državnikiškima kolegoma, sklicujoč se na notranjepolitično situacijo, kakor je razložil Stalinu. Bližale so se namreč predsedniške volitve in 6–7 milijonov volivcev poljskega porekla bi lahko prevesilo jeziček na tehtnici. Roosevelt se je zato izognil odgovornosti odločanja iz "političnih razlogov", vendar je danes znano, da je prišel v Teheran z odločnim namenom doseči dogovor s Stalinom za vsako ceno, četudi bi moral pri tem užaliti Churchilla. Andrew in Mitrokhin (2000: 146–148) trdita, da je bil Stalin prek svojih agentov, ki so preniknili v vse pore ameriške in britanske obveščevalne skupnosti, temeljito obveščen o namerah ameriškega predsednika in zato na pogajanjih v prednosti. V Teheranu je ameriška delegacija prebivala v sovjetski ambasadi, kjer so brez dvoma prisluškovali vsem internim pogovorom in jih sproti pošiljali Stalinu (Andrew in Gordievsky 1990: 271–273; Kissinger 1994: 411).

Stalina je silno razveselilo, da je Roosevelt s seboj v Teheran pripeljal svojega medvojnega svetovalca, ki mu je brezmejno zaupal.³³ Harry Hopkins je bil ameriški domoljub, ki je sicer preziral sovjetski politični sistem, obenem pa iskreno občudoval

³² Stalin je zahteval tudi mesto Lwów, ki ga je Vrhovni svet zavezniških sil leta 1919 prepustil Poljakom (Lukas 1978: 46).

³³ Andrzej Ślawiński, amaterski zgodovinar in doktor kemijskih znanosti trdi: "Roosevelt je pri snovanju svoje politike do SZ upošteval le mnenje osebnega odposlanca Hopkinsa in nekdanjega ambasadorja v Moskvi, Josepha Daviesa. Popolnoma je zanemarjal nasvete in opozorila tako izkušenih poznavalcev Evrope, kot so bili: William Bullit, Loy Henderson, Charles E. "Chip" Bohlen, George Kennan, Averell Harriman in gen. John Deane. Vsi so nekaj časa živeli v Moskvi" (Ślawiński 2005).

sovjetske vojne napore in bil zato prepričan, "da je treba Rusiji, odkar je ta odločilni dejavnik v vojni, zagotoviti vso pomoč in ohraniti prijateljstvo". Hopkins je s posredovanjem zaupnih varnostnih informacij SZ postal nadvse priljubljen, kar je kasneje nekatere oficirje KGB napeljalo k bahavim izjavam, da je bil sovjetski agent. Velikansko nesorazmerje med količino obveščevalnih podatkov v Stalinovih rokah in peščico tistih, ki so bili dostopni Churchillu in Rooseveltu, je v povezavi z edinstvenim Hopkinsovim vplivom na predsednika odločilno prispevalo k temu, da sta oba zahodna voditelja Stalinu prepustila vsa ozemlja, ki jih je anektiral že leta 1941 na podlagi pakta Ribbentrop–Molotov. Roosevelt je očitno privolil v takšno rešitev zato, ker ga je bremenil vojaški dolg Sovjetski zvezi, ki je skoraj tri leta sama krvavela na fronti (Andrew in Gordievsky: *ibid.*; Andrew in Mitrokhin: *ibid.*; gl. Warsaw Uprising 1944 2006e).

S poljsko begunsko vlado se pred tem ni nihče posvetoval, vsebina ohlapnih teheranskih sklepov pa je seveda takoj postala najstrožja tajnost in zato Mikołajczyk in njegovi ministri z njo niso bili seznanjeni. Odločitev, da se bo druga fronta odprla v Franciji, je seveda implicirala, da bo poljsko ozemlje osvobodila RA in ne zahodni zavezniki, kot so pričakovali londonski Poljaki. Diplomatske in vojaške odločitve, sprejete v Teheranu, so dramatično zapletle položaj in bile izrednega pomena za nadaljnji potek dogodkov na Poljskem (Ciechanowski 1974: 17).

Sovjetska zveza se je po teheranski konferenci znašla v edinstvenem položaju, saj sta ji VB in ZDA prepustile skoraj proste roke v Vzhodni Evropi. Evforično razpoloženje si je privoščila tudi zaradi vsesplošne podpore zahodnega javnega mnenja njenim vojnim naporom in je vztrajno krepila pritisk na poljsko begunsko vlado.³⁴ Poleg odpovedi predvojnim mejam je sedaj zahtevala tudi odstranitev nekaterih "sovražno razpoloženih in s fašizmom omadeževanih elementov" iz begunske vlade³⁵ ter preklic obtožbe Sovjetov za katinski zločin. Sovjeti so ohranili skrajno negativen odnos do poljske politične ilegale, ki so jo sumničili, da se namerava po odhodu Nemcev sama ustoličiti na oblasti. Sovjetska propaganda je AK prikazovala kot potencialno protisovjetsko silo in zato tudi ni hotela z njo vojaško sodelovati. Kazalo je torej, da so Sovjeti zacementirali stališča in pri zagovarjanju svoje pristranske in enoumne različice resnice niso pripravljene popuščati Poljakom. Pogajati se jim ni mudilo, saj

³⁴ Zahteve SZ so iz leta v leto rasle vzporedno s krepitvijo njenega vojaškega položaja. Kot ugotavlja Kissinger (1994: 413), "so bile glavna Stalinova skrb leta 1941 meje, do leta 1945 pa je to postal politični nadzor ozemelj za mejami".

³⁵ Za SZ so bili *personae non gratae* predsednik Władysław Raczkiwicz (1885–1947), vrhovni poveljnik obor. sil Kazimierz Sosnkowski, nekdanji ambasador v Moskvi Stanisław Kot (1885–1975) in obrambni minister Marian Kukiel (1885–1972).

je njihova pogajalska moč rasla iz dneva v dan, v rokavu pa so imeli še drug adut.³⁶ Privolitev v Curzonovo črto kot novo sovjetsko-poljsko mejo so Sovjeti postavili poljski begunski vladi kot *conditio sine qua non* za začetek pogajanj.

Churchill se je zato namenil prepričati poljskega premierja o smotrnosti odpovedi starim mejam, s čimer bi po njegovem mnenju država ohranila vsaj politično integriteto. Naslanjal se je na izvedensko mnenje nekega profesorja Feisa (v Ciechanowski 1974: 30), ki je na aneksijo nemških ozemelj Poljski gledal s simpatijami. Ozemeljske pridobitve na zahodu bi Poljake tesneje povezale s SZ in jih celo postavile v razmerje odvisnosti od "velikega brata" na vzhodu. S tem bi se deloma spremenil tudi sicer nezavidljiv status Poljske med obema vojnama, ko je njeno ozemlje pravzaprav služilo kot *cordon sanitaire* med nemškim in sovjetskim imperializmom. Poslej bi enako vlogo igralo le nasproti Nemčiji.

A priori je bilo jasno, da dogovora s SZ na osnovi Curzonove črte ne bo, saj je bilo v poljskih patriotskih krogih blasfemično že samo razmišljati o sporazumu, ki bi jim ga vsilila velika trojica. V poljski politični emigraciji je obstajala tudi nacionalistična frakcija, ki je gojila iredentistične težnje ne samo po zahodnih, temveč celo po vzhodnih ozemljih. Vloga SZ, ki ni bila več samo ena od obeh držav agresork, ki sta si leta 1939 razdelili Poljsko, marveč cenjena zaveznica Britancev in Američanov ter posredno tudi Poljakov – vse to so bili *facti bruti*, s katerimi se marsikdo ni bil pripravljen sprijazniti. Zamere in medsebojna sumničenja v poljski begunski vladi so bili tako hudi, da bi bil Mikołajczyk nemudoma razglašen za narodnega izdajalca, če bi si drznil privoliti v kakršen koli *modus vivendi* s Sovjeti, četudi bi temeljil na minimalni odpovedi poljskemu ozemlju. Zato sporazuma ni bilo, posledično pa je trpelo predvsem sodelovanje AK z RA ter medsebojno obveščanje o prihodnjih operacijah. Ciechanowski (1974: 54) je prepričan, "da bi se bilo varšavski tragediji moč izogniti, če bi pred izbruhom vstaje obstajala tesna rusko-poljska zveza". Trmoglava nespravljalnost s SZ je bila delno rezultat precenjevanja vojaške moči AK in vloge, ki bi jo utegnili imeti pri prevzemu oblasti na Poljskem po izgonu Nemcev. V resnici je AK kronično

³⁶ Potem ko je Stalin leta 1938 skoraj v celoti likvidiral Poljsko komunistično partijo (KPP), je šele po nemškem napadu na SZ dopustil ustanovitev nadomestne Poljske delavske stranke (PPR). To se je uradno zgodilo 5. januarja 1942. Stranka je imela tudi v ključnem obdobju vojne nizko podporo prebivalstva, kar je leta 1957 priznal tudi Gomulka, vendar je naglo krepila svojo vojaško organizacijo Ljudsko gardo (GL) (Ciechanowski 1974: 114; Sword v Dear in Foot: *ibid.*). Alternativna vlada je v sovjetski stvarnosti obstajala že kar nekaj časa. Pod Stalinovim mentorstvom je bila marca 1943 ustanovljena Zveza poljskih domoljubov (ZPP). To marionetno politično garnituro, sestavljeno iz servilnih osebnosti, je vodila Wanda Wasilewska. Skupine se je na Zahodu oprijel naziv "Stalinovi lakaji", ker je slepo sledila diktatu sovjetske politike. ZPP se je strinjala z odpovedjo vzhodnim poljskim ozemljem in zagovarjala zavezništvo s SZ. Po prekinitvi diplomatskih odnosov z begunsko vlado je Stalin svoje zveste vazale nagradil tako, da jim je dovolil ustanoviti 2. poljsko armado na ozemlju SZ. Njen poveljnik je postal podpolkovnik Zygmunt Berling (1896–1980). Nova vojaška sila je bila prek ZPP podrejena sovjetskim oblastem. Oficirski zbor so sestavljali sovjetski oficirji, ki so jih nadzirali politični komisarji.

primanjkovalo oborožitve za skoraj četrt milijona borcev. Poljska begunska vlada je računala na pomoč zahodnih zaveznikov, ki so že od leta 1941 oskrbovali odporniško gibanje z visoko izurjenim osebjem, denarjem in opremo za obveščevalno dejavnost, sabotaže in diverzantske akcije.³⁷ Britanske oblasti pa so zavrnilo oskrbo z orožjem in drugo opremo za načrtovano vstajo, saj so se zdale zaostrovanja odnosov s SZ. Realna ocena zmogljivosti AK vsekakor ne dopušča veliko možnosti za uspeh protinemških operacij velikega obsega, ki bi jih ta vodila brez materialne podpore z zahoda in navezave na RA (Ciechanowski 1974: 55; Ciechanowski 2002).

Stafford (1980: 85) ugotavlja, da oskrbovanje skrivne armade Poljske iz VB za Britance ni pomenilo samo "nepremostljivega stvarnega problema", kot se je nekoč izrazil načelnik imperialnega generalštaba Sir Alan Brooke, temveč jih je bilo tudi samih strah "ruske intervencije" in so bili prepričani, da mora SZ usmerjati taktične aktivnosti skrivne armade. Sovjetska zveza pa se je pravzaprav bala krepitve AK, ker bi ta lahko nekoč predstavljala močno idejno-politično in vojaško opozicijo sovjetskim imperialnim načrtom. Prav zato je toliko bolj pomenljiva opazka Molotova britanskemu zunanjemu ministru Edenu, češ "da bi SZ odobrila pošiljko orožja Poljski, če bi ta prišla v 'varne roke'. Ampak kdo," se je glasno spraševal, "sploh ima 'varne roke' na Poljskem?" (Stafford 1980: 135).

Poljska begunska elita je vseskozi gojila upe o splošni nacionalni vstaji. Star politični koncept je bilo treba samo znova prevetriti z vojaškega vidika in kmalu je postalo vprašanje vstaje kot take irelevantno; treba je bilo le še določiti kraj in čas. Vojaški strategji so predlagali tri različice: (1.) splošno vstajo; (2.) operacijo Vihar in (3.) "bitko za prestolnico". Toda tudi ta ideja je ustvarila disidente tako med politiki kot med vojaki, vendar o tem pozneje.

General Sikorski je že v oktobru 1940 odobril načrt za splošno vstajo, ki bi se začela sočasno z izkrcanjem večjih regularnih sil na kontinentu ob domnevi, da bi bila Kraljeva mornarica in letalstvo zmožna prepeljati invazijske sile do mesta izkrcanja, potem pa bi vstajniki, ki bi prvenstveno delovali na ruralnih območjih, z oviranjem nemških protiukrepov omogočili postavitev mostišča. Nadaljnji razvoj dogodkov je preprečil nemški napad na SZ, ki je tako zaradi nenavadnega spleta okoliščin postala zaveznik Poljske. Zanimiva je opomba takratnega poveljnika AK gen. Roweckega³⁸, ki ga citira tudi Davies (2003: 205): "Rusijo

³⁷ Med letoma 1941 in 1945 je AK prejela pičlih 600 ton vojaških potrebščin iz angloameriških skladišč; francosko in jugoslovansko odporniško gibanje sta prejela po 10.000 in 18.000 ton materiala (Ciechanowski 2002; Foot 2004).

³⁸ General Stefan Rowecki-Grot je bil 30. junija 1943 ujet v zasedi. Izdal ga je mlad oficir AK Ludwig Kalkstein, ki ga je Gestapo nekako uspel pritegniti k sodelovanju. AK je izdelala načrt za reševalno operacijo, ki pa je ni bilo mogoče izvesti, ker so Nemci Roweckega odpeljali v Berlin. Obrnili so se na begunsko vlado, ta pa na Churchilla, ki je obljubil pomoč. Nemcem so v zameno za Roweckega ponudili več zajetih nemških

prištevam med zaveznice iz formalnih razlogov. Dejansko pa ohranjam prepričanje, da bo Rusija nastopala z odkrito sovražno držo do nas ... in jo prikivala dokler bo šibka". General Grot-Rowecki je v letih 1942–43 v korespondenci z gen. Sikorskim postuliral svoje zamisli o odporu proti Sovjetom in izoblikoval vratolomno strategijo, ki jo je gen. Sikorski označil za "čisto norost" (gl. Ciechanowski 1974: 135–137, 200).

Poljske vojaške misije so z načrti za vstajo redno seznanjale zahodni zaveznici³⁹, saj sta bila obstoj in preživetje poljskega odporiškega gibanja odvisna od njune finančne in materialne podpore. Zavezniki so julija 1943 kot ugoden trenutek za začetek vstaje šteli svoj morebiten prodor v madžarsko ravnico. Takrat je bila aktualna strateška rešitev še vedno bliskovit prodor iz Italije in nato naprej skozi Ljubljanska vrata. V primeru sovjetske ofenzive na Poljsko pa so izrecno nasprotovali vstaji in zahtevali, da AK ostane v ilegali. Jeseni 1943 so zavezniške armade postavile eno samo mostišče in niso niti približno tako hitro napredovale kot RA, zato je morala begunska vlada sprejeti realno možnost sovjetske osvoboditve. V tem primeru bi uporabili načrt, ki so ga poimenovali *Burza* (Vihar).

V oktobru 1943 je begunska vlada vrhovnemu poveljniku poslala direktive za vodenje aktivnosti AK v primeru morebitnega nemškega poraza, ki so upoštevale več različnih scenarijev. Prvi je bil zasnovan kot splošna vstaja najširšega obsega, ki bi jo izvajali skupaj z zahodnima silama. VB je to možnost sprejela zadržano in z dvomi, saj ni želela izvajati operacij v neposredni bližini sovjetske operativne cone brez vnaprejšnjega posvetovanja. Zato so bile v drugi različici scenarija predvidene diverzantske aktivnosti manjšega obsega, ki bi jih lahko izvajali brez zahodne pomoči. Vladne direktive so vsebovale tudi zapletena navodila za sprejemanje sovjetskih sil na poljskem ozemlju. Če sovjetsko-poljski odnosi ob prihodu RA še ne bi bili vzpostavljeni, bi AK delovala le v nemškem zaledju, na zasedenem sovjetskem ozemlju pa bi ostala v ilegali do nadaljnjih navodil oz. do trenutka, ko bi begunska vlada prevzela politično oblast na Poljskem. Ciechanowski (2002; 1974: 161–162) šteje odločitev o prikitem delovanju AK za protislovno in nevarno, ker bi morala AK najprej odkrito vojaško nastopiti proti Nemcem, nato pa ob prihodu sovjetskih sil naglo ponikniti. Skriti namen "stopnjevane diverzantsko-sabotažne operacije" pa je bila "politična demonstracija" moči pred Sovjeti, kar bi lahko privedlo do sovražnosti. Novi poveljnik AK

generalov, a so ti vse predloge zavrnili in zahtevali Rudolfa Hessa. Velika Britanija se s tem ni strinjala. Kmalu po začetku varšavske vstaje je dal besni Himmler generala Roweckega usmrtiti v taborišču Sachsenhausen, kjer je bil zaprt (Żencykowski v Davies 2003: 111; Bór-Komorowski 1951: 142).

³⁹ Kot dokaz za to, da je bil z načrti za vstajo seznanjen vrh zavezniške koalicije, Davies (2003: 206) navaja telegram, ki ga je ameriški zunanji minister Cordell Hull 23. novembra 1943 poslal predsedniku Rooseveltu. V njem posreduje informacijo premierja Mikołajczyka, "da se na Poljskem proti Nemcem načrtuje vstaja, ki jo bodo sprožili pred ali ob prihodu sovjetskih enot na Poljsko, in sicer z vzajemnim soglasjem zaveznikov".

Bór-Komorowski⁴⁰ je preučil vladne predloge in ugotovil, da so preveč hipotetični, v določenem segmentu pa celo nestvarni in zato neizvedljivi. Odločil je, da se vrh AK ne bo menil zanje, in izdal lastne ukaze ter navodila. 20. novembra 1943 je Bór-Komorowski (1951: 176–178) izdal nadrobno razčlenjen ukaz z referenčno številko 1300/III ter ga poslal vsem pokrajinam in okrožjem. Dopuščal je možnost izvajanja obeh tipov operacij: (a) sočasne splošne vstaje in (b) stopnjevane diverzantske akcije (operacije *Burza*) na celotnem poljskem ozemlju. V drugem primeru bi AK izpričala svojo voljo do boja proti Nemcem tudi v neugodnih okoliščinah. Ukaz je vsem poveljnikom veleval, naj po začetku operacij proti umikajočim se Nemcem stopijo iz ilegale. "Njihova naloga v tem trenutku bo dokazovanje obstoja republike Poljske". Prepovedal je kakršnekoli akcije, ki bi bile naperjene proti Sovjetom, z izjemo samoobrambnih. Od lokalnih poveljnikov AK je zahteval, da po zaključku operacij proti Nemcem razkrijejo svojo identiteto sovjetskim regularnim silam in jim pripravijo uraden sprejem. Kljub upoštevanju sovjetskih želja bi bilo treba odločno pokazati, da so poljske oblasti zakoniti vladar, in nasprotovati vključitvi enot AK v RA ali Berlingovo armado. Z odkritim delovanjem ob prihodu RA bi preprečili pojav političnega vakuumu, onemogočili morebitne sovjetske obtožbe o sovražnem odnosu in si pred komunisti⁴¹ priborili zasluge za osvoboditev Poljske. Ukaz za začetek operacije bi posredovali v kodiranem radijskem sporočilu pokrajinskim in okrožnim poveljnikom, nato pa bi ti pooblastili svoje podrejene za samostojen začetek akcije v najugodnejšem trenutku. Priprave na operacijo Vihar so se začele konec leta 1943 s formiranjem večjih partizanskih enot in njihovim nameščanjem v okrožjih, ki ležijo na najverjetnejši črti umika nemških enot. V vzhodnih pokrajinah so mobilizirali vse pripadnike AK, enote pa poimenovali in oštevilčili. Začel se je transport v skrivnih delavnicah izdelane oborožitve in opreme v gozdove (Bór-Komorowski 1951: 177–178, 183). Vrhovni poveljnik je resno računal na splošno vstajo in je zato sprejel tristopenjsko lestvico pripravljenosti. Začenjala se je s "stanjem intenzivnega opazovanja", nadaljevala v "stanje budnosti", tik pred začetkom akcije pa bi bile enote v

⁴⁰ Vrhovni poveljnik poljskih oboroženih sil general Sosnkowski je v začetku julija 1943 gen. Tadeusza Bór-Komorowskega imenoval na mesto poveljnika AK. Njegov načelnik generalštaba je postal gen. Tadeusz Pelczyński-Grzegorz, ki je to mesto zasedal že pod Roweckim. Med višjimi oficirji je prišlo do rahlega nasprotovanja imenovanju Bór-Komorowskega za poveljnika AK zaradi njegovega desničarskega političnega prepričanja v času, ko se je javno mnenje nagibalo v levo. Nanj so leteli tudi strokovni očitki zaradi neopravljene štabne šole, ki so jo po tradiciji morali imeti vsi visoki oficirji. Primanjkovalo mu je tudi izkušnj z visokih in odgovornih položajev (Ciechanowski 1974: 150–151).

⁴¹ Kot je v svojem poročilu vrhovnemu poveljniku poljskih sil 20. 11. 1943 ugotavljal že Grot-Rowecki (v Ciechanowski 1974: 90–91, 100–101), "zlasti mladi ljudje z navdušenjem sprejemajo komunistične pozive za začetek oboroženega boja proti Nemcem, saj nestrpno pričakujejo boj in jih čakanje na signal AK za začetek splošne vstaje utruja." Obstajala je bojazen, da bo PPR prezgodaj začela vstajo in tako postavila londonske voditelje v brezizhoden položaj, v katerem ne bi mogli več nadzirati in usmerjati poteka dogodkov.

"stanju pripravljenosti". "V primeru splošne vstaje bi bila Varšava izvzeta, ker bi imele prednost podeželske koncentracije enot, če pa bi se operacija Vihar razširila do reke Visle, bi vanjo kot lokalni element vključili tudi Varšavo" (Davies 2003: 207). Z omejitvijo operacije na podeželje in izoginitvijo večjim urbanim aglomeracijam so se želeli izogniti veliki materialni škodi in nepotrebnemu trpljenju civilnega prebivalstva.

Če celoten načrt operacije Vihar strnemo v nekaj ključnih točk, ugotovimo, da je bil njen osrednji cilj sprožiti niz manjših zaporednih vstaj na vseh tistih območjih, kjer bi se začel nemški umik. AK naj bi izvajala aktivnosti povsem neodvisno od RA, njene enote pa sprejela kot "zaveznika zaveznikov", čeprav je bilo medsebojno usklajevanje in natančno tempiranje začetka operacije izjemnega pomena za njen uspeh; Nemce je bilo treba ujeti natanko v trenutku umika!

V poljski begunski vladi je bila nacionalna vstaja načelno splošno sprejeta kot legitimno sredstvo odpora, kajti pod močnim vplivom poljske vstajniške tradicije je postala neodtujljiva pravica zatiranega naroda do upora tujemu gospostvu. Večina pripadnikov poljskega častniškega zbora je med prvo svetovno vojno služila v legijah Piłsudskega, zato je bila vojska močno pod vplivom njegove politične ideologije, ki so jo prežemali "religija patriotizma", romanticizem, vstajniško izročilo, vera v veličino Poljske in prepričanje, da je Rusija njen glavni sovražnik (Ciechanowski 1974: 72–74; gl. Davies 2001: 95–137, 235–240). Močan odpor do SZ je bil skupni imenovalec begunske vlade, obstoj dveh različnih koncepcij nacionalne vstaje pa je treba po Daviesu (2003: 208–209) pripisati "divergentnim stališčem pri ocenjevanju političnih načrtov 'Velike trojice'". Vrhovni poveljnik oboroženih sil gen. Sosnkowski je bil s skupino privržencev skeptičen, ker je bil prepričan, da Stalin ni človek, s katerim bi bilo mogoče sklepati kompromise, zahodnima silama pa primanjkuje odločnosti za konfrontacijo z njim. "Skeptiki" v begunski vladi zato niso verjeli v uspeh izolirane vstaje. Skupina okrog premierja pa je gojila dokaj optimistično razpoloženje in je verjela zagotovolom zahodnih zaveznic, da bosta vstajo aktivno podprli. Nastal je zanimiv paradoks, kajti najbolj zagrizeni nasprotniki Sovjetov so najbolj odkrito nasprotovali vstaji. Davies (ibid.) ga pojasnjuje s politično geografijo in poudarja njen vpliv na idejno-politično orientacijo posameznikov v begunski vladi in AK.⁴² Poljski premier je izhajal iz zahodne Poljske, kjer so bili dedni sovražniki Poljakov Nemci, prebivalstvo pa se je po pomoč oziralo

⁴² Podoben odziv na okupacijo lahko zasledimo tudi v vedenju dveh vplivnih Slovencev. Zadnji ban Dravske banovine Marko Natlačen je bil rojen v kraju Manče in je kot primorski Slovenec dobro poznal Italijane. Ko so se sovražnikove čete v Aprilski vojni naglo približevale Ljubljani, se je poskušal pogajati z nemškimi poveljniki o morebitni okupaciji celotnega slovenskega ozemlja. Ljubljanski nadškof dr. Gregorij Rožman, doma iz Dolinčič (nem. Dolintschitschach) na avstrijskem Koroškem, pa je odraščal pod nemškim političnim in kulturnim pritiskom. Morda je bil ravno zato bolj naklonjen Italijanom.

na vzhod. Mikołajczyk kot predsednik stranke z ruralnim predznakom tudi ni bil tako več mednarodnih odnosov kot notranje politike. Ni naključje, da so vsi štirje visoki poveljniki⁴³, ki jim je vlada naložila odgovornost za začetek vstaje, osnovne oficirske večšine pridobili na avstrijskih šolah in se v letih 1919–20 izkazali v poljsko-sovjetski vojni. Na drugi strani so vodilni "skeptiki" imeli kar nekaj grenkih izkušenj z Rusi (Sovjeti). Vrhovni poveljnik Sosnkowski se je rodil kot carjev podložnik in zaslovel kot arhitekt ruskega poraza na Visli leta 1920; poveljnik 2. poljskega korpusa general Władysław Anders (1892–1970) pa je začel kariero kot caristični konjeniški oficir, bil med septembrsko vojno ranjen, zajet in dobro leto zaprt v zloglasni Lubjanki, kjer se ni nihče pretirano menil zanj. Kmalu po začetku nemško-sovjetske vojne pa se je pojavil njegov ječar in ga vprašal, ali lahko kaj stori za njegovo ranjeno nogo (Sulzberger 1980: 43–44). Skepticizem obeh mož do morebitne vstaje in zavezniške pomoči je imel verjetno "ruske korenine". Tudi v vedenju zahodnih zaveznic ni bilo znamenj, ki bi obetala kaj več od verbalne podpore. Nenehno sta odlašali z napotitvijo vojaške misije v AK, ki bi jim vsekakor lahko posredovala uporabne informacije o realni moči odporniškega gibanja in politični klimi v deželi.⁴⁴

Rdeča armada je predvojno poljsko-sovjetsko mejo prestopila 4. januarja 1944 in jo je do julija zaposlovala zahtevna operacija, v kateri je uničila nemško armadno skupino Center. Bližanje sovjetskih enot poljski prestolnici ter vesti o nedavnem izkrcanju zaveznikov v Normandiji in Stauffenbergovem neuspelem atentatu na Hitlerja so sprožile nagel odziv vodstva AK. 21. julija je sklicalo vojni svet, na katerem je sklenilo, da so izpolnjeni nekateri temeljni pogoji za začetek vstaje. Naznanjen je bil prehod v "stanje budnosti", po etru pa so že potovala sporočila v London. Poljska begunska vlada je odločitev sprejela nenavadno hitro s presenetljivim soglasjem.⁴⁵ Domači armadi je prižgala zeleno luč, ker se je strinjala z njeno

⁴³ Vrhovni poveljnik AK general Tadeusz Bór-Komorowski (1895–1966), vladni delegat Jan Stanisław Jankowski-Soból (1882–1953), poveljnik varšavskega mestnega okrožja general Antoni Chruściel-Monter (1895–1960) in namestnik vrhovnega poveljnika AK general Leopold Okulicki-Niedźwiadek (1898–1946).

⁴⁴ Britanska vlada ni zaupala uradnim poročilom svoje prve zaveznice. Preverjanja njihove verodostojnosti se je lotila tako, da je v okupirano Poljsko poslala agenta MI6 s psevdonimom *Salamander*, za katerim se je skrivno skrival mož po imenu Józef Retinger, prostozidar, poliglot, prijatelj in osebni svetovalec gen. Sikorskega ter siva eminenca poljske begunske politike. Salamandrov drzni skok s padalom (star je bil že 56 let) je organizirala SOE, zanj pa je poleg Britancev vedel le Mikołajczyk. Na misiji je nosil obrazno masko, da bi prikri svoj identiteto, a se kljub temu ni izognil poskusu atentata. Salamander je bil namreč znan zagovornik poljsko-sovjetske sprave in je bil poslan na Poljsko, da razišče javno podporo komunističnim in prokomunističnim organizacijam, možnost sodelovanja z demokratičnimi strankami in verjeten odziv prebivalstva na izbruh vstaje. Njegova ocena vojaške moči AK, sploh pa prostodušna opazka, da je "Poljska poljska le ponoči", nekaterih pripadnikov odporniške elite ni spravila v dobro voljo. Zastrupila ga je neka mlada ženska, ki je prejela ukaze od poveljnika obveščevalne službe AK (polk. Kazimierz Iranek-Osmecki-Heller). Strup ga ni ugonobil, ampak le paraliziral, tako da so ga morali pod lažnim imenom pustiti na nemški kliniki, kjer je okreval in zapustil Poljsko skupaj z zajeto nemško raketo V2 (gl. Davies 2003: 53–54, 213–219 in Korbonski 2004: 296–301).

⁴⁵ (Ne)srečno naključje je hotelo, da je bil vrhovni poveljnik poljskih sil ravno takrat pri Andersovih četah v Italiji, zato vlada pri svoji odločitvi ni mogla upoštevati njegovega strokovnega mnenja.

presojo, da začne vstajo. Sklenila je, da jo lokalizira ("bitka za prestolnico"), končno odločitev za začetek bitke pa prepustila delegatu.⁴⁶ 26. julija zjutraj je premier delegatu Jankowskemu, ki ga je natanko pred dvema mesecema imenoval za svojega namestnika, poslal v Varšavo naslednje sporočilo: "Vlada republike se je enoglasno odločila, da vas pooblašča za razglasitev začetka vstaje po lastni presoji. Če bo to mogoče, nas prej obvestite" (Korboński v Davies 2003: 210). Premier Mikołajczyk je še isti dan odpotoval v Moskvo, da bi pri Stalinu izprosil podporo za bližajočo se vstajo.

Sosnkowskega pa je premierjevo "romanje v Canosso" razjezilo, saj je ta po njegovem mnenju v Moskvo odhajal brez zadostnih zagotovil zahodnih zaveznic, ki sta od daleč samozadovoljno opazovali sovjetsko ofenzivo v osrčje Evrope. Čeprav vrhovni poveljnik ni poznal vsebine teheranskega dogovora, je vendarle slutil, da bo imel za Poljsko neugodne posledice. Poveljniku AK je že pred časom predlagal nadaljevanje vojne proti Nemčiji in prepoved oboroženega odpora proti Sovjetom. Svetoval je zasedbo kakšnega pomembnega centra (Wilno, Lwów) v primernem trenutku in nato sprejetje sovjetskih enot kot gostujočih. Če ti ne bi priznali predstavnikov begunske vlade kot zakonitih oblastnikov, bi morala AK premestiti svoje kadre v nemško okupirano cono. Glede na izostanek sovjetsko-poljskega sporazuma pa je v pismu predsedniku Raczkiewiczzu 6. julija dokaj kategorično pojasnil, "da bi bila vstaja brez jasnega dogovora s SZ in resnično poštenega sodelovanja z RA politično neutemeljena in z vojaškega vidika nič drugega kot dejanje obupa" (v Ciechanowski 1974: 285). Vrhovni poveljnik je torej svoje stališče do vstaje korenito spremenil, saj je še oktobra 1943 v pismu Mikołajczykju trdil, da so "dejanja obupa v življenju narodov včasih neizogibna z vidika kolektivnih občutij prebivalstva, političnega simbolizma takšnih dejanj in njihovega moralnega pomena za prihodnje rodove" (v Ciechanowski 1974: 158). Sosnkowski je 11. julija odšel na obisk k poljskim četam v Italijo, kjer je ohranjal stik z AK prek svojega načelnika generalštaba, gen. Stanisława Kopańskiego. Tam je zanesljivo imel obsežne politične pogovore s svojim somišljenikom Andersom, ki je prav tako nasprotoval vstaji. Ciechanowski (1974: 290–291) je prepričan, da je vrhovni poveljnik v resnici odšel v Italijo z namenom zasnovati upor proti vladi in premierju, vendar svoje trditve ne podkrepil z verodostojnimi dokazi. Omenja sporočilo Komorowskemu, v katerem Sosnkowski denuncira premierjevo politiko do SZ in opozarja na morebitno "kapitulacijo pred Rusi", če bi Mikołajczyk ugodil sovjetskim zahtevam. Domneva, da je Sosnkowski s tem dejanjem

⁴⁶ Avtor načrta vstaje v Varšavi je bil obrambni minister gen. Kukiel. Ironija je, da je begunska vlada načrt ignorirala, čeprav je bil skladen z njeno strategijo politične demonstracije, vendar ga je Bór-Komorowski vseeno uporabil v manj primernem času (Ciechanowski 1974: 162–163).

poskušal poveljnike AK pridobiti na svojo stran, je seveda možna in verjetna, dokazuje pa tudi njegovo vmešavanje v politiko in potrjuje tezo o rušenju enotnosti poveljevanja v izredno kočljivem obdobju. Kljub temu je težko razumeti obtožbo, da je vrhovni poveljnik pripravljaj *coup d'état*. Pri odločanju o začetku vstaje je bil sicer odsoten, vendar je poskušal preprečiti prenagljene poteze tako, da je poveljniku AK poslal direktivo, ki mu je velevala, naj vodstvo odpora razdeli v dve skupini. Prva naj skupaj z Bórom vodi vstajo, drugo pa naj vodi gen. Okulicki, ki naj s tretjino generalštaba in vrhovnimi civilnimi predstavniki skrivne države ponikne v globoko ilegalno. Vsa naslednja sporočila, ki so poveljnika AK svarila, naj "v luči rapidne sovjetske okupacije poskuša ohraniti biološko substanco naroda", so bila cenzurirana, blokirana ali namerno zadrž(ev)ana. Nasprotovala so vladnim odločitvam⁴⁷ (AKD v Davies 2003: 212–213; Ciechanowski: *ibid.*).

Medtem pa je bila operacija *Burza* v vzhodnih pokrajinah (Volinija – polj. Wołyń) že marca 1944 v polnem zagonu. Na tem območju je bilo nakopičenih nekaj večjih enot AK, ki so bile znatno šibkejše od okoliških nemških in sovjetskih sil. Poleg volinijske 27. pehotne divizije (6000 mož) pod poveljstvom podpolkovnika Jana W. Kiwerskega-Oliwe, sta bili v operaciji aktivno udeleženi še brigada Wilno (12.000 mož, polk. Aleksander Krzyżanowski-Wilk) in 5. pehotna divizija (11.000 mož, polk. Janka) v Lwówu. V strateškem načrtu je bil predviden konec konspirativnega delovanja AK in odprt boj z umikajočimi se Nemci, takoj ko bi se nemško-sovjetska fronta dovolj približala. Kjerkoli bi bilo to mogoče, bi po odhodu Nemcev oblast prevzeli lokalni uradniki, ki bi sprejeli RA kot gostujočo vojsko in poskrbeli za njen varen prehod čez poljsko ozemlje. "Nič ne bi moglo Sovjetov bolj razjeziti", pravi Norman Davies (2003: 46–47). Prve stike med AK in RA je prevevalo prijateljsko vzdušje in prišlo je celo do sodelovanja lokalnih poveljnikov na taktični ravni. Analiza kasnejših dogodkov pokaže, da je takšna slika lahko zelo zavajajoča. Sovjeti (beri NKVD) v svojem zaledju niso tolerirali tujih partizanskih enot, ki so več let prikrito delovale na sovražnikovem ozemlju, zdaj pa so se ponovno pojavile na odprtem pred očmi nezaupljivih in skrajno sumničavih prišlekov.⁴⁸ Brigada Wilno je po dogovoru z enotami RA 7. julija napadla mesto

⁴⁷ Ciechanowski (1974: 119-120) pravi, da "teoretično vrhovni poveljnik sploh ni bil pristojen izdajati AK zavezujočih direktiv brez posvetovanja s kabineto. V praksi je lahko – in Sosnkowski pogosto tudi je – poizkušal navdihniti poveljnika AK, naj ne upošteva vladnih direktiv, ne da bi mu to ukazoval." Nasprotja med predsednikom vlade in vrhovnim poveljnikom so zmanjševala avtoriteto vlade med odporniškimi voditelji in jih celo spodbujala k formuliranju lastnih, pogosto neustreznih političnih in vojaških rešitev brez sodelovanja nadrejenih. Vodstvo odporniškega gibanja namreč ni imelo pred očmi celotne mednarodne situacije, podobno kot poljska begunska vlada ni popolnoma razumela notranje. Obe instanci sta bili zato medsebojno odvisni.

⁴⁸ Še bolj sovražno razpoloženi do AK so bili pripadniki AL in sovjetski partizani. Bór-Komorowski (1951: 193) pravi, da je bil v tem času v okrožju Wilno prestrežen ukaz, ki je sovjetskim partizanom narekoval, naj poskušajo likvidirati AK.

in s pomočjo enot v mestnem središču do 13. julija izgnala Nemce. Sovjeti so se za pomoč zahvalili na svojstven način. Na konferenco so povabili poveljnika Wilka s tridesetimi drugimi oficirji in jih tam zahrbtno razorožili. Enaka usoda je doletela številne vojake, ki so jih nato prisilno vključili v Berlingovo armado. Žalostna zgodba se je ponovila tudi v Lwówu, kjer se je 17. julija pričela bitka za osvoboditev mesta, ki je bilo vedno eno od kulturnih središč Poljske. Enote AK so sovjetskemu štabu prispevale važne podatke o razmestitvi nemških sil, po končanih bojih pa so jih ravno tako brezobzirno razorožili in nekatere poveljujoče oficirje celo zaprli ali odpeljali v kraje, od koder se niso več vrnili. Tudi 9. divizijo AK iz Lublina so masovno aretirali in razorožili. Med zadnjimi večjimi enotami je bila razorožena tudi 27. divizija, ki se je po težkih bojih z *Waffen-SS* in neuspešnih pogajanjih z RA morala umakniti na zahod. V hudem pomanjkanju oborožitve in živeža se je le težka premikala po nikogaršnji zemlji, ki je ločevala umikajoče se Nemce od zasledujočih Sovjetov. Približno 6000 možem je uspelo prečkati Bug in se zateči v Lublinsko pokrajino, kjer so se 28. julija znašli ne v nemški, ampak v sovjetski pasti. Na takšen ali podoben način je svoje služenje domovini končalo med 25.000 in 30.000 borcev Poljske domače armade.⁴⁹ Sovjeti so jim velikodušno prepustili osrednje mesto v boju, nato pa je nastal nenaden obrat v razpoloženju. Številni pripadniki AK, ki so skušali priskočiti na pomoč Varšavi, so se znašli v zloglasnem koncentracijskem taborišču Majdanek pri Lublinu, ki je dobil novega upravnika (Bór-Komorowski 1951: 192–198; Davies 2003: 219–224; gl. Kuśnierz 1949: 208–221; Mazower 2002: 248; Paczkowski 1999: 453–455; Zawodny 1978: 98–100).

Po vsestranskem fiasku v Voliniji je postalo vodstvu odporniškega gibanja in AK jasno, da bo v nadaljevanju operacije Vihar zavzete večjih urbanih središč še pred prihodom RA ključnega pomena za doseganje političnih ciljev – torej pri nastopanju v vlogi gostitelja. Pozoren bralec lahko opazi, da od takrat naprej med operacijo Vihar in splošno vstajo sploh ni bilo več jasnih razlik. Kmalu po Voliniji so sledili še drugi tragični primeri, ki so begunski vladi nedvomno razkrili mnoge neznanke v sovjetskem odnosu do neodvisnih operacij AK in bi najbrž vplivali na njene nadaljnje odločitve, če se ne bi pripetili po 26. juliju. Na ta dan je namreč vladni delegat od begunske vlade prejel *carte blanche* in priprave na vstajo so se začele. Ko so čez nekaj dni začela deževati prva poročila o sovjetskem ravnanju z AK na vzhodu, je bilo že prepozno, da bi tok dogodkov obrnili. Premier Mikołajczyk je bil že na poti v Moskvo, vrhovni poveljnik oboroženih sil Sosnkowski nekje v Italiji, vojaško kolesje v Varšavi je steklo in psihoza pričakovanja med pripadniki AK in prebivalstvom je bila skrajno

⁴⁹ Po Stalinovem dekretu so termin Poljska domača armada v uradnih poročilih zamenjali s slabšalnimi izrazi: "beli Poljaki", "ilegalne formacije", "uporniki" in najpogosteje kar "banditi" (Davies 2003: 224).

napeta. Dobršen del vodstva AK je bil prepričan, da je Varšava idealno prizorišče za sklepno dejanje velike drame.

Poljska begunska vlada je vlado VB seznanila z odločitvijo, da namerava AK v kratkem sprožiti vstajo v Varšavi in jo zaprosila za pomoč. Sestavila je seznam predlogov, ki jih je poljski ambasador grof Edward Raczyński predstavil britanskemu zunanjemu ministru Edenu: (1.) intervencija vlade njenega veličanstva pri sovjetski vladi za preprečitev šikaniranja poljskih enot, ki so sodelovale v spopadih z Nemci; (2.) odprava poljske padalske brigade iz Združenega kraljestva na Poljsko⁵⁰; (3.) Kraljeve letalske sile (RAF) naj bombardirajo letališča v bližini Varšave; (4.) premestitev poljskih pilotov in letal (tipa *Mustang* in *Spitfire*) v sestavu RAF na poljska letališča pod nadzorom AK; (5.) BBC naj objavi opozorilo Nemcem, da bodo zavezniki priznali bojvniške pravice pripadnikom AK (AKD v Davies 2003: 225–226, 657–658; Ciechanowski 1974: 67). Britanski odgovor je bil negativno formuliran. V suhem diplomatskem jeziku, torej brez izrazov sočutja do Poljakov ali obžalovanja lastne nemoči so zavrnili vse prošnje in predloge.⁵¹ Če je šlo pri tem za nenaklonjenost vstaji ali zgolj za pretrd logistični oreh, bo pojasnjeno v nadaljevanju, ostaja pa neizpodbitno dejstvo, da se je britanska vlada že od Teherana dalje zavedala naraščajoče vojaške, politične in gospodarske moči SZ in si je zato za svoj prednostni zunanjepolitični cilj zastavila vzdrževanje prijateljskih odnosov s Sovjeti. *Foreign Office* in SOE sta se v začetku leta 1944 pripravljala na pogovore s Sovjeti o poljskem odporniškem gibanju in med drugim predlagala, da Poljakom odvzamejo pravico in privilegij do neodvisnega komuniciranja s svojim odporniškim gibanjem. SOE bi morala biti po novem seznanjena z vsebino sporočil (Stafford 1980: 144–145, 182).

V Varšavi pa so zadnji dnevi julija 1944 potekali v pričakovanju usodne odločitve o začetku vstaje. Načrti poveljstva so temeljili na pričakovanju zunanje pomoči in pri tem stavili karte na zahodni zaveznici in Mikołajczykov uspeh v Moskvi. Vse to bi se moralo zgoditi kmalu po začetku vstaje, kajti zaradi osiromašenih zalog streliva in skromne oborožitve AK je bilo nerealno pričakovati, da bi se nemški premoči lahko upirali kaj več kot dva do tri tedne.⁵² Razmere za začetek vstaje vsekakor niso bile idealne, a bi bilo v tako

⁵⁰ 1. (poljska) neodvisna padalska brigada je na vrhuncu varšavske vstaje sodelovala na zahodu v operaciji *Market Garden*, slabo zasnovanem zavezniškem poizkusu zavzemanja mostov na Renu, ki se je končal tragično.

⁵¹ Drugače kot *Foreign Office* se je gen. Gubbins iz SOE zaradi osebnih simpatij do Poljakov na njihove zahteve odzval pozitivno.

⁵² 1. avgusta 1944 je bilo številčno stanje oborožitvenih sistemov AK naslednje: 1000 karabink, 300 pištol, 60 lahkih mitraljezov, 7 težkih mitraljezov, 35 specialnih karabink in bazuk, 1700 revolverjev in 25.000 granat. Tudi zaloge streliva so bile skromne: 35 nabojev na pištolo, 300 nabojev na brzostrelko, 50 granat za protitankovski top (ki ga ni bilo), 190 kosov streliva na karabinko, 500 kosov streliva za lahki mitraljez in 2300

razgretih okoliščinah najbrž veliko težje razglasiti moratorij in z vstajo odlašati še nekaj tednov. Prebivalstvo Varšave je bilo po petih letih nemške okupacije na robu potrpežljivosti in je kar hlepelo po maščevanju. AK bi morala ob predolgem odlašanju računati na spontane izbruhe potlačenih čustev in je zato rajši pohitela s pripravami, kajti neorganizirane in neusklanjene akcije bi pomenile takojšen zlom in povzročile kaos že takoj na začetku. Vendar v generalštabu AK še zdaleč niso bili vsi enotni, kdaj začeti vstajo. Izoblikovala se je celo nekakšna vplivna skupina, ki je skušala neodločnega in omahljivega vrhovnega poveljnika AK prepričati, naj jo sproži. Glavni protagonist skupine in obenem idejni oče ter pobudnik vstaje v Varšavi pred sovjetskim prihodom je bil namestnik načelnika generalštaba in vodja operacij gen. Okulicki. Ciechanowski (1974: 215, 220–221) trdi, da naj bi on in poveljnik oddelka za tisk in propagando polk. Jan Rzepecki-Sedzia med konferenco 25. julija poizkusila prepričati poveljnika obveščevalne službe AK, naj vrhovnemu poveljniku AK predstavi položaj na fronti tako, da bo odločitev za začetek vstaje sprejel kot kategorično nujnost. Vendar je poveljnik obveščevalne službe takšno izkrivljeno predstavitev podatkov štel za neprofesionalno in neetično dejanje. Zavrnil je predlog in sklenil nadrejenemu objektivno in argumentirano povedati svoje prepričanje, da bodo Nemci verjetno branili Varšavo in morda celo izvedli kakšen protinapad.

Drugi dejavnik, ki so ga morali voditelji demokratičnih sil upoštevati, so bili komunisti. Čeprav maloštevilni in brez večjega vpliva na civiliste, so imeli čvrsto organizacijo, ki je po konspirativnosti prekašala celo "Skrivno državo". Sovjetske radijske postaje so pričele konec julija intenzivno oddajati sporočila, v katerih je SZ apelirala na poljske domoljube, naj se dvignejo k orožju. Za komunistično propagando v mestu je bil to veter v jadra in njena agresivnost je naraščala. Na varšavskih zgradbah so se pojavljali plakati s provokativno pamfletistično vsebino, ki so poskušali kompromitirati AK in njenega poveljnika.⁵³

Nemci so že 29. julija vpoklicali 100.000 meščanov moškega spola v delavske bataljone za kopanje protitankovskih jarkov, a se prebivalstvo ni odzvalo. Grozila je stalna nevarnost, da bodo pričeli prisilno mobilizirati ali celo streljati talce. V resnici je sovjetsko približevanje mestu nagnalo strah v kosti nemškim uradnikom, ki so množično zapuščali

za težki. Poveljujoči oficir inženircev AK v Varšavi je poleg tega imel na voljo še pičlih 54 kg eksploziva (Kirchmayer v Zawodny 1978: 26–27).

⁵³ 29. julija se je na zidovih pojavil razglas, ki ga je podpisal "general" J. S. Skokowski (pravzaprav je bil le polkovnik), poveljnik PAL. Sporočal je, da je gen. Bór s svojim štabom pobegnil iz mesta in da Skokowski prevzema poveljevanje vsem ilegalnim organizacijam in enotam ter razglašajo splošno mobilizacijo in pripravo za takojšnjo akcijo. Vsebinsko ni bila samo neresnična, temveč je vsebovala tudi subverzivno sporočilo, s katerim je lažni "general" Nemce opozoril na verjetnost vstaje (Kuśnierz 1949: 224; Zawodny 1978: 40).

mesto. Organizirana evakuacija se je marsikje sprevrgla v paničen beg. Zaprli so vse nemške urade v mestu in nemški časopisi so prenehali izhajati, Gestapo pa je začel zažigati dokumentacijo. Celo nemški guverner in župan sta skupaj s civilisti v naglici zapustila mesto. Vse to pa ne pomeni, da bi bila nemška reakcija na oborožen odpor zato manj brutalna. Nemci bi se lahko odločili tudi za preureditev celotnega mesta v utrjeno območje (*Festung Warschau*), torej za strategijo, ki so jo kasneje prakticirali v mestih Königsberg (danes Kaliningrad v ruski eksklavi), Küstrin (danes Kostrzyn na Odri), Danzig (polj. Gdańsk) in Breslau (polj. Wrocław). Zato so poljske oblasti resno razmišljale, da bi poskusile s pomočjo Vatikana in svojih zvez v Švici prepričati Nemce, naj razglasijo Varšavo za odprto mesto in jo tako obvarujejo pred vojno vihro. Načrt so kmalu opustili.

Najbolj zagonetna vprašanja so se voditeljem poljskega odpora postavljala v zvezi z namerami SZ in njenih armad, ki so postopoma izgubljale zalet in kazale prve znake izčrpanosti po dolgem pomladno-poletnem ofenzivnem obdobju. Nemcem je uspelo konsolidirati svoje enote in s protinapadi pokazati, da so še vedno nevaren nasprotnik, čeravno je obveščevalna služba AK hkrati dobivala vse več podatkov o njihovem razkroju. Sovjetsko vodstvo, ki je določalo strategijo, je že večkrat ravnalo nepredvidljivo in tudi zdaj ni bilo mogoče z veliko verjetnostjo napovedati, v kateri strateški smeri bodo Sovjeti nadaljevali svoj pohod.⁵⁴ Poljski voditelji so bili kljub pomanjkljivemu poznavanju strategije velesil trdno prepričani, da bodo z vstajo demokratičnih sil v Varšavi predramili svet in preusmerili pozornost nase. Zanašali so se na svetovno javno mnenje ali na t. i. "vest sveta".

V takšnih okoliščinah je bil 29. julija sklican skrivni sestanek generalštaba AK in članov Sveta narodne enotnosti (RJN). Na njem so civilni voditelji podprli načrte AK. Drugi sestanek je bil dva dni kasneje, 31. julija, in na njem so bili navzoči vsi pomembni civilni in vojaški predstavniki odporniškega gibanja razen takrat morda najpomembnejšega – poveljnika obveščevalne službe AK, čigar pravočasen prihod je preprečila cestna zapora. Poveljnik varšavskega okrožja (gen. Chruściel), ki se je pred tem s kolesom odpeljal v vzhodna predmestja Varšave na opazovanje, je poročal, da so "Nemci zapustili kar nekaj krajev in da so prebivalci opazili sovjetske tanke na poti v Prago (varšavsko predmestje na vzhodnem bregu Visle – op. a.)". Vrhovni poveljnik je poročilo sprejel kot verodostojno in

⁵⁴ Kljub negotovim vojaškim in političnim načrtom Sovjetov je poljska stran vstajo začela brez diplomatske priprave, kakor da bi želela z izvršenim dejstvom presenetiti tako Nemce kot Sovjete. Mikołajczyk je Sovjete o nameri prvič obvestil šele 31. julija ob 21.00, torej tri ure po Bórovem ukazu za začetek vstaje. Prvi je bil s tem seznanjen zunanji minister Molotov, vendar novica nanj ni naredila vtisa. Pripomnil je, da so enote RA le še 10 km od Varšave, s čimer je najbrž namigoval na skorajšnjo sovjetsko zasedbo. Ko je 3. avgusta Mikołajczyka končno sprejel Stalin, se je Varšava že bojevala. Toda premierjev pogajalski položaj se spričo tega ni okrepil, ampak je med tem postal tako šibak, da je moral Stalina prositi, naj pomaga prizadetemu mestu (Ciechanowski 1974: 66–68; 228, 295).

presodil, da je napočil pravi trenutek. Razglasili so "stanje pripravljenosti". General Tadeusz Bór-Komorowski je svojo odločitev za začetek akcije utemeljil z analizo trenutnega stanja in se pri tem skliceval tudi na popoldan prestreženi komunike OKW (*Oberkommando der Wehrmacht* – Vrhovno poveljstvo nemških oboroženih sil – op. a.), ki je naznanjal: "Danes so Rusi začeli splošni napad na Varšavo z jugovzhoda." Sovjetski komunike pa je oznanjal zajetje poveljnika 73. nemške divizije, kar je bil po Bórovem mnenju dokaz, da Rusi niso le v neposredni bližini, temveč že znotraj nemškega varšavskega mostišča. Tudi podatki z izvidniške misije gen. Chruščiel so okrepili prepričanje vrhovnega poveljnika, da je pravi čas za spopad z Nemci. Vsak trenutek so pričakovali neposredni napad Sovjetov in odlašanje bi po njegovih besedah lahko izničilo pobudo AK, če bi Nemci zaradi sovjetske nevarnosti pripeljali v mesto okrepitve. Z vstajo bi namreč preprečili njihov prihod in pretrgali oskrbovalne poti. Vrhovni poveljnik je pred dokončno odločitvijo želel tudi soglasje vladnega delegata, kateremu je na kratko predstavil položaj. Delegat je postavil nekaj vprašanj predstavnikom štaba, nato pa lakonično odvrnil: "Dobro. Torej začnite." (Bartoszewski 2004: 21–22; Bór-Komorowski 1951: 214–215).

General Monter (Antoni Chruściel – op. a.) je dobil pooblastila za izdajo pisnega ukaza, ki so ga nato kurirji odnesli vsem varšavskim enotam (v Bartoszewski 2004: *ibid.*):

Dne 31. julija 1944 ob 19.00. Alarm – po kurirju!

Razglašam začetek "W" dne 1. avgusta ob 17.00. Naslov mojega položaja od začetka "W" bo v okrožju 35 72 26 62 85 na Jasni ulici 22, stanovanje 20.

Na položajih bodite 1 uro pred začetkom "W".

Nemudoma potrdite prejem ukaza.

(-) X

Bór-Komorowski (*ibid.*) pravi, da je po dobrem premisleku določil za začetek napada 17. uro popoldne, čeprav so bile vse aktivnosti doslej načrtovane ob zori ali o mraku. S tem bi presenetil sovražnika. Vsak dan se je mestni promet ob petih popoldne zelo zgostil, ker so ljudje takrat odhajali z dela. Enote AK bi zato v okrilju hiteče množice lažje prikrile svoje premike na začetne položaje. Poleg tega bi napad ob tem času pomenil nekaj ur bojevanja v dnevni svetlobi in s tem možnost zavzetja nemških položajev še pred mrakom, čeprav bi obenem izpostavil vstajnike natančnemu nemškemu ognju. Pred tem so jih urili za predviden nočni napad, vendar so to možnost opustili, ker naj bi jo Nemci pričakovali.

Enotam AK je ostalo kaj malo časa za zavzetje položajev za napad, zato je morala kurirska služba zelo pohiteti. Zaradi nevarnosti prisluškovanja ukaza ni bilo dovoljeno

prenašati po radiu ali telefonu. Nekaj "tekačev" je zadržala *hora legalis*⁵⁵ in so ukaz predali šele v jutranjih urah, kar je občutno skrajšalo pripravljalni čas enot.

Polkovnik Iranek-Osmecki, poveljnik obveščevalne službe AK, je prišel na sestanek prepozno, da bi vplival na odločitev. Poročal je, da Nemci izvajajo protinapad v bližini prestolnice, kar je pomenilo, da se ne nameravajo umakniti iz mesta brez boja. Izrazil je dvom v Chruščielovo poročilo o sovjetskih tankih pred Prago. Ukaz je bil že odposlan in v tako kratkem času se ni dalo ugotoviti, kaj se v resnici dogaja na nemško-sovjetski fronti.⁵⁶ Med tem je več kot 600 čet AK (40.000–50.000 mož in žena, od tega 23.000 pripravljenih na boj) v "stanju pripravljenosti" že hitelo na izhodiščne položaje.⁵⁷ Vsi so se s prisego zavezali k strogi tajnosti in zato civilno prebivalstvo sploh ni bilo posvarjeno, čeprav je več kot milijon Varšavčanov vseeno slutilo, da se nekaj pripravlja. Tudi Nemci so okrepili patrolje. Takrat so imeli na levem bregu Visle na voljo kakih 15.000–16.000 mož skupaj z garnizijo (okoli 10.000–11.000 mož) pod poveljstvom gen. Rainerja Stahela, ki je prispel v Varšavo 31. julija. Hitler mu je v primeru vstaje poveril obrambo varšavskih železniških vozlišč. Stahela so imeli za odločnega in energičnega poveljnika, sposobnega zatreti vstajo. Dodelili so mu še nekaj novih enot (Bartoszewski 2004: 20; Davies 2003: 235–238; Kondracki 2001). Med tem so mladci in mladenke v majhnih skupinah mrzlično drveli po ulicah ter skrivnostno izginjali v kletih in praznih stavbah. "Po končanih pripravah so vojaki AK začeli odkrito nositi orožje in si na rokave nadeli belo-rdeče trakove, prvi javni simbol Poljske armade na poljski zemlji od začetka okupacije" (Bór-Komorowski 1951: 216). Ura "W" se je nezadržno približevala.

⁵⁵ Policijska ura se je začela zelo zgodaj, ob 20.00.

⁵⁶ Ukaza ni bilo več mogoče preklicati zaradi strogih pravil delovanja skrivnih zvez (Skarzynski v Ciechanowski 1974: 242).

⁵⁷ Trditve gen. Chruściela, da je 79 % vstajnikov oboroženih in pripravljenih na boj, so najbrž pretirane. Zawodny (1978: 26) omenja gen. Kirchmayerja in druge zanesljive vire, ki govorijo o 36.500–40.000 vstajnikov. Ob izbruhu vstaje jih je bilo verjetno oboroženih le 4–6 %, torej 1500 (največ 2500). Opirajoč se na statistiko, je poljski gen. Kirchmayer (v Zawodny: *ibid.*) stanje ocenil kot "obupno", saj je po njegovih ocenah količina orožja in streliva zadoščala le za dva dneva bojevanja. 90 % mobiliziranih vojakov so zato obravnavali kot rezervo. Borkiewicz (v Ciechanowski 1974: 115) je leta 1957 ocenjeval, da je AK 1. avgusta 1944 v Varšavi lahko oborožila le šestino vojakov, Skarzynski (v Ciechanowski 1974: 115–116) pa, da je imela dovolj orožja le za 3500 mož od 35.000 pripadnikov bojnih enot. Torej le za desetino vojakov.

5. VARŠAVSKA VSTAJA

5.1 Belo-rdeča zastava vihra nad Varšavo

*Jeszcze Polska nie zginęła,
Kiedy my żyjemy.
Co nam obca przemoc wzięła,
Szablą odbierzemy.*

*Poljska ni še uvenela,
dokler mi živimo.
Kar nam tuja sila vzela,
spet si s sabljo izborimo.*

Józef Wybicki – Mazurka Dombrowskega*, prevod: P. Perko

V vročih poletnih dneh leta 1944 se je vojna vihra že precej oddaljila od Moskve. Washingtona in severnoameriške celine sploh ni nikdar zajela, le London so občasno vznemirjale posamezne leteče bombe V1, kar pa Britancev ni več tako vznemirjalo kot *Blitzkrieg* leta 1940. Med tem se je v več sto kilometrov oddaljeni Varšavi odvijala napeta drama, v kateri se je odločalo o prihodnji usodi Poljske, kolikor ta ni bila zapečatenjena že na zavezniški konferenci v Teheranu. Javnost v zavezniških državah je bila zaradi pomanjkanja neodvisnih virov informacij o dogajanju v Varšavi skopo in površno obveščena. Nikakor ni mogla razumeti vseh razsežnosti dogajanja, pravzaprav niti ni poskušala. Le redki izbranci so morali biti po poklicni dolžnosti natančno seznanjeni z razmerami v tem oddaljenem kotičku Evrope. Zbrani v posebni skupini daljinskih radiotelegrafistov so ohranjali stik z zavezniškimi silami na celini. V kraju Barnes Lodge blizu Londona so upravljali s prisluškovalno in sprejemno postajo, povezano v mrežo podobnih objektov. Moštvo postaje v Barnes Lodgeu je štelo 127 oseb, od tega 39 telegrafistov, 11 radijskih mehanikov, 5 operaterk teleprinterjev in 45 vojakov. Vsem tem ljudem je poveljeval stotnik (Davies 2003: 1–4).

Radijski operaterji, ki so sprejemali in zapisovali sporočila, so bili iz varnostnih razlogov strogo ločeni od strokovnjakov za dešifriranje. Obdelava sporočil je potekala razmeroma počasi, zato je bila uvedena hierarhična lestvica, ki je sporočila razvrščala glede na njihovo pomembnost. Oznako XXX so imela najpomembnejša sporočila, VVV tista manj pomembna in VV ona na dnu lestvice. Prihajala so iz okupirane Evrope, od koder so jih pošiljali za to delo posebej izurjeni pripadniki odporniških gibanj. Pošiljanje tovrstnih šifriranih sporočil je bilo nadvse nevarno početje, saj so Nemci nenehno prisluškovali ilegalnim radijskim postajam in z radiogoniometrijo poskušali locirati njihov signal. Davies (2003: 7) pravi, da so se zaradi visoke stopnje tveganja begunske vlade v Londonu odločile,

* Melanholična pesem je postala poljska nacionalna himna 26. februarja 1927.

da bodo del sporočil pošiljale prek svojih kurirjev ali pa v obliki *ex ante* dogovorjenih besednih nesmislov *en clair* prek oddajnikov BBC.

V Barnes Lodgeu se je 25. julija pripetil nenavaden dogodek, ki je zbegal navzoče. Zunaj ustaljenega reda so prejeli nekodirano sporočilo: "Polk je obkoljen. Razorožujejo nas. Približujejo se nam." Sledila je neobičajna komunikacija z generalštabom. Dežurni general je po teleprinterju ukazal v Barnes Lodge: "Vprašajte, kdo jih razorožuje?" Po prejetem odgovoru je dežurni general odrezavo odvrnil: "To ne drži." In prenos se je odsekano končal s patetičnimi besedami: "Zbogom, bratje." (Siemaszko v Davies 2003: 11). V tem bizarnem pogovoru je nekaj neznank, ki pa dopuščajo spekulacije in jih bom zato tvegalo pojasniti. Zanesljivo je šlo za enoto AK iz ene od vzhodnih poljskih pokrajin, ki so jih že osvobodile oz. zasedle sovjetske enote. Skrivnostna organizacija, ki je razoroževala partizanski polk, ni mogla biti nihče drug kot NKVD. Nekodirano sporočilo bi kajpak lahko bila sovražnikova dezinformacija in bi jo bilo po pravilih treba ignorirati, če ne bi 1. avgusta zvečer Barnes Lodge vnovič prejel drugega, očitno izjemno pomembnega sporočila v še bolj čudnih okoliščinah. Prejeli so ga sicer v dogovorjenem času, vendar je vsebovalo protislovne podatke. Začelo se je z dogovorjenim znakom, ki je izključeval možnost, da bi bil operater pošiljatelj lahko zajet. Sledila je oznaka za najvišjo prioriteto (XXX) in nato podatek, da je namenjeno generalštabu. Nato število besed v sporočilu in nazadnje oznaka "QTCO=", ki je bila kontradiktorna, saj je "QTCO" pomenilo "ne pošiljam sporočila", znak "=" pa "začetek sporočila". Temu je sledilo 30 nekodiranih besed s sporočilom: "Se že borimo. Belo-rdeča zastava vihra nad Varšavo." (Siemaszko v Davies 2003: 12). Poveljujoči oficir je ukazal vsebino sporočila nemudoma poslati generalštabu, tam pa je dežurni general, ki je zavrnil že prejšnjega, enako storil tudi s tem sporočilom. Nihče ni obvestil načelnika generalštaba. Prav tako je nekdo zadržal telegram načelnika generalštaba, ki je 31. julija prispel iz Italije. Nekomu se ni zdelo potrebno telegramu dati oznako za najvišjo prioriteto, čeprav se je po vojni izkazalo, da je bila njegova vsebina usodno pomembna. Šele naslednji dan je v Barnes Lodge prispelo novo, ustrezno kodirano sporočilo, ki je nedvoumno oznanjalo, da se je Varšava dvignila k orožju (gl. Bórovo sporočilo, str. 44).

V torek, 1. avgusta 1944 so v varšavskem predmestju Żoliborz ob 13.50 odjeknili prvi streli. Mlad stotnik AK je s svojo enoto naletel na nemško patroljo, ko se je približeval zbirnemu mestu. Nemci so jih najprej samo nemo opazovali in v mislih preračunavali možnosti, nato pa se odločili napasti: "Začel se je boj, iz katerega smo odnesli celo kožo. Na nemški tovornjak smo odvrgli nekaj ročnih bomb, da je eksplodiral. Nemci so ostali za nami, ko smo jo ucvrli preko ulice in prišli na zbirno mesto ..." (Bartoszewski 2004: 24–25). Ob

17.00 se je na nemške patrolje usula toča krogel, njihove odporne točke pa so začeli naskakovati drzni mladeniči v improviziranih uniformah z belo-rdečimi trakovi na rokavih. "Silovitost na začetku spopada je bila tolikšna, da je ne moremo primerjati z napadom redne vojske. Kazala je zagon in navdušenje, značilna za revolucionarno vstajo, ki je hkrati vodena kot organizirana vojaška operacija." (Bór-Komorowski 1951: 225). Vrhovni poveljnik je okrog osme ure zvečer lahko s strehe svojega novega poveljniškega mesta prvič po petih letih opazoval poljsko zastavo, kako vihra nad najvišjim varšavskim nebotačnikom. Ko je zagledal oblake gostega dima in žareč nebesni svod, je pomislil, da bi vse to lahko videle tudi prednje sovjetske enote na varšavskem mostišču. Varšavčani so lahko že nekaj časa poslušali kontinuirano artilerijsko obstreljevanje z desnega brega in odgovarjanje nemških težkih topov.

Vodilne osebnosti vojaške in politične srenje so se nastanile v poslopju tobačne tovarne Kammler v predmestju Wola, kjer sta bila poleg vrhovnega poveljnika AK tudi vladni delegat s svojim sekretarjem in predsednik Sveta narodne enotnosti (RJN). Tu nameščeni voditelji so lahko ves čas ohranjali neposredno zvezo drug z drugim. Na tem mestu je bila tudi radijska postaja, ki je oddajala in sprejemala sporočila iz mesta, domovine in sveta. Zaradi okvare na njej je vrhovni poveljnik lahko šele drugi dan vstaje sporočil begunski vladi v London (v Bartoszewski 2004: 32):

Dne 1. avgusta 1944.

Premier – Vrhovni poveljnik

Za datum začetka bitke za zavzetje prestolnice smo soglasno določili 1. 08 ob 17.00. Bitka se je začela.

Domači delegat in podpredsednik vlade republike Poljske,
Poveljnik Domače armade

Tako je vrh odporniškega gibanja londonsko vlado *post factum* obvestil o svoji odločitvi. Še isti dan je gen. Bór zaprosil London za pomoč v obliki orožja in streliva. Davies (2003: 9) je prepričan, "da so se sredi leta 1944 vsi potencialni vstajniki še kako zavedali zavezniških zmogljivosti za oskrbovanje iz zraka, bombardiranje letališč, motenje koncentracij sovražnikovih enot in desantiranje okrepitev. Če bi odporniško gibanje, kot je bilo običajno dogovorjeno, ponudilo svojo pomoč zavezniškim armadam, bi jo lahko v zameno pričakovalo tudi od zaveznikov." Vrhovni poveljnik AK ni imel s tem v zvezi

nikakršnih pomislekov. Prav tako je prek Britancev zaprosil za sovjetsko oskrbo iz zraka in napad od zunaj.

Vstajnikom je prvi dan uspelo zasesti dobršen del ozemlja na levem bregu Visle. V njihovih rokah se je znašla večja nemška tovarna orožja skupaj s skladiščem, železniški urad v Pragi in obsežna urbana območja: središče mesta (*Śródmieście*), Staro mesto (*Stare Miasto*) ter okrožja Powiśle, Czerniaków in Wola, skupaj približno dve tretjini mesta na zahodnem bregu. Ni pa jim uspelo zasesti nekaterih ključnih prometnih vozlišč in strateških točk. Neosvojeni so ostali Grajski trg (*Plac Zamkowy*), policijsko okrožje in letališče Okęncie, kjer so utrpeli težke izgube. Predvsem pa jim ni uspelo zavzeti niti vzhodnega niti zahodnega konca nobenega od dveh glavnih mostov čez Vislo (*Most Kierbedzia* in *Most Poniatowskiego*), prek katerih bi lahko v mesto prišle sovjetske okrepitve, Nemcem pa bi onemogočili umik. Zato so na desnem bregu boji potihnili že 2. avgusta. Tudi v središču mesta so Nemci še vedno držali v rokah poveljstvo Gestapa, parlament (*Sejm*) in Narodno banko, četudi obkoljeni z vseh strani (gl. Prilogo D na str. 102) (Bór-Komorowski 1951: 228; Davies 2003: 245, 247).

Zavzetje termoelektrarne in njeno 35-dnevno nepretrgano obratovanje pod nenehnim artilerijskim ognjem je omogočilo zagon tiskarskih strojev in natis prvih številčk osrednjega ilegalnega vestnika AK z imenom Informacijski bilten (*Biuletyn Informacyjny*). V njem je lahko vrhovno poveljstvo AK objavilo deklaracije, v katerih je prebivalstvo seznanjalo z najnovejšimi dosežki AK, s splošnim položajem na bojišču in strogimi navodili za vodenje oboroženega boja v skladu z mednarodnimi konvencijami. Vodstvo skrivne države je želelo preprečiti ekscese nad nemškimi civilisti in vojnimi ujetniki, protipraven odvzem njihove lastnine ali njeno nepotrebno uničevanje, predvsem pa zagotoviti pošteno sojenje tudi sovražnikom. Čeprav so posebne enote policije in SS že v prvih dneh vstaje zagrešile gnusna grozodejstva nad civilnim prebivalstvom, je poveljnik AK Bór-Komorowski (1951: 235) vztrajal pri humanem odnosu do nemških ujetnikov. Svojo odločitev je utemeljil s sklicevanjem na naslednja načela: "Najprej in predvsem sem hotel, da Nemci vedo, da imajo opravka z redno vojsko, ne pa z gverilsko drhaljo. Če sem zahteval status bojevnika za pripadnike svojih enot, sem menil, da moram enake pravice priznati sovražniku, tudi če jih on ne priznava nam. Želel sem tudi, da bi se poljski vojak bojeval s popolnoma drugačnimi metodami kot nemški."

Tretji dan bitke za Varšavo sta vstajnikom padla v roke dva nemška tanka *Tiger* in enega od njiju jim je uspelo usposobiti za boj. Drugi tank je postal nepremičen artilerijski sistem, ko so njegovo kupolo obrnili za 180 stopinj in nemudoma odprli ogenj na vojašnico

vojaške policije.⁵⁸ Vstajniki so dobro izkoristili začetno zmedo v nemških vrstah na določenih odsekih bojišča in začeli takoj utrjevati zavzete položaje, nemške operacije na vzhodu pa so bile nekaj časa ovirane. Ponovno so zavzeli celo nekaj ozemlja, ki so ga bili izgubili, in tako šesti dan dosegli vrh svojih zmogljivosti. Glavni cilj – izgon Nemcev iz prestolnice – ni bil dosežen; sovražnik se je reorganiziral, okreplil s svežimi enotami in začel postopno prevzemati pobudo. Težaven položaj je vstajnike spet prisilil, da so namesto samozadostne zaverovanosti v lastne moči spet pričeli pogledovati proti vzhodu, od koder se je slišalo bobnenje sovjetskih topov, ki pa že od 1. avgusta niso več udarjali po nemških ciljnih v mestu. Tudi sovjetska letala so nenadoma prenehala krožiti nad Varšavo. Je bilo res slabo vreme, ki je ravno takrat zajelo mesto, krivo za prizemljitev sicer zelo aktivne *Luftwaffe* in sovjetskih zračnih sil? Ali pa se je morda vremenska slika slučajno ujemala s prihodom vzhodne fronte in zgrinjanjem črnih oblakov drugačne vrste? Popoln sovjetski molk v radijskih poročilih, ki niti z besedico niso omenjala vstaje v Varšavi, je bil več kot pomenljiv in je zbujal nelagodna občutja. Tudi od zahodnih zaveznic vstajniki še niso prejeli dovolj trdnih zagotovil, zato so toliko večje upe polagali v Mikołajczykovo misijo v Moskvi (gl. Likiernik v Davies 2003: 238–239).

5.2 Prvi odzivi Velike trojice

Britanska javnost je bila o začetku varšavske vstaje obveščena šele 3. avgusta, ko je londonski dnevnik *The Times* objavil kratek članek o tem. Tudi britanski ministrski predsednik Winston Churchill je bil zaradi zavlačevanja pri dekodiranju, obravnavi in odpošiljanju Bórovega telegrama uradno obveščen z dvodnevno zamudo. Spričo posebnega odnosa med britansko ter poljsko begunsko vlado in poljskim odporniškim gibanjem nasploh ni nenavadno, da se je predsednik Raczkiewicz v imenu svojih rojakov s prošnjo za pomoč najprej obrnil prav na VB. Britanska diplomacija je že teden prej oznanila poljskemu ambasadorju v Britaniji, "da bodo britanski diplomati intervenirali v Moskvi in poskušali doseči maksimalno sodelovanje" (Davies 2003: 263). Dosegla ni praktično ničesar, pokazala pa je "nenavadno veliko stopnjo letargije", kar bi lahko pojasnili z "obstojem sovjetskih krtov v njenih vrstah". Sovjetski urad v Zunanjem ministrstvu je npr. vodil Christopher Hill, zgodovinar in pozneje razkriti skrivni član Komunistične partije. Nasprotoval je napotitvi

⁵⁸ S tankom tipa Panther, ki so ga zaplenili Nemcem, so pripadniki 3. čete udarnega bataljona *Zośka* 5. avgusta osvobodili koncentracijsko taborišče *Gęsiówka* (Gosja farma) in gotove smrti rešili približno 400 zaprtih Judov, ki so se pridružili Poljakom v boju (gl. Rostafinski 2005).

britanske vojaške misije na Poljsko in zadrževal informacije vitalnega pomena.⁵⁹ SOE, ki je sprva podpirala aktivno britansko udeležbo, je bila preglasovana in je pod pritiskom nadrejenih kazala "čedalje manj navdušenja za poljsko stvar". General Gubbins je 13. avgusta za tri mesece odpotoval v Francijo, njegov namestnik polk. Perkins pa je Poljake ostro pogrjal zaradi "pomanjkljive koordinacije" z zavezniki (Davies 2004). Na seznamu prioritet SOE je Poljska že nekaj časa drsela s prvega na manj pomembna mesta. Prehitele so jo balkanske države, Italija in Francija (Stafford 1980: 136–137).

2. avgusta je Churchill še pred uradno objavo novic o vstaji nagovoril spodnji dom parlamenta, se zavzel za pomoč "pogumnim Poljakom", poudaril "potrebo Rusije po prijateljskih sosedih" in pozval Poljake na obeh "bregovih", naj združijo sile.⁶⁰ Kmalu po tem je ukazal RAF, naj se pripravi, Stalina pa nemudoma obvestil o britanski nameri pomagati AK. Posredoval mu je tudi poljske prošnje za sovjetsko pomoč. Generalisim je vesti zavrnil kot "močno pretirane in neverodostojne". Poudaril je, "da ima Poljska domovinska vojska (Domača armada – op. a.) samo nekaj enot, ki se napačno imenujejo divizije. Nimajo ne artilerije ne letal ne tankov." Izrazil je dvom, da bi te enote lahko zavzele Varšavo, ker so Nemci za njeno obrambo pripeljali tudi elitno tankovsko divizijo "Hermann Göring" (Churchill 1964: 906–907). Ob tako odklonilnem stališču SZ ni preostalo Poljakom in njihovim britanskim zaveznikom ničesar drugega, kot da se oprejo na lastne sile. Britanci so skupaj s Poljskimi letalskimi silami (PAF) v sestavi RAF začeli pošiljati letala na nevarne misije, hkrati pa so politično naivno verjeli, da se bo mogoče s Stalinom razumno pogoditi. V resnici so bili pripravljene tudi na najbolj gnil kompromis.

Varšava je od Velike Britanije oddaljena 1464 km, vendar je bilo zaradi izogibanja protiletalski obrambi *rajha* treba narediti ovinek, ki je let podaljšal na 1770 km. 3540 km dolg polet v obe smeri pa z obstoječimi letali ni bil izvedljiv. Churchill je zato ukazal, naj pomoč poleti iz nekoliko bližje Italije (Brindisi), oddaljene 1311 km. Letalski generali so večinoma

⁵⁹ Malo pred začetkom vstaje so Britanci sklenili na Poljsko poslati podpolkovnika D. T. Hudsona (SOE), ki se je pravkar vrnil z vojaške misije pri Titovih partizanih v Jugoslaviji. Načrt je preprečil Stalinov veto in močno nasprotovanje FO, ki je zahteval sovjetsko odobritev. Njegova napotitev je bila zato v "interesu harmoničnih anglo-sovjetskih odnosov" preložena. Po vztrajnih prizadevanjih Poljakov in gen. Gubbinsa, ki je bil leta 1939 sam pripadnik britanske vojaške misije na Poljskem, je bila 26. decembra 1944 kljub Edenovim spletkam na Poljsko vendarle odposlana misija s tajnim imenom *Freston*, ki jo je sestavljalo 6 mož s Hudsonom na čelu. Dokler jih ni ob prihodu Sovjetov aretirala NKVD in vrgel v gestapovsko ječo v Czestochowi, so bili pod zaščito gen. Okulickega. S posredovanjem britanske ambasade v Moskvi so jih februarja izpustili, med tem pa je Velika trojica na jaltški konferenci brez njihovih poročil rešila "poljsko vprašanje". Pred odhodom iz Moskve, marca 1945, jim je višji britanski oficir zabičal, naj resnične zgodbe ne povedo nikomur in vztrajno ponavljajo, da jih je iz taborišča za vojne ujetnike osvobodila Rdeča armada (Stafford 1980: 184–185; gl. Davies 2003: 447–452).

⁶⁰ Davies (2003: 264–265, 716) pravilno ugotavlja, "da je moral biti Churchill o vstaji obveščen že prej iz drugih virov. Glede na njegovo dokaj prorusko stališče v govoru, lahko sklepamo, da ga je o vstaji poučil *Foreign Office*. Samo zase govori dejstvo, da Churchill v svojem govoru ni omenil potrebe Poljske po prijateljskih sosedah."

nasprotovali poletom v Varšavo, ker v njih niso videli vojaškega smotra. Čeprav se je z njimi strinjal, je Churchill vztrajal pri nadaljevanju operacije iz moralnih in propagandnih razlogov. Tako so od 4. avgusta do začetka septembra 1944 izvedli 196 poletov proti Varšavi, od katerih je ciljno območje doseglo le 85 letal, 39 pa se jih ni vrnilo. Tovor je bilo treba natančno odvreči, zato so morali piloti leteti zelo nizko (914–1524 m) in se s tem izpostavljati gostemu barožnemu ognju. Nemci so lahko nanje streljali tudi s pehotnim orožjem. Kljub temu, da je v poljske roke prišla le tretjina pošiljk, je AK vseeno dobila znatne količine orožja. V začetku septembra je gen. Bór potrdil sprejem 250 protitankovskih orožij PIAT, 1000 brzostrelk *Sten*, 19.000 ročnih bomb in 2 milijona kosov streliva (van Eyssen 2004; Peszke 2005: 167; Davies 2003: 311).

Slabi rezultati letalske oskrbovalne operacije, v kateri so imele RAF 16 %, Poljaki pa 15 % izgube, so oboje prisilili v iskanje alternativnih rešitev. Najenostavnejša in najmanj tvegana oskrba Varšave bi lahko potekala s sovjetskih letališč, ki glede na bližino sovjetskih kopenskih sil verjetno niso bila pretirano oddaljena od fronte. Zračni most bi lahko vzpostavilo sovjetsko letalstvo ali ZDA s floto težkih bombnikov, ki pa bi morali obvezno pristajati na sovjetskem ozemlju. Poljski premier je že 6 tednov pred vstajo odpotoval na obisk k predsedniku Rooseveltu. Spremljal ga je tudi namestnik načelnika generalštaba gen. Stanisław Tatar-Tabor (1896–1980), ki je bil v VB šele od marca 1944. Hitro se je povzpел do položaja načelnika VI. oddelka generalštaba, odgovornega za vzdrževanje zvez z odporniškimi gibanjem v domovini. Davies (2003: 53) je prepričan, da je bil prav on tisti dežurni oficir v generalštabu, ki je zadržal oba kontroverzna telegrama iz Barnes Lodgea. General Tatar in premier Mikołajczyk sta pri ameriški vladi in njenem predsedniku nameravala izprostiti znatno denarno pomoč za AK (97 milijonov \$). Roosevelt je poljskega premierja navdušeno sprejel, ga nagovarjal, naj se poskuša odkrito pogovoriti s Stalinom, in mu obljubil, da bo Poljska iz vojne izšla "nezmanjšana". Zagotovil mu je tudi velikodušno finančno pomoč v višini 10 milijonov dolarjev za potrebe AK, ki pa jo je pogojeval s sodelovanjem s Sovjeti. Načelniki združenega poveljstva ameriških oboroženih sil (JCS) so Poljake temeljito zaslišali v zvezi s pričakovanim poljsko-sovjetskim sodelovanjem⁶¹, vendar jih je, kot pravi Davies (2004), zavedla preveč optimistična ocena gen. Tatarja, gorečega zagovornika vstaje in srditega političnega nasprotnika vrhovnega poveljnika vseh poljskih sil, gen. Sosnkowskega, ki je imel glede bližajoče se vstaje določene zadržke.

⁶¹ Potem ko je sovjetska vlada 22. 7. 1944 ustanovila Poljski komite narodne osvoboditve (PKWN) (Lublinski komite – op. a.), so načelniki združenega poveljstva ameriškega predsedniku predlagali, naj prekliče nakazilo denarja, ker pogoji ne bodo izpolnjeni. Denar se je sprostil šele tri tedne po začetku vstaje (Lukas 1978: 72).

Kmalu po začetku vstaje se je pokazala ameriška preračunljivost. Ideja o izvedbi obsežne oskrbovalne operacije na operativnem območju sovjetskih sil ni navduševala niti predsednika Roosevelta niti načelnikov združenega poveljstva. Ti so v začetku avgusta zapleten problem oskrbovanja Poljakov naprtili Načelnikom skupnega poveljstva (CCS) angloameriških sil, ki so na zadevo gledali kot na britansko obveznost. Lukas (1978: 72–73) navaja več možnih vzrokov za izogibanje ameriških vojaških in političnih uradnikov odgovornosti. Precedenčni primer ameriško-sovjetskega medvojnega sodelovanja je bilo vsekakor sovjetsko dovoljenje Letalskim silam ameriške vojske (AAF) za uporabo letalskih oporišč v Ukrajini (Poltava – op. a.), od koder so letala lahko vzletala nad nemške cilje v Vzhodni Evropi. Oporišča AAF v SZ so Američani razumeli kot odskočno desko za vzpostavitev podobnih letalskih baz v Sibiriji za napade na japonsko matično otočje. Lukas (ibid.) sicer ne omenja morebitne sovjetske vojne napovedi Japonski, za kar so si Američani zanesljivo prizadevali vsaj do prvega uspešnega testiranja jedrskega orožja. Najbolj utilitaren razlog za ohranitev ameriško-sovjetskega prijateljstva pa je bila zagotovo ameriška potreba, da za vsako ceno obdržijo gigantsko RA v boju proti Nemčiji. Roosevelt si je poleg tega prizadeval za konstruktivne in miroljubne odnose s SZ po koncu vojne in zato ni želel konfrontacije s Sovjeti zavoljo oskrbovanja vstajnikov v Varšavi, ki jih je SZ obravnavala kot idejno-politične nasprotnike. Številni visoki predstavniki ameriških oboroženih sil so bili prepričani, da bi lahko nepremišljeno ameriško vpletanje ogrozilo trdno vojaško zavezništvo s Sovjeti, in so celo obtožili Britance, da so s pritiski na Roosevelta dosegli, da se je ta vseeno zavzel za Poljake. Prvo vest o varšavski vstaji, pospremljeno s Stalinovim stališčem o tem, ni predsedniku posredoval nihče drug kot njegov svetovalec Harry Hopkins, ki je simpatiziral s SZ in so ga nekateri celo sumili skrivnega sodelovanja s Sovjeti, drugi pa so njegovo in Rooseveltovo sovjetsko politiko označili za "delo dveh nevarno nesposobnih diletantov"⁶² (gl. Koch 1995: 432; Tebinka 2001).

Sovjetski odziv na vstajo v Varšavi je bil, seveda pričakovano in razumljivo, najbolj mlačen in zadržan. In vendar je ravno sovjetska propaganda že v mesecu juliju najbolj vneto vzpodbujala Poljake, "naj se dvignejo v vstajo in izženejo sovraga iz Varšave – prve evropske prestolnice, ki so jo Nemci s silo zavzeli, in bo zdaj tudi prva prestolnica, ki bo odvrгла

⁶² Ameriški predsednik Franklin D. Roosevelt naj bi bil mnenja, da je Stalin v osnovi dober človek in dober voditelj svojega ljudstva, sovjetski režim in politični sistem, ki temelji na socializmu, pa je mogoče spremeniti v demokratično ureditev. Predsednik je mislil, da lahko sam manipulira s Stalinom, in bil prepričan, da sovjetski voditelj ni imperialist. Profesor Nisbet pravi, "da je Roosevelt pod vplivom Wilsona gojil dosledno antiimperialistično držo in bil zato pripravljen pozabiti na prave prijatelje – 'imperialistično' Britanijo in Francijo – z namenom ugoditi voditelju socialističnega/komunističnega sistema, ki bi moral biti v načelu nasprotnik imperializma. Velika ironija je dejstvo, da je bil Stalin diktator, tiran, množični morilec in protagonist totalitarnega sistema, poleg tega pa najbrž tudi največji imperialist" (Nisbet v Sławiński 2005).

nacistični jarem". Sovjetski radijski oddajnik, ki je 30. julija spustil v eter svoj poziv Varšavčanom, se je predstavljal z imenom Radio Kościuszko, kar je bila jedka ironija, saj je bil Tadeusz Kościuszko poljski narodni junak in se je upiral ruskemu gospostvu. Postaja je program oddajala iz daljnega Taškenta v SZ (danes Uzbekistana). Radio Moskva je poziv oddal že dan prej, 29. julija ob 8.15 zvečer. Sestavila ga je ZPP, glasil pa se je takole:

"Poziv Varšavi. Borite se proti Nemcem!

V Varšavi se nedvomno že sliši grmenje topov, ki bodo mestu prinesli svobodo. Tisti, ki se nikdar niste uklonili Hitlerjevemu nasilju, se tako kot leta 1939 zopet združite v boju proti zatiralcem. Tokrat gre za odločilno bitko! Poljska armada, ki jo je izurila ZSSR, prav zdaj vstopa na poljska ozemlja in se bo pridružila Ljudski armadi. Skupaj bosta ustanovili Poljski armadni korpus – udarno pest naroda, ki si bo vzel nazaj svojo neodvisnost!

Jutri se bodo prebivalci Varšave znašli v vojaških vrstah. Pridružili se bodo našim Zavezniškim armadam, ki gonijo sovražnika proti zahodu, da bi očistili poljsko zemljo nacistične kuge in zadali smrtni udarec pruski imperialistični pošasti.

Za mesto Varšavo, ki ni še nikdar kapituliralo ali se prenehalo boriti, je napočil čas za akcijo!" (v Kuśnierz 1949: 223)

Docela verjetno je, da pri tem ni šlo za resne pozive, ampak za rutinsko propagandno akcijo. Zgolj ugibamo lahko, ali ni morda Stalin načrtno sprovciral varšavske vstaje, zato da bi se z nemško pomočjo odkrižal dobro organizirane in precej nevarne nacionalistične opozicije. Takšna domneva ostaja na ravni spekulacij, ker zanjo zaenkrat še nimamo dovolj trdnih dokazov. Lahko pa jo podkrepimo z nekaterimi dejstvi, ki namigujejo na negativno sovjetsko stališče do "londonskih fašistov".⁶³ Sovjetska propaganda je v množičnih občilih že vse od sovjetsko-poljskega spora obtoževala AK pasivnosti, skrivaštva, defetizma in celo sodelovanja z nacisti. Trdila je, da ima AK orožje in bi se lahko borila, vendar se noče.

Rdeča armada je konec julija naletela na odločen nemški odpor in bilo je jasno, da ji v prav kratkem času verjetno še ne bo uspelo prečkati reke Visle z glavnino sil. Nemški protinapad je onemogočil pripravo čvrstih mostišč že v prvih dneh avgusta. Da bi stabilizirali fronto, so Sovjeti 2. avgusta nenadoma ustavili operacije. Stalin je izdal ukaz, ki so ga kasneje poskušali prikriti, naj celotna 1. beloruska fronta maršala Rokosovskega obmiruje in počaka, da se stanje razjasni. Stalin je bil seveda sila radoveden, kdo vodi vstajo, s kolikšnimi silami razpolaga, kako dolgo se lahko upira Nemcem, kakšne posledice bo to imelo za njegove

⁶³ Žaljivo opazko, ki seveda leti na poljsko begunsko vlado v Londonu in AK, omenja nobelovec Czesław Miłosz (2003: 23). V svojem pretresljivem romanu *Prevzem oblasti* (polj. *Zdobycie władzy*) vzporeja varšavsko vstajo s peloponeškimi vojnami.

izbrance (PKWN), še zlasti pa, kolikšno podporo uživa pri zahodnih zaveznicah. Zbiranje ustreznih obveščevalnih podatkov bi se lahko dodatno zavleklo, ker Sovjeti, prav tako kot Britanci in Američani, sploh niso imeli oficirja za zvezo pri AK.⁶⁴ Nepričakovano je to vlogo prevzel neki stotnik Kalugin, ki se je izmuznil Nemcem in poskušal s pomočjo AK vzpostaviti stik z Moskvo. Ironija je zopet hotela, da je moral z nadrejenimi komunicirati prek Londona in Moskve, čeprav so bile sile Rokosovskega le nekaj kilometrov stran. 5. avgusta je poslal sporočilo neposredno Stalinu, v katerem ga je obvestil, "da je vzpostavil stik s poveljnikom varšavske garnizije, ki vodi narod v herojski bitki s hitlerjanskimi banditi ...". Stalina je zaprosil za letalsko oskrbo in navedel območja, kamor lahko sovjetska letala odvržejo tovor. Posredoval je podatke o nemških položajih, ki naj jih sovjetska artilerija zasuje, in izrazil željo po neposredni zvezi z Rokosovskim (Davies 2003: 268, 270–271).

Sovjetska propagandna mašinerija je v odzivu na novico o vstaji pokazala revolucionarno vznesenost in edinstveno nadarjenost za sprevačanje dejstev. Njeni mediji so oznanjali, bolje rečeno fabricirali fiktivne novice o bližajoči se RA, ki bo vsak čas zavzela Varšavo, in herojski Ljudski armadi, ki preliva nemško kri v potokih. AK so degradirali v drugorazredno silo, ki se je pridružila akciji AL. Sovjetsko vrhovno poveljstvo pa pomena AK ni tako ignorantsko podcenjevalo kot tisk, ker je pred kratkim (3. avgusta) izvedelo za posebno poročilo NKVD, ki ga je Berija poslal Stalinu. Govorilo je o enotah AK iz Litve, ki jih je NKVD zajel v posebnih čistilnih operacijah. Stalin je nejevoljen ugotavljal, da poljski nacionalisti niso samo pobudniki protisovjetske dejavnosti, marveč tudi po aretaciji zelo neradi sodelujejo s Sovjeti. Kakšen bi bil odziv veliko številnejše varšavske posadke AK ob sovjetski intervenciji, je bilo torej vprašanje, ki je tedaj begalo Stalinu. "Sovjetska politika ni bila samo kruta, nehumana in hladno preračunljiva," kot ugotavlja Davies (2003: 272), "ampak so bile njene kalkulacije preprosto zmedene. Ko so sovjetske sile stopile na poljsko ozemlje, se je iluzija njihovega togega ideološkega sveta razblinila, ker dotedanje analize niso odsevale stvarnega stanja. Njihovo obotavljivost je morda nič manj kot izguba ideološke orientacije navdihnila načrtna politika."

⁶⁴ Britance je o poteku vstaje s poročili iz prve roke obveščal poročnik John Ward, nekdanji pilot RAF in vojni ujetnik, ki mu je uspelo pobegniti Nemcem in se pridružiti AK. Od 1941 do 1945 je kot edini Britanec služil v AK ter med 7. avgustom in 29. septembrom 1944 pošiljal v London kodirana radijska sporočila. Med vstajo je pisal nekakšen dnevnik in njegovo vsebino v obliki člankov pošiljal uredništvu časopisa *The Times* kot njegov varšavski dopisnik (gl. *Warsaw Uprising 1944* 2005 in 2008b).

5.3 Misija Mikołajczyka v Moskvi

Poljski premier je v Moskvo pripotoval 30. julija in moral čakati do 3. avgusta, da je smel stopiti pred Stalinovo obličje.⁶⁵ Stanisław Mikołajczyk je bil preprost, a odločen mož kmečkega rodu. Po političnem prepričanju sredinski demokrat z dokaj zmernimi nazori je pri poljskih rojakih, ki so bili pretežno ruralnega izvora, užival visoko podporo. Že na prvem srečanju s Stalinom je poskušal ustvariti domačno vzdušje medsebojnega zaupanja tako, da je namignil na svoj delavsko-kmečki pedigree. Na Stalina kot kulak s političnimi ambicijami ni mogel narediti večjega vtisa, kar pa ni odločilno vplivalo na izid pogajanj. Predvsem se je sovjetski *hozjain** še kako dobro zavedal, da je premier poljske begunske vlade skoraj v celoti odvisen od britanske vlade, ki mu daje gostoljubje, in ameriške podpore, ki pa je bila vselej pragmatična. V takšnem stanju odvisnosti je bil Mikołajczyk bolj ali manj podrejen pogajalec, ki je sicer razpolagal s skromno bero podatkov o namerah SZ, še zdaleč pa ni bil tako dobro obveščen, kot njegov sogovornik na drugi strani pogajalske mize. Mikołajczyk je vsekakor vedel, da so zavezniki v Teheranu razpravljali tudi o Poljski, vendar mu konkretne odločitve niso bile znane. Vedel je tudi za vzpostavitev Lublinskega komiteja, ni pa poznal moskovskih povojnih načrtov in Churchillove potrditve načrta o združitvi prosovjetskih in prozahodnih Poljakov. Domača armada je v njegovih očeh predstavljala edino relevantno vojaško silo na Poljskem, ki bo kmalu po njegovem odhodu sprožila vstajo v Varšavi in pozdravila prihod RA. Kasneje pa se je izkazalo, da premier ni bil dobro seznanjen niti z njenim potekom, še manj pa z namerami sovjetskega vrhovnega poveljstva. Sovjeti so AK po tihem spoštovali in se je tudi nekoliko bali, zato so jo poskušali diskreditirati kot drugorazredno vojaško silo, v praksi pa tudi fizično likvidirati. Stalin je Mikołajczyka očitajoče vprašal, "kaj predstavlja vojska brez artilerije, tankov in letalstva?" Ta pa mu je odvrnil, da ravno neenakopraven položaj AK v boju z Nemci dokazuje njihov pogum in odločnost. Ko je Stalina vprašal, ali bo pomagal oskrbeti vstajnike z orožjem, se je ta izmaknil z izgovorom, da ne bo dovolil operacij za sovjetskimi črtami in mu odvrnil, da se bo moral premier sestati z lublinskimi Poljaki. Še najbolj ohrabrujoče se je zdelo Stalinovo zagotovilo, da bo RA dosegla poljsko prestolnico do 5. ali 6. avgusta kljub močnemu nemškemu odporu. Mikołajczyk je na koncu popustil Stalinovi zahtevi ter se 6. in 7. avgusta sestal z Wando

⁶⁵ Pred njim ga je 31. julija sprejel Molotov. "Zakaj ste prišli sem?" ga je sprenevedajoče vprašal. Samozavestno mu je zagotovil, da je RA od Varšave oddaljena le še 10 km in jo bo kmalu zavzela. Stalina je opravičil, češ da ima preveliko obveznosti, čeprav je bilo jasno, da gre za klasično zavlačevanje. Predlagal mu je, naj se sestane s predstavniki Lublinskega komiteja, kar pa je premier sprva odklonil.

* rus. gospodar

Wasilewsko, Bolesławom Bierutom in drugimi. Najprej so mu zagotavljali, da v Varšavi ni nikakršnih bojev, nato pa je poveljnik Poljske ljudske armade, maršal Michał Rola-Żymierski priznal ravno nasprotno, ko je premierju očital, da je AK v Varšavi ustvarila neznosne razmere, ker se ni posvetovala s Sovjeti. Bierut je premierju hladnokrvno predlagal abdikacijo v prid Lublinskemu komiteju, ko pa je Mikołajczyk omenil možnost vrnitve v domovino, mu je povzpetnik odkrito priznal, da ga bo dal aretirati. V tako zloveščem okolju ni bilo mogoče doseči konstruktivnih rešitev, toda premier je vseeno zaprosil še za drugi sestanek s Stalinom. 9. avgusta je osupel ugotovil, da se Stalin še vedno spreneveda in noče sprejeti dejstva, da v Varšavi poteka obupna bitka. Zatrjeval mu je, da je v mesto poslal dva zvezna oficirja in da so Nemci še pred pristankom s padalom oba eliminirali. V resnici sta oba navezala stik z varšavskim poveljnikom AK, gen. Chruścielom in Mikołajczyk je to poskušal dokazati s sporočilom stotnika Kalugina. Stalin je priznal, da sovjetskim četam ni uspelo vstopiti v Varšavo 6. avgusta, kot je napovedal, ker so Nemci pripeljali na fronto okrepitev, oskrbovanje iz zraka pa se mu je zdelo jalovo početje. Ko je premier navsezadnje pregovoril Stalina, da je ta obljubil pomoč vstajnikom, je sledil, kot pravi Zawodny (1978: 95), "preroški dialog". Mikołajczyk je v trenutku slovesa zaprosil Stalina, "naj v težki uri nakloni nekaj bodrilnih besed poljskim srcem." Stalin pa mu je odgovoril: "Mar ne pripisujete prevelike vrednosti besedam? Ne verjemite besedam. Dejanja so veliko pomembnejša od besed." Po prihodu v London je premier poljski vladi, britanskemu zunanjemu ministru Edenu in poveljniku AK v precej optimističnem razpoloženju slikal sovjetsko "naklonjenost" vstajnikom. Stalinu je celo napisal patetično pismo, v katerem je priznal, da "sovjetsko vrhovno poveljstvo ni odgovorno za varšavsko vstajo" in da "zdaj vemo, da je bila prenačljiva in neusklajena z vašimi silami." Nanj ni nikdar dobil odgovora. Z razočaranjem je ugotovil, da mu ni uspelo pomagati Varšavi, in začel razmišljati o odstopu (Ciechanowski 1974: 66–67; Davies 2003: 272–275; Lukas 1978: 75–79; Zawodny 1978: 90–92, 94–96).

5.4 Varšavska slepa ulica

Nemci so si zelo hitro opomogli od začetnega šoka prvega dne vstaje, saj so že po prezgodnjih streljih aktivirali mestno garnizijo. Ob 23.00 so se v štabu gen. Nikolausa von Vormanna, poveljnika 9. armade, sestali oficirji *Wehrmachta*, zabeležili v armadnem dnevniku začetek pričakovane vstaje, prekinitvev oskrbovalne poti za 39. armadni korpus in zaprosili za policijske formacije, ki naj bi zatrle vstajo (Bartoszewski 2004: 30). Odziv

nacističnih voditeljev je mogoče opisati kot divje zadovoljstvo. Himmler je izbruh vstaje označil kot "blagoslov z zgodovinskega gledišča", ki bo omogočil popolno uničenje mesta in njegovih prebivalcev. Ukazal je usmrnitev slehernega prebivalca, prepovedal jemanje ujetnikov ter ukazal razstreliti in požgati vse mestne zgradbe. AK je pozneje iz izjav svojih ujetnikov izvedela, da je Himmler drugi dan vstaje osebno ukazal, naj v mesto pošljejo veliko enoto gasilske brigade Koepenick, vendar ne za gašenje požarov, ampak kot specialiste, ki bodo organizirali sistematičen požig mesta (Bór-Komorowski 1951: 236; Sawicki v Davies 2003: 249). Generalni guverner Hans Frank je v sporočilu vodji kanclerske pisarne v *rajhu* Hansu Lammersu 5. avgusta prvi priznal, da so tudi nemške izgube velike, toda "zaradi izboljšanja situacije na vzhodu lahko s kontinuiranim obleganjem računajo na popolno zatrtje vstaje v nekaj dneh" (Bartoszewski 2004: 57). Da bi dosegli svoj cilj, so Nemci izvedli mobilizacijo posebnega protivstajniškega korpusa, ki mu je poveljeval *SS-Obergruppenführer* Erich von dem Bach-Zelewski⁶⁶, neposredno podrejen *SS-Reichsführerju* Himmlerju, poveljniku nemške varnostne službe in policije. Nemški vojaški poveljnik Varšave ni bil odgovoren Himmlerju, ampak Nemškim oboroženim silam (9. armada). Zračna obramba območja pa je bila pod poveljstvom *Luftflotte* VI. Nacistična stranka in generalni guverner Frank sta imela ločeni administraciji z lastnima hierarhičnima strukturama, kar je prispevalo k še večji zmedi (Zawodny 1978: 54).

Hitler je najprej zahteval umik vseh nemških enot iz Varšave in nato sistematično uničenje mesta z bombardiranjem, ki naj ga izvede 6. zračna flota. Vstajniki so z blokadami onemogočali umik, zato so v dogajanje morale poseči kopenske enote, ki pa so dobile enake ukaze – popolno uničenje Varšave. Tako Guderian kot Himmler sta se naloge lotila brez pomislekov in pri tem uporabljala najbolj okrutne in po mednarodnem vojnem pravu prepovedane metode. Prvi se ni obotavljal uporabiti težke artilerije v pouličnih bojih, drugi pa je izdal izrecen ukaz o likvidaciji varšavskih prebivalcev z ženami in otroki vred. Takšne ukaze so izvrševali, dokler ni v Varšavo prispel gen. von dem Bach-Zelewski, ki je prevzel operativno vodstvo in spremenil ukaz, s katerim je uradno prepovedal pobijanje civilistov (Zawodny 1978: 55–56). Vodja operacij, *SS-Gruppenführer* Heinz Reinefarth je za zatiranje vstaje sestavil močan in precej raznolik vojaški sestav:

⁶⁶ Erich von dem Bach-Zelewski (1898–1972) je bil nedvomno poljskega porekla po obeh starših. Kot obetaven mlad oficir je leta 1930 vstopil v nacistično stranko. Med vojno s SZ je postal Himmlerjev osebni predstavnik in vodja protipartizanskih operacij. Poveljniško odgovoren je bil za številne zločine nemških enot med zatiranjem varšavske vstaje. Po vojni se je presenetljivo izognil vojnemu tribunalu in izročitvi SZ. Leta 1951 ga je denacifikacijsko sodišče vseeno obsodilo na 10 let, ki pa jih je večinoma odslužil v hišnem priporu. Leta 1961 se je ponovno znašel na sodišču, kjer je izjavil, da je "še vedno absolutno Hitlerjev človek". V oporoki je zapisal, da je prav on v celico Hermanna Göringa pretihotapil strup (Tucker 2001: 15–16; Wistrich 2002: 6; Zawodny 1978: 54).

- SS brigada RONA iz Ruske narodne osvobodilne armade pod poveljstvom *Brigadeführerja* Mieczysława Kamińskiego (prednja enota 2000 mož)⁶⁷
- SS brigada *SS-Standartenführerja* Oskarja Dirlewangerja (dva bataljona, 3381 mož) skupaj s 111. azerbajdžanskim polkom⁶⁸
- 572. in 580. kozaški bataljon⁶⁹
- 608. specialni obrambni bataljon (polk. Willy Schmidt) iz Breslaua (Wrocław)
- poznaški bataljon militarizirane policije
- zaščitni polk *Luftwaffe*
- rezervni bataljon tankovsko-padalske divizije Hermann Göring, ki je delovala vzhodno od Varšave.

Zgoraj naštete enote so bile dodane varšavski garniziji in so skupaj sestavljale namensko napadalno skupino. Na svoje položaje so se premaknile 4. avgusta in ob zori 5. avgusta izvedle vsestranski napad na zahodna predmestja. Ker so izvrševale Himmlerjeva povelja, je bil boj z AK zanje skoraj postranskega pomena. Osredotočile so se na iztrebljanje civilnega prebivalstva in pri tem niso prizanašale nikomur. Cela dva dneva so enote izvajale etnično čiščenje. Njihovi pripadniki, mnogi s kriminalno preteklostjo, so ropali, posiljevali,

⁶⁷ RONA je bila ustanovljena sredi leta 1942 po nemškem zavzetju Lokotske regije oktobra 1941. Nemci so tamkajšnjemu kolaborantu Konstantinu Voskoboiniku dovolili ustanovitev regionalne samovlade, ki je kasneje postala znana kot "Brjansko-Lokotska republika". Po smrti Voskoboinika v rokah ruskih partizanov je vodja "republike" postal Bronisław Mieczysław Władysławowicz Kamiński, sovjetski državljani, ki ga je leta 1935 kot domnevnega poljskega in nemškega vohuna aretirala NKVD. Obsojen je bil na 10 let gulaga v Čeljabinsku, vendar po petih izpuščen. Preselil se je v Lokot, ki so ga med vojno zavzeli Nemci. Kamiński je postal organizator lokalne milice, imenovane RONA, ki so jo sestavljali pretežno lokalni prostovoljci (85 %), pa tudi dezertirji iz RA in ruski vojni ujetniki. Štela je 10.000–15.000 mož ruske narodnosti ter nekaj pripadnikov ukrajinske in drugih etničnih manjšin. Brigada RONA je sodelovala v nekaterih protipartizanskih operacijah in se celo borila z RA, dokler se ni skupaj z Nemci umaknila v Belorusijo in naprej na Poljsko, kjer je bila julija 1944 reorganizirana v *Waffen-SS* brigado RONA. Uporabili so jo za zatiranje varšavske vstaje, kjer se je bolj kot v boju z vstajniki (40 % izgub) "proslavila" s kriminalnimi dejanji. General von dem Bach-Zelewski je 27. avgusta brigado umaknil iz bojev, Kamiński pa je bil postavljen pred vojaško sodišče in usmrčen. Morebitne represalije njegovih mož so preprečili z razglasom, da ga je ustrelila AK. Brigado RONA so novembra 1944 razpustili, preostanek mož pa vključili v novoustanovljeno Rusko osvobodilno armado (ROA), ki ji je poveljeval gen. Andrej A. Vlasov (Kranhals v Zawodny 1978: 56; Davies 2003: 284, 286; Warsaw Uprising 1944 2006d; Muzeum Powstania Warszawskiego 2005).

⁶⁸ Najbolj zloglasna enota, ki so jo zaradi barbarskih metod boja zavračali celo gen. von dem Bach-Zelewski in drugi oficirji SS, je bila sestavljena iz navadnih kriminalcev (50 % moštva). Med oficirji je bilo 40 % prostovoljcev iz SZ, nekdanjih sovjetskih državljanov. Poveljnik brigade Dirlewanger je bil po varšavski vstaji odlikovan, čeprav je večkrat grozil nadrejenim. Po vojni so ga zajele francoske okupacijske sile, prepoznali in usmrtili pa so ga poljski vojni ujetniki (Davies 2003: 545–546; Kranhals v Zawodny: *ibid.*).

⁶⁹ Kozaški enoti sta bili najverjetneje del 15. kozaškega konjeniškega korpusa nemških obor. sil. Štel je do 70.000 mož, večinoma ruskih emigrantov po boljševiški revoluciji. Med njimi je bilo tudi nekaj Bolgarov, Srbov in pripadnikov drugih narodnosti pravoslavne veroizpovedi. Po vojni so se zadrževali v Avstriji, od koder so jih Britanci vrnili Sovjetom. Doletela jih je tragična usoda (Davies 2003: 284; Zawodny 1978: 67).

požigali, pobijali in v predmestjih Ochota in Wola za seboj pustili 40.000–50.000 žrtev med civilisti (Davies 2003: 252; gl. Warsaw Uprising 1944 2008a).

Po precej zanesljivih nemških ocenah (Krannhals v Zawodny 1978: 57, 211) naj bi nemške sile v Varšavi prvi dan vstaje – 1. avgusta – štejele 13.000 mož, do 20. avgusta pa naj bi s prispelimi okrepitevami število naraslo na 21.250 mož. Številčna moč nemških sil v Varšavi se je nenehno spreminjala in je ob določenih dneh narasla celo na 40.000 mož. Razmerje med SS in policijskimi enotami ter enotami *Wehrmachta* je znašalo 50 : 50, po umiku Dirlewangerjevih mož pa 30 : 70. Zunaj mesta na jugu je poveljstvo nemške 9. armade razmestilo enote 2. madžarskega rezervnega korpusa, da bi preprečili prehajanje enot AK iz Varšave in vanjo. Madžari so bili Poljakom naklonjeni zaradi zgodovinskih vezi med narodom in so pripadnikom AK radi pomagali, poleg tega pa se je Madžarska pripravljala na separatni mir s SZ. Madžarski poveljnik gen. Lengyell se je s predstavnikoma varšavskega poveljnika AK pogajal o pridružitvi vstajnikom. Vlada v Budimpešti mu je poslala navodila, "naj se ne pridruži Poljakom, pa hkrati tudi ne bori proti njim". Nezaupljivi Nemci so Madžare sprva izkoristili za posredovanje ultimatom AK, pozneje pa so jim prepovedali neposredne stike z Budimpešto. Madžari so ta ukaz obšli s pošiljanjem letal v domovino (Zawodny 1978: 67–68).

Kot že rečeno, je von dem Bach po prevzemu poveljstva 6. avgusta izvajal novo, "bolj humano" politiko. Ustavil je nediskriminatorno pobijanje, tako da se je odtlej streljalo le še zajete predstavnike moškega spola. AK se je kljub tehnični zaostalosti izkazala za taktično zrelega in enakovrednega, če ne celo boljšega nasprotnika. V urbani gverili so imele prednost majhne, gibljive enote (50–100 mož), ki so delovale na pol avtonomno. Takšne formacije v obsegu manjše čete so bile osnovne bojne enote AK in v Varšavi jih je bilo okoli 600. Vsaka enota je branila svojo ulico ali poslopje, prostorska distribucija pa jim je omogočala hitro združevanje in ločevanje. Varšava je bila razdeljena na osem mestnih okrožij, ta pa v mestne četrti. V prvem tednu bojevanja se je ozemlje pod nadzorom AK razširilo do največjega obsega, ki se je nato ustalil in se kasneje ni več povečeval. Ob koncu tega prvega tedna je obseg treh glavnih vstajniških položajev (Staro mesto, mestno središče in južna predmestja) meril 80 km² (Davies 2003: 254), v celoti pa so obvladovali tudi dva gozdova za nemškim kordonom, *Kampinos* na severu in *Kabaty* na jugu. Nobena stran si ni priborila odločilne prednosti, zato to obdobje imenujemo "zastoj", ki se je pozneje sprevrgel v "izčrpavanje" v neskončnih bitkah za kupe ruševin; te so ustvarjale idealne razmere za gradnjo skrivališč in barikad, hkrati pa ne dajale nikakršnih možnosti za pobeg. Stavbe, ki so se spreminjale v prah in pepel med napadi nemške artilerije in *Luftwaffe*, so prehajale iz rok v roke. Vstajnikov

drugače kot z bombardiranjem sploh ni bilo mogoče izbežati iz stavb, ki so jih spremenili v odporne točke. Pri razmeščanju in pregrupiranju svojih enot, ki so ob premikih uporabljale sistem podzemnih komunikacij⁷⁰ in prihajale na prosto v nepredvidljivih okoliščinah, so pokazali nekonvencionalno mojstrstvo vojaške obrti. Vstajniki so tako večkrat presenetili in odbili napade nasprotnika, ki je deloval dokaj predvidljivo. Zaradi taktične iznajdljivosti, neskončne improvizacije pri izdelavi in uporabi oborožitve, izjemne avtoritete vojaških in civilnih organov odpora, požrtvovalnosti pomožnih vojaških služb, zanosnega razpoloženja civilnega prebivalstva – vse je preveval edinstven *esprit de corps* – je bilo mogoče varšavsko bitko podaljševati, čeprav je že zašla v slepo ulico. Popoln in efektiven nadzor nad mestom – poglavitni cilj, ki so ga "powstańcy" želeli doseči, se jim je izmikal iz rok. Tudi Nemcem ni uspelo streti poljskega odpora v enem tednu in so se v svoji nemoči neusmiljeno znašali nad civilnim prebivalstvom, ki je utrpelo daleč največje žrtve.

Na področju oborožitve in opreme je vladala med nemškimi enotami in vstajniki izrazita asimetrija, tako v kakovostnem kot količinskem pomenu. Vstajniki so imeli na voljo v glavnem zelo omejene količine lahkega pehotnega orožja in ustreznega streliva. Kronično je primanjkovalo predvsem avtomatskega orožja, torej težkih in lahkih mitraljezov ter brzostrelk. Zbrali so nekaj ročnih protioklepnih raketnih sistemov⁷¹ ter protitankovskih pušk in topov, ki so jih zavezniki od leta 1941 naprej odmetavali iz letal. Drugi viri oborožitve vstajnikov so bila zavzeta nemška skladišča, skrivališča orožja Poljske vojske iz septembra 1939, padli ali zajeti sovražnikovi vojaki, nakupljeno orožje od okupatorjev ali vojakov satelitskih držav (Romunija, Italija, Madžarska, Slovaška ...), organizirane akcije zbiranja orožja, ropi železniških transportov orožja ter kraje surovin v nemških skladiščih in tovarnah. Večina arzenala pa je prišla iz omrežja skritih tovarn in delavnic AK, kjer je proizvodnja tekla že vse od leta 1939, vrh pa je dosegla prav med varšavsko vstajo. Najbolj priljubljena domača proizvoda sta bili ročni bombi tipa *ET-40 "Filipinka"* in "*Sidolówka*", saj je AK izdelala kar 400.000 kosov ročnih bomb vseh tipov. Med varšavsko vstajo je poskočila proizvodnja

⁷⁰ Povezave med posameznimi otoki osvobojenega ozemlja so bile podnevi skoraj popolnoma onemogočene. Vstajniki so za premike s položaja na položaj uporabljali jarke, podzemne prehode v kletih, s katerimi so med seboj povezali posamezne stavbe, in mestno kanalizacijo, ki je pridobivala čedalje večji pomen in so jo v sklepni fazi vstaje uporabljali za evakuacijo v okrožja, ki so jih še držali uporniki. Premagovanje večjih razdalj, ki je vključevalo plazenje skozi klavstrofobično ozke (ponekod le slab meter visoke in nekaj več kot pol metra široke), spolzke in srhljivo temačne kanale, je bilo skrajno nevarno početje. Vstajnike je spremljal zadušljiv smrad človeških iztrebkov in razpadajočih trupel, ki jih je nosil močan vodni tok. Ker je bil v kanalih mogoč le enosmerni promet, srečevanje ali prehitevanje pa neizvedljivo, so izdelali poseben prometni urnik. Ko so Nemci izvedeli za te premike, so jih poskušali preprečiti z metanjem ročnih bomb, zaplinjevanjem, polaganjem min, postavljanjem ovir in zažiganjem bencina (Warsaw Uprising 1944 2006c; Rossman 2006).

⁷¹ Gre za priljubljeno protitankovsko pehotno orožje PIAT (*Projector, Infantry, Anti Tank*) britanskega izvora, ki so ga pripadniki evropskih odporiških gibanj imenovali "piatka".

izjemno učinkovitih zažigalnih steklenic (t. i. "molotovk"), inženirji AK pa so projektirali in sestavili tudi plamenomet, različne priprave za metanje ročnih bomb in zažigalnih steklenic, minometna orožja ter več vrst eksploziva (Stolarski 2007).

Nemci so proti vstajnikom uporabljali paleto najboljših in najnovejših orožij ter imeli streliva v skoraj neomejenih količinah. Pehota je bila oborožena z modernimi brzostrelkami *Schmeisser* in različnimi tipi oklepnih transporterjev. Oklepne enote so se prevažale v najnovejšem modelu *Panzer IV*, uporabljale so tudi 45-tonski *Panther*, masivni 68-tonski gosenični kolos *Tiger II*, majhen samovozni protitankovski top *Hetzer* in lovski tank *Elefant*. Artilerija je imela na voljo celo vrsto oborožitvenih sistemov, med drugim poljske topove *Rheinmetall Le-FH18*, minomete kalibra 81 mm in slovite protiletalske topove kalibra 88 mm. Uporabila je celo oblegovalne artilerijske sisteme velikih kalibrov, s katerimi je nemška vojska oblegala že Sevastopol: 615-milimetrsko havbico *Karl* in daljnostrelni top *Bertha*, ki je izstreljeval 380-milimetrske granate. Vstajnike so nenehno obstreljevali tudi s salvami z oklepnih vlakov. Najbolj mračen sloves pa sta si pridobila miniaturni daljinsko vodeni tank brez posadke *Goliath*, ki je v višino meril 67 cm in je bil namenjen uničevanju barikad, poslopij in uporniških oporišč, saj je v sebi skrival 90 kg razstreliva. Uporabljali so ga tudi kot platformo za kamere in prisluškovalne naprave, njegova slaba stran pa je bila dolga električna žica, ki so jo najspretnejši vstajniki lahko prekinili in zajeti "žepni tank" uporabili kot vir razstreliva. Drugemu oborožitvenemu sistemu pa so vstajniki zaradi presunljivega hrupa, ki ga je ustvarjal ob streljanju, dali vzdevka "kredenca" oz. "krava". Šlo je za mobilni večcevni raketomet *Nebelwerfer* s težkimi raketnimi izstrelki, napolnjenimi z eksplozivom ali zažigalno zmesjo (Davies 2003: 257, 259–260; Piekalkiewicz 1972: 458–460).

Bojevanje v mestu se je po enem tednu nadaljevalo z nezmanjšano silovitostjo. Domača armada je prešla v aktivno obrambo, Nemci pa so si nadvse prizadevali ločiti vstajo od frontnega bojevanja s Sovjeti, ki jim je uspelo postaviti nekaj mostičč, vendar so jih nemške sile zaenkrat uspešno blokirale in zadrževale njihovo širjenje. Trdno so držale v rokah tudi mostove na Visli in se trudile ohraniti nemoten pretok po glavni oskrbovalni prometnici, ki je tekla skozi mesto z zahoda na vzhod. Vstajniki so se morali pod močnim pritiskom umakniti iz zahodnih okrožij v mestno središče in k nabrežju Visle. 12. avgusta so izgubili večino ruševin nekdanjega judovskega geta⁷², nekaj dni kasneje pa so enote AK iz gozda

⁷² Varšavski Judje in njihova usoda si v tem kontekstu zaslužijo temeljito obravnavo. Varšava je dolgo imela največjo judovsko skupnost na svetu, dokler je ni prehitel New York (Davies 2003: 75). 350.000 Judov v predvojni Varšavi je bilo toliko, kolikor jih je živelo v vsej Franciji (Dawidowicz 1987: 247). Takrat je imela Varšava približno 1,3 milijona prebivalcev. Odnosi med Poljaki in judovsko manjšino so bili zmerno dobri, kvarila jih je le prenaseljenost, družbenoekonomska tekmovalnost ter tu in tam kak demagoški politik. Judje so

Kampinos zaman poskušale prebiti nemški kordon in se pridružiti borcem v Varšavi, kot jim je ukazal gen. Bór-Komorowski. Izjalovil se je tudi poskus povezovanja severnih predmestij z mestnim jedrom, večji dosežek pa je bilo odprtje poti med okrožjem Mokotów in gozdom Kabaty. 19. avgusta je Reinefarth začel svoj napad na Staro mesto, najmanjšo vstajniško enklavo, ki se je do konca meseca upirala koncentriranemu nemškemu ognju in se s poslednjimi preživeli bojovníki, civilisti in nemškimi ujetniki skozi kanalizacijo umaknila v druga mestna okrožja. Še pred padcem Starega mesta je moral gen. von dem Bach priznati, da z razpoložljivimi silami ne bodo mogli zlomiti odpora vstajnikov in je od poveljstva 9. armade zahteval izurjene in v boju preizkušene enote namesto dosedanjih, napaberkovanih z

bili do nemške okupacije zelo vplivna etnična skupina ne le v Varšavi, temveč v državnem okviru. Nacisti so jim odvzeli premoženje in človečanske pravice ter jih novembra 1939 zaprli v geto, kamor jim je uspelo strpati 380.000 ljudi. Za zidovi geta so ljudje množično umirali zaradi neznosnih razmer, nacisti pa so sistematično redčili getovsko prebivalstvo s transporti v koncentracijska taborišča, kjer so ga nameravali do konca iztrebiti. Januarja 1943, ko so Nemci začeli z likvidacijo 70.000 prebivalcev geta, sta brezup in agonija Jude prisilila k uporu. Vstaja v varšavskem getu se je začela 19. aprila 1943. Vodil jo je poveljnik Judovske bojne organizacije (ŻOB), predvojni laburistični sionist Mordecai Anielewicz (1919–1943) (gl. Comay 2002: 25). Borcem ŻOB se je pridružila tudi desničarska organizacija Judovska vojaška zveza (ŻZW) in nekaj manjših politično nevezanih skupin. Približno 1000 judovskih vstajnikov se je kar 27 dni junaško upiralo daleč močnejši nemški vojaški sili, ki je "goloroke" borce naskakovala s tanki in artilerijo. Nemci so v napadu po različnih ocenah uporabili med 3000 in 5000 mož nemške, latvijske in ukrajinske narodnosti skupaj z enotami nemške vojske, policije in SS. Vodil jih je *SS-Brigadeführer* Jürgen Stroop. 8. maja je poveljstvo ŻOB naredilo skupinski samomor, šele 16. maja pa je poveljnik Stroop lahko sporočil v Berlin, da je operacija zaključena in da geta ni več. Življenje je izgubilo 14.000 Judov, 7000 so jih transportirali v Treblinko, preostale v Majdanek. Petdesetim je uspelo pobegniti. Nemci so imeli verjetno okrog 400 mrtvih in 1000 ranjenih, Hilberg pa se sklicuje na Stroopovo poročilo, ki omenja le 16 mrtvih in 85 ranjenih na nemški strani (Hanson v Dear in Foot 2001: 985–986; Davies 2003: 201–204; gl. Dawidowicz 1987: 404–408; gl. Hilberg 1967: 319–327). Orisati je treba tudi odnose med Judi in Poljaki, saj je bila Poljska edina država v Evropi, kjer je med vojno obstajala skrivna organizacija z imenom *Żegota (Rada Pomocy Żydom – Svet za pomoč Judom)*. Organizirala je finančno in medicinsko pomoč ter skrbela za nastanitev in osebne dokumente Judov, ki so se skrivali "na arijski strani" (gl. Tomaszewski in Werbowski 1999; Ślawiński 2002). Svet je za judovsko tragedijo izvedel po zaslugi poljskega odporniškega gibanja, ki je v London poslalo svojega kurirja. Jan Koziński *alias* Jan Karski (1914–1993) je bil eden izmed redkih Poljakov, ki so si kot obiskovalci mogli od blizu ogledati dogajanje v judovskem getu v Varšavi in v koncentracijskem taborišču Bełżec. Še pred koncem vojne je svoja doživetja popisal in objavil v knjigi *Story of a Secret State*, ki še danes velja za nepogrešljiv dokument (gl. Karski 1944: 320–352, 380–389). Na zahodu je judovsko tragedijo predstavil številnim pomembnim osebnostim, v Washingtonu tudi ameriškemu vrhovnemu sodniku Felixu Frankfurterju, ki se je odzval z besedami: "Nisem rekel, da ta mladi mož laže, ampak sem rekel, da mu ne morem verjeti." Poročilo, ki ga je s seboj prinesel Karski, je bilo tako neverjetno, da so mnogi zahodni voditelji sami sebe rajši prepričali, da je pretirano. Deloval je psihološki mehanizem zanikanja realnosti, kadar se ta ne ujema z ustaljenimi miselnimi vzorci in predstavami (t. i. kognitivna disonanca).

AK trpljenja Judov ni samo nemo opazovala, ampak jim je vsaj simbolično pomagala. Že gen. Grot-Rowecki se je zavedal, da so verjetno Poljaki naslednji v vrsti za iztrebljenje. Judje so AK izročili apel, v katerem so od zahodnih zaveznikov zahtevali represalije nad nemškim prebivalstvom. AK ga je takoj poslala v London, vendar ga BBC ni objavil (Bór-Komorowski 1951: 100). Tako AK kot AL sta judovske borce pred vstajo v getu oskrbeli z orožjem. AK je prispevala nekaj "revolverjev, pušk, mitraljezov, 1000 ročnih bomb in nekaj eksploziva za proizvodnjo min." Prispevek je bil skromen, ker je takrat tudi varšavski garniziji AK hudo primanjkovalo orožja (Bór-Komorowski 1951: 104–105; Ślawiński 2001). Pred varšavsko vstajo se je mnogo Judov (po ocenah vsaj 20.000) skrivalo v poljskem delu mesta, zato poljsko-judovski odnosi med vstajo ostajajo občutljivo in še do danes slabo raziskano področje. ŻOB je bila med vstajo podrejena PAL, nekomunistični odporniški skupini, ki pa je med vstajo priznala lublinski režim. V Starem mestu pa se je ŻOB taktično podredila AL, in sicer zato, ker je bila AK pripravljena v svoje vrste sprejeti le posamezne judovske borce, ne pa tudi kompaktnih enot. Med vstajo so različne poljske kriminalne skupine (tudi iz vrst AK) zagrešile nad judovskimi civilisti nekaj zločinov, ki pa niso bili politično ali rasno motivirani (Chodakiewicz 2004: 11–14).

vseh vetrov. 30. avgusta se je moral odpovedati celemu bataljonu inženircev, ki ga je v zadnji fazi bojov za Staro mesto še kako pogrešal. Zaradi sovjetskega zavzetja Radzimina vzhodno od Varšave so namreč bataljon poslali stražiti mostove na Visli (Bartoszewski 2004: 217–218, 223–224; Davies 2003: 279–282).

Nemci so s težavo kljubovali dvema odločnima nasprotnikoma hkrati – takrat že tehnično odlično opremljeni Rdeči armadi s skoraj neizčrpnimi človeškimi viri na eni strani in fanatičnim vstajnikom na drugi – in imeli zato v mestu velike izgube. Do 21. avgusta so v bitko vrgli 21.000 mož in jih v približno 50 dneh izgubili skoraj 43 %. V napadih na Staro mesto je sodelovalo 8000 mož, njihove izgube pa so do 29. avgusta narasle na 91 oficirjev in 3770 vojakov. Na vrhuncu bojov med 29. avgustom in 2. septembrom je padlo vsaj še 400–500 mož. Ni zanesljivih podatkov o povratnih in nepovratnih izgubah, torej o ranjenih in mrtvih, dejstvo pa je, da so Nemci v bojih za Staro mesto izgubili 54 % moštva (Zawodny 1978: 68, 149).

5.5 Strateška enotnost na preizkušnji

Vse, kar je potrebno za triumf zla, je to, da dobri možje ne naredijo ničesar.

Edmund Burke

V zahodnem tisku se je razživela ostra polemika o varšavski vstaji in njenih političnih implikacijah, čeprav je ravno na zahodu še kako primanjkovalo zanesljivih informacij. Nemške poročevalske agencije so se držale znanega žurnalističnega načela, da dogodka ni, če se o njem ne poroča. Neljube dogodke je nemška uradna propaganda rajši zamolčala. Sovjeti in njihovi lublinski zavezniki so ubrali drugo pot; o vstaji so poročali, vendar pazili, da so imele vse novice pravzaprav obliko komentarja, ti pa so vsebovali izkrivljene informacije in se v glavnem osredotočali na politične diskreditacije vodilnih akterjev vstaje ter poljskih emigrantskih politikov. Sovjetski mediji se niso niti z besedico dotaknili perečega vprašanja o morebitni intervenciji RA, pač pa je tiskovna agencija TASS 13. avgusta izdala avtoritativen komunike, v katerem je sovjetska vlada dokaj eksplicitno pozvala poljsko begunsko vlado, naj v celoti prevzame odgovornost za vstajo, ker se ni prej posvetovala in uskladila s Sovjeti. Britanski tisk je v glavnem vneto sekundiral sovjetskemu, delno zaradi domnevnega ohranjanja strateške enotnosti zavezništva, vsekakor pa so sovjetski "krti" v britanskem zunanjem ministrstvu, obveščevalnih službah in na ministrstvu za informiranje prepričljivo odigrali svojo vlogo "*agents of influence*", ki naj bi zahodno javno mnenje ukrojili po

sovjetskih vatlih. Marsikateri britanski novinar ali kolumnist je sicer odkrito spregovoril o moralnem dolgu zahoda do Poljakov in podoben občutek odgovornosti je čutil tudi Churchill, ki je bil voljan z vsemi sredstvi pomagati vstajnikom. Davies (2003: 297–298) pravi, "da so z njegovim mnenjem soglašali številni britanski visoki uradniki, predvsem na vojnem ministrstvu ter v RAF in SOE. Tega pa ne moremo trditi za Stalina, Roosevelta in ključne ameriške svetovalce, še manj pa za *Foreign Office*."

Negotovanje posameznikov ni ustavilo Churchilla, da ne bi vojaškega, političnega in moralnega dolga Britancev Poljakom tudi delno poravnal tako, da je ukazal RAF-u začeti priprave za razbremenitev vstajnikov. Njegovo prizadevanje bi lahko imenovali "saga o zračnem mostu". Tudi britanska vojaška misija v Moskvi je opravila svoje delo, ko je namigovala Sovjetom, kako blizu Varšave so vendar njihove enote. Nenavadno sovjetsko pasivnost je zaznal tudi Churchill in nanjo opozoril Edena. Sumljiva se mu je zdela odločitev RA za ustavitev ofenzive pred Varšavo ravno takrat, ko je v njej izbruhnila vstaja (Davies: *ibid.*). Še bolj začuden pa je bil ameriški ambasador v SZ, W. Averell Harriman, ko je 15. avgusta prejel odgovor v zvezi z dovoljenjem za pristajanje ameriških letal na sovjetskem ozemlju. Namestnik komisarja za zunanje zadeve Andrej J. Višinski je v imenu sovjetske vlade kategorično zavrnil ameriško prošnjo, dogodka v Varšavi pa opisal kot "čisti avanturizem, s katerim si sovjetska oblast ne želi mazati rok" (Bliss Lane 1965: 30). Osupli Harriman je še isti večer predsedniku Rooseveltu takole opisal svoje videnje razmer: "Prvič po svojem prihodu v Moskvo sem resno zaskrbljen zaradi vedenja sovjetske vlade ob zavrnitvi dovoljenja za podporo Poljakom v Varšavi in prav tako zaradi njihove očitne politike pasivnosti. Če Višinski pravilno povzema držo sovjetske vlade, razlogi za zavrnitev ne tičijo v operativnih težavah ali v zanikanju odpora nasploh, ampak gre za neusmiljen politični premislek." (Lukas 1978: 73; Warsaw Uprising 1944 2006a).

Poljske uradnike pri begunski vladi v Londonu so najprej močno razburile med seboj nasprotujoča si stališča različnih britanskih agencij in uradov, dotolkel pa jih je nenaden kopernikanski obrat SOE v zvezi s podporo varšavski vstaji in žaljiv ton podpolkovnika Perkinsa, ki je poljske načrte za resda tvegano letalsko oskrbo Varšave označil za "kriminalne", krivdo za nastalo situacijo pa v celoti pripisal Poljakom. Sovjetska propaganda je pripadnike AK pozneje še nekajkrat ozmerjala s kriminalci in banditi, zato je Davies (2003: 301) prepričan, da je bil Perkins v stiku z zunanjim ministrstvom, to pa z Moskvo. Le tako lahko razložimo presenetljiv pojav sovjetskega propagandnega besednjaka pri britanskem oficirju.

Na drugi strani je Winston Churchill sam kljuboval Stalinovemu arogantnemu obstrukcionizmu in se na vso moč trudil prepričati Roosevelta za skupno akcijo.⁷³ Svoja prizadevanja je pozneje imenoval "epizoda z daljnosežnimi posledicami", ki so jo nekateri zgodovinarji, tako Davies (2003: 302), oklicali za začetek hladne vojne. Churchill je Rooseveltu 18. avgusta poslal telegram in v njem izrazil prepričanje, da bi bilo namesto dveh ločenih pisem bolje poslati enega samega z dvema podpisoma. Ameriški predsednik se je strinjal in oblikovala sta skupno stališče, ki sta ga 20. avgusta posredovala Stalinu. Opomnila sta ga na svetovno javno mnenje in njegov morebiten odziv, če bi zavezniki pustili antinaciste v Varšavi na cedilu. Izrazila sta upanje, da bodo vse tri nacije storile vse, kar je v njihovi moči, za rešitev čim večjega števila patriotov v Varšavi in da bodo sovjetske oblasti nemudoma odvrgele vojne potrebščine ali vsaj pomagale angloameriškim letalom pri oskrbovanju patriotskih Poljakov (Churchill 1964: 908). Stalin je v odgovoru 22. avgusta Bóra in poljske voditelje v Varšavi opisal kot "oblastiželjne kriminalce" in namenoma prezrl njun apel za pomoč.⁷⁴ Njegov odgovor je pomenil odklon od skupnih stališč Velike trojice. Roosevelt se je odločil, da ne bo več pritiskal na Stalina, čeprav ga je Churchill nagovarjal, da bi vseeno poslala letala in nato počakala, kaj bodo storili Sovjeti. Rooseveltu se tvegana poteza očitno ni zdela dovolj upravičena, da bi z njo ogrozil odnose s Kremljem. Eskalacija napetosti v ameriško-sovjetskih odnosih naj ne bi nikomur prinesla nič koristnega, saj si je zlasti Roosevelt obupno prizadeval ohraniti dobre odnose s Sovjeti vsaj dotlej, dokler ne bo na kolenih Nemčija, morda pa tudi Japonska. Svoje prepričanje je 24. avgusta razkril britanskemu kolegu in zavrnil sodelovanje pri nadaljnjih diplomatskih pritiskih na Stalina (gl. Warsaw Uprising 1944 2006a; Lukas 1978: 74–75). Nekdanji vpliv britanskega ministrskega predsednika Churchilla na sogovornika v "Veliki trojici" je počasi, a vztrajno plahnel. Vseeno si je prizadeval vsaj doma zagotoviti enoglasno podporo bojujoči se Varšavi. Na obisku v Italiji je gen. Wilsonu in letalskemu maršalu Slessorju naročil, naj vstajnikom zagotovita vso razpoložljivo pomoč. 23. avgusta je brzojavil ministru za informiranje Brackenu, "da kritiziranje Sovjetov res ni naša naloga, bi pa vsekakor morali dovoliti, da dejstva spregovorijo sama zase. Ni sicer treba omenjati (v britanskem tisku – op. a.) čudnega in zlovesčega vedenja Rusov, toda ali obstaja kakšen razlog proti objavi posledic takšnega vedenja v javnosti?" (v Peszke 2005: 163). Ministrov odgovor ni le pokazal, da Britancem primanjkuje neodvisnih virov informacij, marveč niso pripravljene uporabiti niti edinega

⁷³ Roosevelt je bil pripravljen podpirati Poljake v tolikšnem obsegu, kolikor bi ga opravičeval vojaški smoter.

⁷⁴ Odnose med zavezniki ni kvarilo le dejstvo, da so Sovjeti zavračali prošnje na pomoč, temveč tudi poročila, da njihova zračna obramba strelja na britanska letala (Davies 2003: 328).

obstoječega avtoritativnega vira (tj. poročnika Johna Warda). Minister se je skliceval na javno mnenje, ki z zanimanjem spremlja dogodke na vzhodni fronti, in trdil, da obskurni varšavski dogodki ljudi ne zanimajo. Poljske pisce je razglasil za "nekredibilne", poljsko ministrstvo za informiranje in njegove uradnike pa za "nesposobne tepce". Zbal se je tudi burnega odziva sovjetskih simpatizerjev in morebitnih napadov na Poljake, če bi objavili poročila poročnika Warda (v Davies 2003: 304).

Kje ležijo razlogi za tako očiten ideološki *Gleichschaltung* med prislovično demokratično britansko novinarsko srenjo in sovjetskim propagandnim aparatom kot enim od podsistemov in vzvodov totalitarne oblasti? Zvestoba številnih britanskih novinarjev in visokih uradnikov Komunistični partiji Velike Britanije ter prek te ideološkim in političnim smernicam moskovskega centra ni naključna. Opozoril sem že na "partijsko discipliniranost" sovjetskega "krta" Christopherja Hilla v zunanjem ministrstvu, še bolj perfidno in v škodo Poljakov pa je najbrž deloval njegov prijatelj Peter Smollett (ABO*), ki je leta 1941 zasedel pomembno mesto vodje ruskega oddelka v Ministrstvu za informiranje. Smollett je svoj položaj izkoristil za organiziranje prosovjetske propagande v ogromnem obsegu (Andrew in Mitrokhin 2000: 158). Peter Smollett, rojen leta 1912 na Dunaju kot H. P. Smolka, je izhajal iz premožne judovske družine. Leta 1933 je prišel v London kot mlad, idealističen agent NKVD, da bi pod krinko žurnalizma delal za svoje gospodarje. Kmalu po *Anschlusu* leta 1938 je postal naturalizirani britanski državljani z imenom H. P. Smollett, v vzporednem življenju pa eden izmed najuspešnejših izvajalcev t. i. "aktivnih ukrepov", s katerimi je NKVD poskušal vplivati na zahodno javno mnenje. Izkazal se je z zatiranjem kritikov stalinistične represije in onemogočal Sovjetski zvezi nenaklonjene komentatorje. Ministrstvu za informiranje je celo uspelo prepričati Orwellovega založnika, da ni izdal njegove satirične mojstrovine z naslovom *Živalska farma*. Smollett je tesno sodeloval z BBC, kjer je imel NKVD precejšen vpliv, saj je tam kot producent pogovornih oddaj med letoma 1940 in 1944 delal še en razvpit sovjetski agent Guy Burgess, ki je nameraval v njih angažirati tudi Christopherja Hilla kot avtoriteto na področju ruskih zgodovinskih študij in dr. Anthonyja Blunta, znanega umetnostnega zgodovinarja in sovjetskega agenta. Skupaj jim je uspelo "zabrisati razlike med herojskim ruskim narodom in stalinističnim režimom, vendar je bil njihov vpliv na britansko javno mnenje v primerjavi z zmagami in žrtvami Rdeče armade marginalen."⁷⁵ (gl. Andrew in Gordievsky 1990: 265–270.)

* tajno ime

⁷⁵ Po vojni je v britanskih ministrstvih prišlo do prevetritev in kadrovske čistke. Odstavljena sta bila tudi Peter Smollett, ki se je zatekel v rodno Avstrijo, in James Klugmann iz SOE, še en sovjetski krt, ki je postal uradni

Smolletta je rekrutiral Kim Philby, sovjetski vohun *par excellence*. Philby je stopil v službo Kremlja med študijem na univerzi Cambridge in postal najpomembnejša figura v skupini petih intelektualcev, imenovanih "veličastna peterica", ki so s pomembnih položajev v britanski politični in vojaški administraciji pošiljali Sovjetski zvezi tajne podatke neprecenljive vrednosti.⁷⁶ Med letoma 1933 in 1934 se je zadrževal v Avstriji, kjer je najverjetneje prišel v stik s H. P. Smolko.⁷⁷ Naslednji korak v njegovi karieri so bili "koridorji moči", ki jih je s svojo izjemno nadarjenostjo z lahkoto dosegel. Postal je vodja sovjetskega oddelka v protiobveščevalnem delu službe MI6, ki je bila v pristojnosti Zunanjega ministrstva. Na tem delovnem mestu je lahko pod pretvezo, da ščiti VB pred vdorom tujih agentov, dopuščal njihovo infiltracijo v britansko obveščevalno skupnost. Ena izmed Philbyjevih nalog in drugih sovjetskih agentov nasploh je bilo prepričevanje javnosti o dobronamernosti Stalina in njegovih načrtov. Prisotnost teh ljudi na ključnih položajih je morda razlog za mlačen odziv Zunanjega ministrstva VB in splošno pomanjkanje pristnega sočutja med varšavsko vstajo. *Foreign Office* je bil po mnenju Normana Daviesa znano leglo nekritičnih sovjetofilov, ki so občasno skoraj perverzno popuščali Stalinu in stalinizmu. Med njimi se je znašel tudi znani akademik, profesor E. H. Carr. Precej manj navdušeni za Sovjete so bili v britanskem Vojnem ministrstvu, čez lužo pa je prosovjetski lobi zasedal podobne položaje kot v Britaniji. Eden glavnih apologetov "sovjetskega načina življenja" je bil ameriški veleposlanik v SZ v letih 1936–38, Joseph E. Davies. Kennanov naslednik na istem položaju Charles E. Bohlen, ekspert za SZ ter Rooseveltov tolmač na teheranski in jaltski konferenci, ki se po vojni prav tako kot Joseph E. Davies ni izognil jedki McCarthyjevi kritiki, je pozneje zapisal: "Ambasador Davies ni slovel kot luciden poznavalec sovjetskega sistema, imel pa je nesrečno nagnjenje, da je obtožbe na (stalinističnih – op. p.) procesih jemal kot sveto resnico. Še danes zardim, če se spomnim vsebine nekaterih telegramov, ki jih je poslal Zunanjemu ministrstvu ZDA na temo procesov" (Bohlen v Wikipedia 2007). Po prepričanju britanskega zgodovinarja Normana Daviesa* se omenjeni gospod v času svojega službovanja v Moskvi, ki se je ujemalo z obdobjem Velikega terorja, ni naučil ničesar. Njegovi spomini z naslovom *Mission to Moscow* so postali literarna predloga za istoimenski film, ki je "poveličeval Stalinove čistke, sramotil žrtve insceniranih procesov, opravičeval

zgodovinar Komunistične partije VB. Smollett je bil kasneje žrtev stalinistične paranoje zaradi namišljene sionistične zarote. Na procesu proti Slánskýju je bil razglašen za "imperialističnega agenta" in v Moskvi so celo načrtovali njegovo ugrabitev (Andrew in Gordievsky 1990: 302, 346).

⁷⁶ Poleg Philbyja so peterico sestavljali še Donald Maclean, John Cairncross, Guy Burgess in Anthony Blunt.

⁷⁷ Philbyjev biograf Phillip Knightley (1989: 38) pravi, "da je danes znano, da se je Philby tja napotil po nalogu francoske sekcije Kominterne, česar ni izdal niti družini niti prijateljem. Uradno je nameraval povečati svoje možnosti za zaposlitev v diplomatski službi in izboljšati znanje nemškega jezika."

* Med njim in ameriškim diplomatom ni sorodstvenih vezi.

nemško-sovjetski pakt, invazijo na Poljsko in Finsko pa razglašal za samoobrambo". Stalin je bil nad filmom seveda navdušen (Davies 2003: 159–162).

5.6 Primer Orwell

VOJNA JE MIR. SVOBODA JE SUŽENJSTVO. NEVEDNOST JE MOČ.

George Orwell (iz romana 1984)

Med britanskimi mnenjskimi voditelji je v času varšavske vstaje prevladoval odklonilen odnos do Prvega zaveznika in njegovih teženj, ki ga niso mogla uravnotežiti niti spretna peresa osamljenih piscev. Intelektualno najmočnejši med njimi, ki si je drznil razkrinkati pristranskost in nenačelnost svojih levičarskih kolegov, je bil takratni literarni urednik neodvisnega socialističnega dnevnika *Tribune* in poznejši pisec distopijsko-satiričnih romanov *Živalska farma* in *1984*, s katerima si je prislužil svetovni sloves. Mož, ki ga je prav tako zaznamovala grenka izkušnja s totalitarizmom med špansko državljansko vojno, ni bil nihče drug kot Eric Arthur Blair *alias* George Orwell. 1. septembra 1944 je za svoj časopis napisal pronicljiv članek, v katerem je protestiral proti "hudobni in strahopetni držji, ki jo je britanski tisk zavzel ob varšavski vstaji". Njegovo pozornost je pritegnilo zasmehljivo pisanje mladega zgodovinarja in sodelavca Zunanjega ministrstva G. Barracloughja, ki je poljsko vlado v Londonu obtožil, da je "samovoljno sprožila vstajo brez posvetovanja z britansko ali sovjetsko vlado in je pri tem niti ni poskusila uskladiti z zavezniškimi akcijami". Barraclough je trdil, da "poljsko odporniško gibanje in poljska vlada v Londonu nista nič bolj enotna od njunih grških sodobnikov" in da je slednja vstajo začela zgolj zato, da bi "zasedla Varšavo še pred prihodom Rusov ter si vnaprej zagotovila boljšo kupčijo z njimi". Orwell se je na te nedokazane obtožbe odzval in kritično ost uperil v celotno britansko levičarsko inteligenco. V besedah mladega zgodovinarja pa je prepoznal simptome povsod navzoče servilnosti in nekritičnosti do Sovjetske zveze. Grajal je uporabo tendencioznega termina "emigrantska" poljska vlada in zastavil retorično vprašanje: "Zakaj postane emigrant nekdo, ki emigrira v London, ne pa tudi tisti, ki emigrira v Moskvo?" Čeprav se je načelno strinjal s prvima dvema trditvama, je v tretji tezi odkril očitno protislovje: "Če ljudstvo v Varšavi ne priznava londonske vlade, čemu potlej izpolnjuje njihove ukaze in se obupano dviguje v vstajo? Z obtoževanjem Sosnkowskega in drugih za vstajo avtomatsko dopuščate možnost, da so to voditelji, h katerim se obrača poljsko ljudstvo." (Orwell v Davies 2003: 671–673). Orwella je prizadela intelektualna nepoštenost britanskega tiska, ki si je kljub pomanjkanju preverjenih

informacij vseeno upal dajati meritorne vrednostne sodbe ali pa je slepo prikimal sovjetskemu argumentu moči. Pri levičarskih komentatorjih je zaznal odkrito tendenco opravičevanja brutalne sovjetske politike. V svojem članku je Orwell, pravi Davies (2003: 336–337), kot "avtentičen socialist razkril korenine psevdosocializma."

5.7 Na vzhodu nič novega

*Čakamo nate,
ti pa odlašaš in odlašaš.
Bojiš se nas
in mi to vemo.
Želiš, da tu umremo,
čakaš na naš propad.
Zato si se ustavila pred Varšavo!*

Odlomek iz pesmi neznanega avtorja, ki nagovarja Rdečo armado prek reke.

Med potekom varšavske vstaje je bila jasna strateška prioriteta Nemcev preprečiti razkroj fronte s Sovjeti in združitev vstajniških enot z enotami RA. Cel avgust so se ukvarjali z obrambo vitalnih prometnic, ki so tekle skozi Varšavo, in povezovala fronto z zaledjem. Vzdolž oskrbovalnih poti so vstajniki nenehno napadali točke strateškega pomena, nato pa poskušali ohraniti pridobljene položaje do prihoda pomoči. Kljub vse očitnejšemu pomanjkanju streliva se je AK v Varšavi borila smelo in preudarno. Z genialno taktično improvizacijo in izrabo prostorskih danosti je vstajnikom konec avgusta uspelo predvideno trajanje vstaje kar štirikrat podaljšati, torej z enega na štiri tedne. Eden njihovih zadnjih podvigov je bilo zavzetje nebotičnika Državne telefonske družbe 22. avgusta, od tam naprej pa je AK iz dneva v dan bolj prehajala v strateško defenzivo. Pojavila se je bojazen, da je bilo žrtvovanje nemara zaman. Krepila so jo kruta dejstva (Davies 2003: 327), "da bo kmalu treba zapustiti Staro mesto; da jih zahodni zavezniki niso sposobni učinkovito podpreti; in da vzrok za negibnost sovjetske armade niso več praktični razlogi." Vendar so tudi Nemci v strahu ugotovili, da bi se utegnila vstaja zavleči, zato so že 18. avgusta "iztegnili tipalke" in predlagali kapitulacijo, ki so jo Poljaki gladko zavrnil. Vojaški položaj vstajnikov se je iz dneva v dan slabšal in postajal brezizhoden, število civilnih žrtev pa nedopustno visoko, zato se je poveljstvo v začetku septembra prek predstavnikov Poljskega rdečega križa vendarle začelo pogajati o pogojih morebitne kapitulacije (Zawodny 1978: 206). Vstajniki so zahtevali priznanje statusa vojskujoče se strani, pomembno zanje pa je bilo tudi, kako bodo Nemci obravnavali civiliste, ki niso zapustili mesta že med evakuacijami Rdečega križa 8., 9. in 10.

septembra, ter nevojaško osebje odporniškega gibanja. Nemci so ugodili vsem zahtevam, vendar so zahtevali takojšnjo kapitulacijo, česar pa ni bilo mogoče sprejeti.

Edina alternativa kapitulaciji, ki bi vstajnikom zagotovila vojaško in politično preživetje, bi bila takojšnja sovjetska ofenziva. Zanj se je potegoval Mikołajczyk v Moskvi in pri tem vse karte stavil na odločno podporo VB in ZDA. Vrnil se je praznih rok in njegov načrt za rekonciliacijo s SZ ni bil soglasno sprejet niti v Londonu, še manj pa v domovini, čeprav je SZ ponujal ozemeljske in politične koncesije. General Bór-Komorowski (1951: 326–327) je 28. avgusta v sporočilu premierju in vrhovnemu poveljniku načrt razglasil za "popolno kapitulacijo" pred Sovjeti, ki pomeni "popoln odklon od dosedanje politike in zato zadaja hud udarec naši narodni neodvisnosti." Poveljnik AK je še dodal, "da se Poljska ni pet let v najhujših razmerah borila z Nemci zato, da bo zdaj kapitulirala pred Sovjeti", in na koncu zagotovil, da bo AK nadaljevala boj "proti vsakomur, ki bo želel izničiti našo neodvisnost." Vrhovni poveljnik poljskih oboroženih sil gen. Sosnkowski je ves svoj gnev zilil na zahodne zaveznike. 1. septembra 1944, na peto obletnico začetka vojne, je v ukazu št. 19 (gl. Davies 2003: 336) razgalil britansko brezbriznost in nehvaležnost. Rojake je spomnil na poljske žrtve v bitki za Britanijo leta 1940⁷⁸, Britancem pa očital "načrtno pasivnost in ravnodušnost." S temi bogokletnimi besedami je naredil politični samomor in neizmerno razveselil Sovjete.

Britanci, pa tudi njihovi ameriški zavezniki so vse bolj očitno obračali hrbet Poljakom. Med 12. in 16. septembrom 1944 je v Quebecu pod tajnim imenom *Octagon* prišlo do srečanja Churchilla in Roosevelta, na katerem sta razpravljala o prihodnji zavezniški strategiji, vojni na Daljnem vzhodu in povojni delitvi Nemčije (Dear in Foot 2001: 647). Delegaciji SZ in Poljske nista bili prisotni, čeprav sta bili obe državi predmet diskusije. Zavezniška voditelja sta omenjala možnost priključitve Šlezije Poljski kot kompenzacijo za izgubljena ozemlja na vzhodu. Na vrhuncu varšavske krize sta državnika poskušala definirati nove poljske meje, namesto da bi reševala tisto, kar je še ostalo od odporniškega gibanja v Varšavi. Američani so SZ vključevali v svoje načrte za dokončni obračun z Japonsko, doma pa so se bližale predsedniške volitve, zato je Roosevelt v zunanji politiki moral privoliti v neke vrste *appeasement*. Pretvezo za ameriški umik iz reševanja poljske krize je Rooseveltu ponudil njegov osebni načelnik generalštaba, admiral Leahy (v Davies 2003: 341–342), ki mu je posredoval (dez)informacijo vojaške obveščevalne službe, češ da so Poljaki zapustili

⁷⁸ V bitki za Britanijo je sodelovalo 1500 pilotov RAF, od tega kar 150 Poljakov (10 %). Poljska eskadrilja 303 je bila zavezniška zračna enota z največ zmagami (Hempel 2005: 31). Skupaj so poljski piloti Nemcem zadali 12 % izgub in utrpeli le tretjino povprečnih izgub zaveznikov. Letalski maršal Sir Hugh Dowding, poveljnik lovskega letalstva RAF, je poudaril njihov izjemni prispevek k zmagi v bitki za Britanijo (Davies 2003: 38).

Varšavo. Poljaki so v resnici zapustili le Staro mesto, varšavski predel, ki je Nemcem padel v roke 2. septembra, v drugih mestnih četrtih pa so se še krepko upirali. Težko je verjeti domnevi, da bi ameriška obveščevalna služba zamenjala del Varšave s celoto.

Evakuacija Starega mesta je morda najbolj tragična epizoda varšavske vstaje. Po njenem začetku se je na območje Starega mesta s površino približno 10 km² zateklo med 100.000 in 150.000 civilistov iz drugih mestnih predelov. Poleg civilistov je bilo v Starem mestu skoraj 10.000 vojakov, med njimi tudi 500 borcev AL, pripadniki NSZ in druge politične organizacije s svojimi paravojaškimi enotami, ki so se taktično podredile AK. Vsem tem enotam je poveljeval polkovnik Karol Ziemski-Wachnowski. V 33-dnevni bitki za Staro mesto, ki je bila zaradi nenehnega bombardiranja skrajno izčrpavajoča, so bili vstajniki zdesetkani. Iz ruševin se jih je rešilo le 1500. Prvotni načrt, ki ga je izdelal gen. Chruściel, je predvideval napad na določenem segmentu bojišča, kjer bi enote iz Starega mesta in mestnega središča sočasno poskusile prebiti nemški obroč z obeh strani. Napad se je izjalovil in poljske položaje na drugem bregu je doseglo le manjše število vstajnikov, preostali pa so morali ubrati zelo tvegano pot umika skozi kanalizacijo. Če bi v ozkem kanalu omahnil en sam mož, bi zaprl pot drugim in zapečatil njihovo usodo. V skladu z ukazi poveljstva je evakuacija potekala v naslednjem vrstnem redu: najprej ranjenci, za njimi nekateri civilisti, enote vstajnikov brez orožja, ki jim je sledilo 150 nemških ujetnikov in nazadnje oborožene enote vstajnikov po dogovorjenem vrstnem redu. Medtem ko se je skozi kanalizacijo počasi vila 2,5 km dolga človeška veriga, so bojne enote na površju z lokalnimi napadi uspešno krile podzemni eksodus, dokler ni poslednji vstajnik izginil v vstopni odprtini kanala. V Starem mestu je moralo ostati 7000 težko ranjenih oseb, ki ne bi zdržali dvourne poti. 2. septembra so Nemci v njem zajeli 35.000 ljudi, jih 1309 postrelili, 3695 pa zažgali. V večini primerov je šlo za ranjence ali starce, torej akcijsko nezmožne. Porušen je bil tudi steber kralja Zygmunta, simbol Varšave, ki je do takrat kljuboval neštetim bitkam. Zagrizena obramba Starega mesta je vstajnikom omogočila utrditev položajev v drugih sektorjih, sovjetskim silam pa dala dovolj časa za prečkanje Visle. Bór je izjavil, "da je zaradi Starega mesta vstaja lahko trajala 63 dni." Izgube med bojevniki so bile katastrofalne, saj so Poljaki izgubili 77 % moštva (5000 mrtvih, 2500 težko ranjenih), Nemci pa vsak dan povprečno 150 vojakov, skupaj pa 54 % od 8000 mož (gl. Zawodny 1978: 137–149; Bór-Komorowski 1951: 312–317; Bartoszewski 2004: 225–242). V zadnjih dneh boja za Staro mesto je BBC objavil novico, da je britanska vlada priznala status bojevnika vsem pripadnikom Domače armade, kar jim je vsaj *de iure*

zagotavljalo obravnavo v skladu z zakoni in običaji vojne. Podoben akt je sprejela tudi ameriška vlada⁷⁹ (gl. Warsaw Uprising 1944 2006b).

Po zavzetju Starega mesta so Nemci napad usmerili na okrožje Powiśle na rečnem bregu. Njihov cilj je bil očistiti nabrežje poljskih sil in tako preprečiti morebitno spojitve z RA. Bór-Komorowski (1951: 330) pripoveduje, "da so Nemci po uvedni ognjeni ujmi v zgodnjih jutranjih urah 6. septembra zbrali skupino žensk in jih prisilili, da so hodile pred njihovimi vojaki, ki so prodirali proti poljskim položajem." Nemci niso prvič in ne zadnjič uporabili živega ščita pri naskakovanju vstajniških barikad. Izguba okrožja je še bolj demoralizirala prebivalstvo, ker je povzročila vnovičen eksodus v nezasedene dele mesta. Drastično se je slabšala oskrba s hrano, pitno vodo in medicinsko pomočjo, ki je do takrat tudi v težkih razmerah potekala v dokaj normalnem obsegu. Vrhovnemu poveljniku AK je le misel na sovjetsko ofenzivo vlivala upanje in ga hrabrila, da je nadaljeval boj. Narodni svet je njega in vladnega delegata z resolucijo pooblastil za pogajanja s poveljnikom nemškega sektorja, gen. Rohrom, o kapitulaciji. Bór-Komorowski se je odločil, da nemškega predloga ne bo takoj zavrnil, ampak bo zavlačeval s pogovori do sovjetskega napada. Na vzhodu se od začetka vstaje ni zgodilo nič novega, zato so bili vstajniki pod strahotnim pritiskom in so skoraj že sprejeli zelo ugodne pogoje gen. Rohra, ko se je 10. septembra zgodilo nekaj, na kar so čakali dolgih 42 dni. Z drugega brega Visle se je zaslišalo močno grmenje sovjetske artilerije, na varšavskem nebu pa so se zopet pojavila sovjetska letala. Vrhovni poveljnik AK se je odločil, da bo od Nemcev izsilil ponoven odlog in med tem spremljal razvoj dogodkov na fronti. V pismu gen. Rohru je zahteval enaka zagotovila tudi od poveljnika 2. nemške armade, gen. Reinhardta, ki jih je tudi dobil skupaj z ultimatom, da Nemci pričakujejo vdajo do 13. ure 11. septembra. Vrhovni poveljnik AK je samovoljno prekinil pogajanja in odgovornost naprtil Rohru. Sovjetski artilerijski ogenj se je namreč okrepil in v Pragi so se pričeli odvijati prvi ulični boji. Vstajnike je zajel val navdušenja in optimističnega razpoloženja (Bór-Komorowski 1951: 335–339; Zawodny 1978: 206).

⁷⁹ Sovjeti niso Domači armadi nikdar priznali statusa vojskujoče se strani. Aktivnosti AK so razglašali za banditizem, poljske partizane pa vztrajno preganjali in zapirali.

5.8 Od Volge do Visle

*Toda poslej vas naše čete ne bodo varovale
in same ne bodo več v boj hodile!*

Aleksander A. Blok (iz pesnitve *Skiti*)

Namen pričujočega dela je tudi odkriti in pojasniti glavne razloge za sovjetsko vojaško pasivnost med celotnim potekom varšavske vstaje. Domnevamo, da so na odločitve sovjetskega vodstva med vstajo vplivali bodisi vojaški bodisi ideološko-politični dejavniki ali celo preplet obojih. Če bi v vedenju sovjetskega vodstva zaznali prevladujoč vpliv ideološko-političnih dejavnikov, še zlasti pri odločanju o vojaški pomoči varšavskim vstajnikom, bi lahko upravičeno sklepali, da je bilo sovjetsko ravnanje med vstajo politično motivirano. Formulirano v jasnem in razumljivem jeziku, bi to pomenilo, da se je Rdeča armada načrtno ustavila *ante portas* in počakala, da so Nemci neovirano razdejali poljsko prestolnico ter uničili osišče poljskega odporniškega gibanja, ki je zaradi svoje idejno-politične usmeritve pomenilo trn v peti SZ. Na voljo je kar nekaj dokazov, ki potrjujejo tezo o malicioznosti Sovjetov:

- (1.) Vehementni propagandni napadi z namenom diskreditirati varšavsko vstajo.
- (2.) Številni radijski pozivi prebivalcem Varšave v mesecu juliju, naj se dvignejo v vstajo proti Nemcem, ki so se kmalu po njenem začetku prelevili v žolčne napade na "lahkomiselne avanturiste" in "kriminalce", ki so se drznili napasti Nemce, ne da bi se prej posvetovali s SZ.
- (3.) Zavrnitev obljubljenе pomoči; Sovjeti so pred začetkom vstaje obljubili obilno pomoč, ki bi jo vstajniki dobivali iz zraka, vendar so sovjetska letala kmalu po začetku spopadov izginila z neba in se na njem znova pojavila šele 6 tednov kasneje. Kljub neposredni bližini sovjetskih letalskih oporišč je njihovo letalstvo vstajnikom odvrгло komaj pol toliko pomoči kot zahodni zavezniki. Količina orožja in opreme, ki so jo vstajnikom odvrgli Sovjeti, je bila glede na potrebe neznatna in malenkostna. Večkrat se je zgodilo, da so vstajniki dobivali v roke neustrezne ali celo neuporabne oborožitvene sisteme, saj so jih sovjetska letala pogosto odmetavala brez padal in so se ob padcu na tla močno poškodovali.
- (4.) Oviranje zahodnih zaveznikov pri njihovih poizkusih pošiljanja pomoči Varšavi. Sovjeti vse do 14. septembra 1944 zavezniških letalom, ki so oskrbovala vstajnike, niso dovolili pristajati na sovjetskih letališčih. Po tem datumu se je izkazalo, da

obsežna ameriška zračna pomoč ne daje pravih rezultatov zaradi skrčenja ozemlja pod nadzorom vstajnikov.

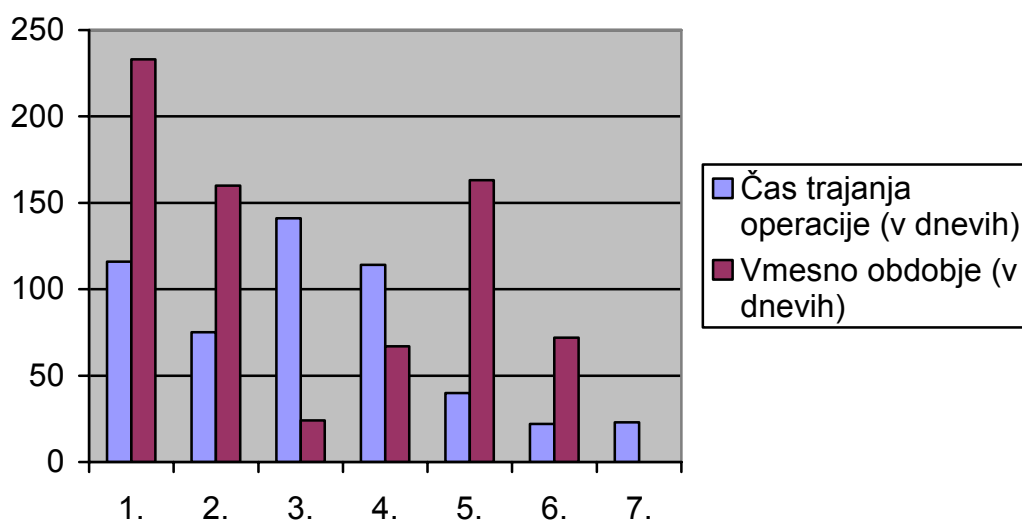
- (5.) Načrtno oviranje in preprečevanje vzpostavljanja stalne radijske zveze in zavrnitev vseh predlogov za skupno operativno delovanje.
- (6.) Razoroževanje in aretacije pripadnikov ter celih enot AK, še posebno tistih, ki so hitele na pomoč obleganemu mestu.
- (7.) Odrekanje odločne podpore enotam gen. Berlinga pri njihovem pogumnem poskusu prečkanja Visle v bližini Varšave. Proti Berlingu je bil zaradi neuspešnega postavljanja mostišča na zahodnem bregu Visle sprožen disciplinski postopek, še verjetneje pa zato, ker je to poskušal brez blagoslova nadrejenih (Kuśnierz 1949: 226–227; Werth 1979b: 208).

Na podlagi navedenih dejstev lahko sklepamo, da so na napredovanje Rdeče armade odločilno vplivali politični dejavniki. Strokovno korekten in intelektualno pošten odgovor na središčna vprašanja pa lahko dobimo samo, če upoštevamo tudi potencialne vojaške dejavnike. Je bila RA sploh sposobna priskočiti na pomoč varšavskim vstajnikom? In če je bila, ali ne bi mogla svojo pomoč ponuditi prej kot šele tik pred koncem vstaje? Ali je RA po izbruhu vstaje postala nedejavna zaradi izčrpanosti svojih človeških in materialnih zmogljivosti? Je bilo zavzetje Varšave sploh del sovjetskih strateških načrtov ali pa se je sovjetsko vodstvo odločilo prenesti težišče operativnega delovanja na drug segment nemško-sovjetske fronte, Varšavo pa preprosto obiti? Na vprašanja sem poskusil odgovoriti s kolikor mogoče natančno kronologijo operativnega delovanja sovjetske Rdeče armade vse od njene prve večje protiofenzive pred Moskvo decembra 1941 pa tja do konca Berlinske operacije 9. maja 1945, s katero se je končala druga svetovna vojna na evropskih tleh. V kronološkem pregledu je zajetih sedem glavnih sklopov ofenzivnih operativnih delovanj sovjetske RA s točnimi ali okvirnimi datumi njihovih začetkov in koncev (gl. Tabelo 5.8.1 na str. 76). Skupni imenovalec vseh sklopov operacij je prevladujoča geostrateška smer od vzhoda proti zahodu (Moskva – Berlin). V seznamu niso posebej navedene operacije manjših prostorskih razsežnosti v okviru posameznih sklopov, ker gre bodisi za operacije nižjega ranga kot preludij v večje ofenzive RA (npr. sovjetska odvrta napada pri Tihvinu in Rostovu na Donu 21. novembra 1941) bodisi za manjše operacije, ki so skupaj sestavljale katerega izmed glavnih sklopov, kot je to razvidno iz sukcesivnih ofenziv Ukrajinskih front od 24. decembra 1943 do 10. januarja 1944 v sklopu operacij za osvoboditev Ukrajine (Ziemke v Dear in Foot 2001: 343, 349).

Tabela 5.8.1: Kronološki pregled operativnega delovanja sovjetske Rdeče armade od decembra 1941 do maja 1945

	Imena glavnih sklopov operacij RA	Začetek operacije	Konec operacije	Mirovanje po koncu operacije (izraženo v dnevih)
1.	Moskovska operacija in splošna ofenziva	5.–6. december 1941	konec marca 1942	233
2.	Stalingrajska operacija	19. november 1942	2. februar 1943	160
3.	Kurska operacija (Kutuzov, Rumjancev) in splošna ofenziva	12. julij 1943	december 1943	24
4.	Operacije za osvoboditev Ukrajine (zimsko in pomladna ofenziva)	24. december 1943	17. april 1944	67
5.	Operacija Bagration in poletna ofenziva	23. junij 1944	2. avgust 1944	163
6.	Operacija Visla–Odra	12. januar 1945	3. februar 1945	72
7.	Berlinska operacija	16. april 1945	9. maj 1945	/

Grafikon 5.8.1: Čas trajanja operacij v kronološkem zaporedju z vmesnimi obdobji

Posebno pozornost sem posvetil vmesnim obdobjem mirovanja na fronti, definiranim kot časovni intervali, ki zajemajo obdobje med koncem enega sklopa operacij in začetkom drugega, kot mersko enoto pa sem uporabil število dni. Trajanje posameznih operacij in vmesnih obdobj – ko je na frontah vladalo relativno zatišje – je v doslednem kronološkem zaporedju nazorneje prikazano v Grafikonu 5.8.1 zgoraj. Namen tovrstnega prikaza poteka sovjetskih operativnih delovanj v Veliki domovinski vojni je raziskovanje časovnih zakonitosti v tem delovanju. V raziskavi je bila kot temeljna metoda dela uporabljena analiza časovnih zaporedij operativnih delovanj sovjetske RA. V njej se kljub zavedanju, da so na potek sovjetskih operacij in njihove občasne prekinitve vplivali tudi številni drugi, pogosto nepredvidljivi dejavniki (strateško-politični, geografski, vremenski), ni bilo mogoče izogniti posploševanju in nekaterim poenostavitvam. V zbranih podatkih sem s pomočjo grafičnega prikaza poskušal najti vzorec in ga ustrezno interpretirati, vendar sem naletel na pomenljivo odstopanje, ki ga bom poskusil podrobneje pojasniti.

Prva večja protiofenziva RA v nemško-sovjetski vojni se je začela 5.–6. decembra 1941, ko je pričelo zmrzovati in je *Stavka*⁸⁰ ocenila, da je čas za protinapad. Ruski prodor na območju Moskve je bil spektakularen, pripoveduje britanski vojni dopisnik Alexander Werth (1979a: 206, 209), in je kljub osvobajanju širokih prostranstev na severnem in južnem krilu dosegel tudi do 300 kilometrov oddaljene kraje. Nemcem je 100 km zahodno od Moskve uspelo zadržati Sovjete na črti Ržev–Gžatsk–Vjazma. Konec marca 1942 je splošna sovjetska zimska ofenziva po 116 dneh ogorčenih bojov popolnoma zamrla. Sovjetski prodor je ustavila *rasputica* (odjuga), ki je poslabšala mobilnost RA. Stalin se je v pričakovanju nove nemške poletne ofenzive odločil za diplomatsko in medijsko ofenzivo za odpiranje druge fronte v Zahodni Evropi. Po odjugi je sklenil preiti v aktivno obrambo, Nemce pa vznemirjati z občasnimi udarci (krimska fronta, voroneška fronta) vzdolž celotne nemško-sovjetske fronte. Ziemke ugotavlja (v Dear in Foot 2001: 343), da je nepremišljena koncentracija sovjetskih sil na ranljivih mestih Nemcem omogočila, da so prvo leto vojne zaključili z nekaj odmevnimi uspehi. Sovjeti so naslednjo veliko ofenzivo začeli šele slabih 8 mesecev (233 dni) pozneje.

19. novembra 1942 so po intenzivni artilerijski pripravi krenile v napad enote RA, skoncentrirane na širšem območju mesta Stalingrad ob Volgi in prebile nemško fronto na severozahodnem in jugovzhodnem odseku, kjer sta jo varovali slabo opremljeni romunski satelitski armadi. Primarni cilj je bil dosežen 22. novembra, torej dobre tri dni po začetku operacije *Uranus*, ko je obema konvergentno prodirajočima klinoma RA uspelo, da sta se

⁸⁰ Vrhovno poveljstvo sovjetskih oboroženih sil

združila na odprti stepi blizu kraja Sovjetski in ujela v past Paulusovo 6. armado. Sovjeti so kmalu pričeli izvajati načrt *Saturn*, ki je predvideval likvidacijo sovražnikovega vojaštva v t. i. stalingrajskem kotlu (nem. *Kessel*). Kljub Göringovim slovesnim obljubam, da bo odrezano armado pri Stalingradu iz zraka oskrbovala njegova *Luftwaffe*, in drznemu Mansteinovemu decembrskemu poskusu (operacija *Wintergewitter*), da bi predrl sovjetski obroč in se združil z obkoljenimi nemškimi silami, se je moralo 91.000 preživelih v kotlu 2. februarja 1943 vdati enotam RA (gl. Beevor 2001: 239–265, 393–396). Veliko stalingrajsko operacijo so Sovjeti izvedli v 75 dneh in ponovno osvojili prostrana ozemlja. Obdobje mirovanja po operaciji, namenjeno konsolidaciji frontne črte, pregrupiranju enot in razporeditvi svežih okrepitev, je tudi tokrat vzelo precej časa (160 dni), vendar se je v primerjavi z vmesnim obdobjem po Moskovski operaciji skrajšalo za dobrih 30 %. V naslednji veliki ofenzivi je RA nepretrgoma napredovala kar 141 dni in nato po kratki prekinitvi nadaljevala ofenzivo še 109 dni.

Sovjetski maršal Žukov v svojih spominih in premišljanjih (1969: 504) piše, "da se je protiofenziva na območju Kurska pripravljala že mnogo prej, preden je sovražnik začel ofenzivo." Predvidena je bila v smeri proti mestu Orel in je po slavnem carističnem maršalu iz Napoleonovega obdobja nosila ime "*Kutuzov*". Ofenzivo so 12. julija začele enote brjanske in zahodne fronte, 15. pa so se jim pridružile tudi enote centralne fronte. Operacija je bila po besedah Žukova (ibid.) "preračunana na veliko globino in je zahtevala skrbne priprave ter vsestransko oskrbovanje, ker bi se drugače utegnila izjaloviti". Postala je znana kot ena največjih v veliki domovinski vojni in v drugi svetovni vojni nasploh. Če je Stalingrad pomenil psihološki preobrat v vojni, se je pri Kursku nedvomno zgodil še vojaški preobrat, saj je močno omajal zaupanje Nemcev v *firerja*, sovjetska materialna in vojaška (pre)moč pa sta izjemno narasli. 3. avgusta se je nato pričela še druga etapa kurske operacije, imenovana "*Rumjancev*" po znamenitem ruskem maršalu iz 18. stoletja, ki se je končala 23. avgusta 1943 z osvojitvijo Harkova in porazom velike nemške armadne skupine. Kurska operacija je sicer trajala samo 50 dni, vendar je RA izkoristila med tem priborjeno strateško iniciativo in razvila splošno ofenzivo na vseh frontah zahodne in jugozahodne smeri. Njen cilj je bil doseči vzhodne dele Belorusije in levi breg Dnepra, kjer je decembra postavila mostišča za zagotovitev operacij za osvoboditev Ukrajine na desnem bregu Dnepra (Žukov 1969: 520–521, 531).

Po krajšem premoru, ki ga je generalštab izkoristil za načrtovanje operacij, je 24. decembra 1943 začela ofenzivo najprej 1. ukrajinska fronta, 5. januarja 1944 ji je sledila 2. ukrajinska fronta generala Konjeva in čez pet dni še preostali fronti (3. in 4.). 3. februarja sta Konjev in Vatutin na predlog Žukova obkolila 6 nemških divizij, razporejenih ob bregu

Dnepra med sovjetskimi mostišči. Operacija na območju Korsun-Ševčenkovski je postala znana tudi kot "mali Stalingrad" (gl. Werth 1979: 145–150). Iz obroča se je 17. februarja izvilo le 30.000 nemških vojakov. Do konca februarja je bila zimska ofenziva zaključena in 5. marca sta 1. in 2. ukrajinska fronta začeli pomladno ofenzivo, ki se je končala 17. aprila 1944 na črti od jugozahodnega konca Pripjatskega močvirja do obronkov Karpatov in spodnjega Dnestra. Operacije na Krimu so se zavlekle do 12. maja (Ziemke v Dear in Foot 2001: 349–350).

Maja 1944 so v 67-dnevem vmesnem obdobju stekle obsežne priprave na operacijo "*Bagration*"⁸¹, znano tudi kot beloruska operacija, ki je zajela ogromno ozemlje. Načrt je predvideval prodor v treh splošnih smereh proti Vilni, Baranovičem in Minsku, nato pa obkolitev in uničenje močne nemške armadne skupine "Center" (Žukov 1969: 568–569). Operacija se je začela 23. junija 1944, dobra dva tedna po izkrcaju zahodnih zaveznikov v Normandiji, na 700 km dolgi fronti in se razvijala bliskovito hitro. Sovjeti so v boj vrgli dvakrat toliko mož, tankov in letal kot v operacijah *Kutuzov* in *Rumjancev* skupaj. V začetku julija je bila armadna skupina Center že razbita in obkoljena, RA pa se je nezadržno približevala vzhodnim poljskim mejam. Prva faza operacije se je končala 5. julija vzhodno od Minska. 8. julija je imel Žukov (1969: 582) sestanek z "vrhovnim komandantom" Stalinom, ki ga je vprašal, ali "enote RA lahko začnejo osvobajati Poljsko in brez počitka prodrejo do Visle." Zanimalo ga je tudi stanje pripravljenosti 1. poljske armade, za katero je Žukov menil, "da bi jo bilo treba usmeriti proti Varšavi." Prodor Sovjetov do Visle sploh ni bil vprašljiv, zagotoviti je bilo treba le trdna mostišča za kasnejše ofenzivne operacije v berlinski strateški smeri.

V operaciji *Bagration* so sovjetske sile zadale Nemcem enega najtežjih porazov v vojni, saj so v manj kot štirinajstih dneh obkolile in razbile ali popolnoma uničile od 25 do 28 nemških divizij s 350.000 vojaki. Werth (1979b: 205), ki citira vojni dnevnik OKW, pravi, "da je poraz armadne skupine *Mitte* za *Wehrmacht* pomenil večjo katastrofo kot Stalingrad."

Sredi julija so vse tri beloruske fronte začele drugo fazo operacije. Prva se je usmerila proti Varšavi, drugi dve pa proti Vzhodni Prusiji in Litvi. Prva ukrajinska fronta je 13. julija udarila skozi Lwów proti Visli in tako kot 1. beloruska fronta na njej postavila mostišče. Na severnem krilu je drugo fazo nadomestila neodvisna operacija treh baltskih front (Ziemke v Dear in Foot 2001: 350).

⁸¹ Pri izbiri tajnih imen operacij ni šlo za nenadno navdušenje nad carističnimi generali (Kutuzov, Rumjancev, Bagration), ampak za prefinjeno propagandno potezo, namenjeno krepitvi velikoruskih čustev.

V sestavi 1. beloruske fronte malo prej imenovanega maršala SZ poljskega porekla, Konstantina K. Rokosovskega je bila tudi Berlingova 1. poljska armada, ki je 25. julija dosegla desni breg Visle in poskusila prečkati reko. Preboj je uspel 8. gardni armadi gen. Čujkova, ki je dva dni pozneje z oklepnimi amfibijskimi vozili premostila vodno oviro blizu sotočja Visle in Pilice, kjer je rečna struga ožja. Prednja straža je bila približno 50 km južno od Varšave in je predstavljala enega od dveh sovjetskih mostišč na levem bregu Visle. Nemci, ki so si od začetnega preplaha kmalu opomogli, so v boj poslali elitne enote (divizijo Hermann Göring) in se neuspešno trudili uničiti mostišče Warka-Magnuszew ter vreči Čujkova nazaj v Vislo. Med tem je Rokosovski prejel direktive s posodobljenimi cilji za njegove armade. Predvidevali so zavzetje varšavskega predmestja Praga najpozneje do 2. avgusta. Odločil se je za previdno napredovanje, kajti njegove frontne enote so bile po skoraj štiridesetih dneh nenehnih spopadov izčrpane. Nagel prodor je precej raztegnil oskrbovalne poti, počasnejše enote (artilerija) pa sploh še niso dosegle glavnine. Rokosovski še ni imel natančnih obveščevalnih podatkov o sovražnikovih silah, še manj pa o AK in njenih namerah, zato ni želel tvegati z zaletavim napadom na mesto. Sklenil je zavarovati in utrditi mostišče, naprej pa je poslal šibke izvidniške enote z nalogo preveriti nemške obrambne položaje. Skupini tankov T-34 se je uspelo prebiti do varšavskih predmestij in ustvariti napačno predstavo, ki je morda usodno vplivala na odločitev o začetku varšavske vstaje (Davies 2003: 162–164).

Nemci so zadržali RA na osrednjem sektorju in ji onemogočili, da bi tam vzpostavila povezano fronto ob Visli. Kot že rečeno, je Stalin 2. avgusta, ko naj bi po predvidevanjih padla Praga, zamrznil operacije 1. beloruske fronte. Rokosovski je bil prepričan, da gre za začasen ukrep, ki bo nadaljevanje operacije zakasnil za dva do tri tedne. Zato je že 8. avgusta s soglasjem Žukova pripravil načrt za naslednjo fazo operacije. Ta je predvideval uničenje nemške izbokline vzhodno od Varšave v tretjem tednu avgusta, nato pa od 25. avgusta naprej množično ofenzivo čez Vislo in osvoboditev Varšave, kar bi bilo uvodno dejanje prodora proti 450 km oddaljeni Odri (Ajnenkiel v Davies 2003: 279–280). V Moskvi se je govorilo, da bo Rokosovski 9. ali 10. avgusta v Varšavi, kar bi se morda res zgodilo, če bi njegov ambiciozni, a izvedljivi načrt potrdila še *Stavka*.⁸² Celotno Nemci so pričakovali skorajšnjo združitev RA z vstajniki, med tem pa so vesti iz Varšave postajale iz dneva v dan bolj tragične. Sledil je 14-dnevni molk sovjetskih medijev o vstaji in naposled je bila objavljena

⁸² Davies (2003: 315) trdi, da je sredi avgusta 1944 Stalinovo stališče do problematike varšavske vstaje oblikovalo šest dejavnikov: novice iz Varšave, pogovori s poljskim premierjem, napredovanje Rokosovskega na fronti, odnosi z Lublinskim komitejem, varnostne analize NKVD in velika strategija.

novica, da enote RA odbijajo močne napade Nemcev vzhodno od Prage⁸³ (Werth 1979b: 211). Po Guderianovem prepričanju "je sicer mogoče domnevati, da krepitev (prolondonskih) elementov v primeru uspešne vstaje in zavzetja mesta ni bila v interesu SZ ... Dobili smo vtis, da je sovražnike ustavila naša obramba in da ti (Sovjeti – op. a.) sploh niso nameravali sabotirati varšavske vstaje." Guderian je bil torej prepričan, da so si Sovjeti v prvem tednu resnično prizadevali zavzeti Varšavo. Navaja, da je "nemška 9. armada 8. avgusta ugotovila, da ji je s čvrsto obrambo uspelo zadržati sovjetski sunek kljub vstaji, ki pa se je s stališča sovražnika (Sovjetov – op. a.) začela prezgodaj." (v Werth 1979b: 216–217)

Zastoj v napredovanju 1. beloruske fronte Rokosovskega se je izkazal za politično zelo prikladnega, saj z vojaškega gledišča ni bil kritičen in tudi ni ogrožal glavnega sovjetskega cilja – prodora v berlinski smeri –, kot sta si ga zamislila Žukov in Rokosovski. Njun načrt ni bil zavržen, le preložen je bil za nedoločen čas zaradi novih strateških priorit. 20. avgusta 1944 sta 2. in 3. ukrajinska fronta, razporejeni vzdolž meje z Romunijo, začeli prvo v sklopu operacij za osvoboditev jugovzhodne Evrope, ki so se končale šele 3 dni po koncu vojne (Ziemke v Dear in Foot 2001: 352). S strateško preusmeritvijo na Balkan si je Stalin obetal obilno geopolitično žetev, z vojaškega vidika pa odločitev ni prispevala k hitrejšemu porazu Nemčije, saj se je pot do Berlina skozi balkanske države podaljšala. Obenem se je z vstopom RA v bližino britanske interesne sfere povečala možnost razkola v zavezniškem taboru.

V zadnjem tednu avgusta je Rokosovski prejel ukaz, da mora zavzeti obrambne položaje in premestiti 48. tankovsko armado na sosednji odsek fronte, ki meji na Vzhodno Prusijo. S tem ukazom je bil vojaško onemogočen. Tudi če bi želel, bi težko zavzel Varšavo (Davies 2003: 322). Njegove enote so počasi in obotavljivo napredovale proti Pragi, kar so Nemci povezovali z dogajanjem v Starem mestu in željo po združitvi z vstajniki. Nemci kmalu niso več mogli zadrževati sovjetskega prodora, zato so 13. septembra razstrelili mostove in s tem dali slutiti, da nameravajo v kratkem zapustiti vzhodni breg Visle (Bartoszewski 2004: 311–312).

Davies (2003: 350) je prepričan, da je sovjetski oblasti konec septembra začelo primanjkovati verodostojnih izgovorov za njeno pasivnost pri reševanju varšavske vstaje. Ob tem navaja podatek, da se je RA ravno takrat močno angažirala na Slovaškem, kjer so partizani sprožili prenačljeno nacionalno vstajo (s središčem v mestu Banská Bystrica – op. a.). Med 4. ukrajinsko fronto, 480 km južno od Varšave, in slovaškimi vstajniki so stali mogočni Karpati z dobro zavarovanimi prelazi, vendar je Moskva vseeno dala ukaz za vdor

⁸³ Werth (1979b: 213) je v intervjuju z Rokosovskim izvedel, da so se morali umakniti približno 100 km nazaj, ker so Nemci v boju angažirali štiri dodatne oklepne divizije.

na Slovaško za vsako ceno. Ves september in oktober je RA bila težke bitke, še posebno na prelazu Dukla, kjer je izgubila štirikrat toliko mož kot med približevanjem Varšavi.

Sovjetska zasedba Prage je pripomogla k stabilizaciji osrednjega odseka fronte. RA se je močno okrepila in razmerje sil je spet kazalo njeno popolno premoč. Na voljo je imela izvrstno temeljišče za manever prek Visle, kjer bi po besedah gen. Eisenhowerja, ki je po vojni obiskal Varšavo in si ogledal rečno obrežje, lahko postavili "popolno mostišče" (v Bliss Lane 1965: 143). V skladu z nemškimi pričakovanji in po privolitvi Rokosovskega je gen. Berling 16. septembra izdal ukaz za "forsiranje reke" in spojitev z vstajniki. 1. bataljonu 9. pehotnega polka je uspelo doseči zahodni breg v okrožju Czerniaków, kjer so se maloštevilni preživeli srečali z dvema oficirjema AK. Vstajniki so izkrcaje Berlingove izvidniške enote razumeli kot uvod v večjo operacijo RA, zato so se odločili vzpostaviti stalno radijsko zvezo z Rokosovskim. Gen. Chruściel je tja poslal skupino sedmih mož, ki je čez tri dni dosegla generalštab Rokosovskega. V skupini je bil tudi stotnik Kalugin, ki je bil pozneje ustreljen. Med tem je gen. Bór poslal Rokosovskemu telegram z natančnimi navodili za usposobitev telefonske zveze pod Vislo. V noči s 17. na 18. september je Berlingova armada postavila še eno mostišče 8 km severneje v predmestju Marymont in izkrcala nekaj sto mož. Nemci so kmalu doumeli resnost svojega položaja in vse sile usmerili proti mostiščema, ki pa jih ni bilo mogoče zlahka likvidirati.

Dileme londonske poljske vlade lahko opišemo takole: ob porazu Berlingovih sil bi varšavski vstaji grozil zanesljiv zlom, kar je slehernega domoljubnega Poljaka navdajalo z grozo. Po drugi strani pa so se v Londonu dobro zavedali političnih implikacij v primeru rešitve mesta, saj bi si zasluge za to pripisali politični tekmeci. Svoje so prispevali še vedno globoko zamrznjeni diplomatski odnosi s SZ in tragična poročila o ravnanju RA s pripadniki in enotami AK na poljskem ozemlju. Vrhovni poveljnik Domače armade je začel resno razmišljati o njeni razpustitvi. Vesti iz domovine so postopno polarizirale poljsko begunsko politično elito, dokler se ni naposled dokončno razklala na "zmerneže" in "trdorokce". Obe skupini sta naglo izgubljali podporo in zaupanje Angloameričanov, ki jih je bolj kot poljske razprtije zanimala prihodnost sodelovanja s Sovjeti. Namesto da bi se ostreje zoperstavili Stalinu in njegovi brezkompromisni politiki, so si pilatovsko umili roke in jih nato nemočno dvignili nad Varšavo.

Poslednji žarek upanja je vstajnike obsijal 18. septembra 1944 ob dveh popoldne, ko je Varšavo preletela velika letalska formacija, ki jo je sestavljalo 110 ameriških bombnikov B-17 in zaščitnica 62 lovskih letal P-51. Leteče trdnjave so z velike višine odvrogle 1284 zabojnikov z orožjem, opremo, hrano in zdravili, vendar je le 288 živobarvnih padal (22 %)

pristalo na ozemlju, ki je bilo v rokah vstajnikov. Med oskrbovalno operacijo *Frantic 7* so po nekaj neuspešnih začetkih, ki jih je zakrivilo slabo vreme, letala prvič vzletela z angleških letališč in z dovoljenjem SZ pristala v Poltavi (Lukas 1978: 82–83; Zawodny 1978: 133–134). Naslednji polet so sovjetske oblasti odobrile šele 30. septembra po dolgotrajnem in načrtnem zavlačevanju. Tega dne letala zaradi slabega vremena niso mogla vzleteti, naslednji dan pa so Sovjeti sporočili Američanom, da so vstajniki evakuirali Varšavo, kar je bila seveda popolna dezinformacija (Davies 2003: 381).

Vstajniki so praktično do konca trmasto vztrajali na ozkih pasovih ozemlja skupaj z rojaki iz Berlingove armade. Zlasti med temi je bilo žrtev veliko, ker so bili vojaki rekrutirani na ruralnem vzhodu Poljske, zato večina sploh še ni videla večjega mesta in je urbano vojskovanje med neveščimi terjalo visok krvni davek. Nemške udarne enote so mostišči Czerniaków in Marymont napadale z vseh strani in ju v nekaj dneh skrčile na desetino začetnega obsega. Združitev vstajnikov z rednimi enotami se je končala z umikom in strahotnimi izgubami.⁸⁴ Vojaki prve poljske armade, izurjeni v standardnih taktičnih postopkih sovjetske pehote, so trčili ob postavljene nemške položaje. Operacija ni bila prikrajšana le za "element presenečenja", temveč je odpovedala tudi logistična podpora. Zakaj ni Rokosovski odločneje podprl Berlinga in mu dal na voljo vsa razpoložljiva sredstva, ki mu jih v tej fazi bitke nedvomno ni primanjkovalo, ostaja ena od nerešenih ugank varšavske vstaje. Znano je, da je lublinski komite sklenil obračunati z Berlingom. Obtožili so ga, da je samovoljno začel operacijo brez zadostnega posvetovanja. Na obtožbe je odgovoril v pristni boljševiški maniri tako, da je komite obtožil trockizma in zaprosil za avdienco pri Stalinu, ki pa ga ni hotel sprejeti (Davies 2003: 383, 396–397).

Sesutju mostišča Marymont je sledil še poraz AK v okrožjih Mokotów in Żoliborz. 30. septembra so Nemci uničili tudi skupino vstajnikov v gozdu Kampinos in postali popolni gospodarji položaja. Obrežje Visle je bilo spet trdno v njihovih rokah. Na nasprotnem bregu je šesto okrožje AK v Pragi doletela po prihodu NKVD enaka usoda kot vse druge enote poljskega odporniškega gibanja, ki so prišle v stik s to zloglasno organizacijo. Vojake so na silo vključili v Berlingovo armado, oficirje pa postrelili ali pozaprli. Ker niso Sovjeti vstajnikom niti malo zaupali, so v poveljstvo AL (in ne AK) poslali stotnika Ivana A. Kolosa skupaj z radiotelegrafistom, da bi poizvedel, kakšne namene ima vodstvo vstajnikov. Stotnik Kolos se ni pretirano obremenjeval s preverjanjem pristnosti informacij, ampak je pridno

⁸⁴ Berlingova 1. poljska armada, ki je 1. julija 1944 štela 90.972 mož, jih je v bitki za mostišča na Visli izgubila 5662 (Zawodny 1978: 211).

potrjeval bolestna sumničenja, ki so letela na AK. "Njegova poročila so bila tako nesmiselna in polna protislovij, da bi zlahka spravila v zadrego celo Stalina." (gl. Davies 2003: 388–389)

Stalinovo vlogo v dvomesečni varšavski epizodi je zaradi stvarnega pomanjkanja trdnih dokazov sila težko analizirati, vendar se nam kaže kot "zelo dvolična, mračna in zlovešča", kakor pravi eden od njegovih biografov. Stalinovo ravnanje je bilo dokaj nenavadno. Sprva ni hotel verjeti, da je v Varšavi res izbruhnila vstaja. Nato je obljubil pomoč, ki pa je ni poslal. Pozneje je britanskim letalom prepovedal pristanek na sovjetskih letališčih, s čimer je britansko pomoč omejil na najmanjši obseg. Na koncu je nad Varšavo poslal sovjetska letala, ko je bilo že prepozno. "Težko je doumeti," zato ugotavlja isti biograf, "kakšni cinični politični izračuni so se skrivali za tem Stalinovim vedenjem in ravnanjem" (Deutscher 1977: 472–473).

5.9 Konec neke agonije

Po padcu okrožja Mokotów se je AK bojevala le še v dveh izoliranih sektorjih. 28. septembra je gen. von dem Bach-Zelewski generalu Bóru ponovno predlagal kapitulacijo. Ta je obvestil maršala Rokosovskega, da se vstajniki lahko upirajo le še do 1. oktobra, in začel pogajanja z nemškim poveljstvom (Zawodny 1978: 207). Prvi krog pogajanj, na katerih je poljsko stran zastopal podpolkovnik Zygmunt Dobrowolski-Zyndram, je trajal tri ure. Von dem Bach ni skoparil s pohvalami na račun AK.⁸⁵ Njeni pripadniki so v svojih enotah še vedno vzdrževali zavidljivo visoko moralo in psihično stabilnost, čeprav so zadnje obroke hrane mednje razdelili že sredi septembra. Drugi krog pogajanj je stekel 29. septembra med nemškim napadom na Żoliborz, kar je še povečalo pritisk na vstajnike. Naslednji dan se je delegacija AK sestala z Nemci v nemškem poveljstvu, kjer so se dogovorili za premirje 1. in 2. oktobra med peto uro zjutraj in sedmo zvečer (Zawodny: *ibid.*).

Vrhovni poveljnik AK je bil kljub navidezno brezizhodnemu položaju še vedno pripravljen prekiniti pogajanja, če bi Sovjeti pričeli dajati verodostojna znamenja za začetek ofenzive. Vse do razglasitve premirja so potekali srditi boji v vseh mestnih okrožjih, ki jih Nemci še niso osvojili, le v mestnem središču, kjer je bilo stacionirano poveljstvo AK in

⁸⁵ Bór-Komorowski (1951: 369–370) je bil prepričan, da za nemškim dobrikanjem tičijo pragmatični razlogi in motivi. Sam ni nikdar verjel v iskrenost Poljakom naklonjenih čustev von dem Bacha-Zelewskega, ker je poznal njegovo mračno preteklost kot poveljnika SS in policije v poljski Zgornji Šleziji po letu 1939. Verjetno je bil razlog za spremenjen nemški odnos do vstajnikov ustanavljanje *Volkssturma*, ki naj bi v okupiranih delih Nemčije izvajal podobne naloge kot Domača armada na Poljskem. S priznanjem statusa AK so Nemci verjetno želeli ustvariti precedens, ki bi kasneje zaščitil njihove partizane.

kamor so se skozi kanale umikale enote ter civilisti iz drugih sektorjev, so vzdrževali nekakšen red. Naraščalo je število bolnih, sestradanih, ranjenih in psihično izčrpanih ljudi, ki sta jih v hudi eksistenčni stiski in ob popolnem pomanjkanju vsega iz brezupa reševali ljubezen in vera v odrešitev ter posmrtno življenje. Povpraševanje po duhovni oskrbi je bilo tako veliko, da so katoliški duhovniki komaj zadovoljevali vse potrebe.

Konca bojev si je obupno želela tudi nemška stran, ki je v varšavskih pouličnih bojih še vedno izgubljala 100–150 vojakov na dan, nadrejena poveljstva pa so si želela dokončno zavzeti in utrditi celotno zahodno varšavsko obrežje Visle in tam pričakati RA. Vojna sicer ni več potekala po njihovih pričakovanjih, kajti *Lebensraum* v ukrajinski ravnici se jim je že izmuznil iz rok, pa tudi projekt germanizacije Poljske ni obetal otipljivih rezultatov. Zato so se Nemci odločili porušiti vse, česar jim ni uspelo za vekomaj vključiti v "tisočletni rajh". Poveljnik nemških sil v Varšavi von dem Bach je dobil za okrepitev prvovrstno 19. tankovsko armado in začel likvidacijo posameznih otokov odpora, na katerih so še vztrajali številčno oslabljeni vstajniki.

Vrhovni poveljnik AK je 30. septembra po dolgih pogovorih s svojim štabom legel h kratkemu počitku, a ga je že po eni uri predramil poveljnik zaščitnega voda, ki je bdel pri radijski postaji. "Gospod," je navdušeno poročal, "BBC je pred kratkim objavil novico, da so vas imenovali za vrhovnega poveljnika poljskih oboroženih sil." (Bór-Komorowski 1951: 364). V zgodnjih jutranjih urah je prejel tudi uradno obvestilo poljskega predsednika Raczkiewicza, ki je isti dan razrešil dolžnosti dotedanjega vrhovnega poveljnika gen. Sosnkowskega.⁸⁶ Bór-Komorowski je bil z imenovanjem sicer počaščen, hkrati pa se je zavedal, da najbrž nikoli ne bo mogel zasesti novega položaja. Verjetneje je bilo, da ga čaka bodisi nemško ujetništvo bodisi proces, ki so ga zahtevali poljski komunisti, skoraj zanesljivo pa prezgodnja smrt. Zato je hitro imenoval generala Okulickega za poveljnika AK in takoj napotil dva kurirja, ki naj bi poskušala doseči VB in poročala poljski begunski vladi. Dodatna dva je napotil tudi vladni delegat. Istega dne je Mikołajczyk pisal Stalinu v Moskvo in ga še zadnjič zaman rotil za pomoč.

Britanska vlada je želela varšavsko tragedijo čim prej pomesti pod preprogo in v dobro medzavezniških odnosov zatreti govorice o sovjetski pasivnosti, vendar se tako Churchill kot Eden nista mogla izogniti množici neprijetnih vprašanj, ki so v spodnjem domu parlamenta deževala z vseh strani (gl. Jędrzejewicz v Davies 2003: 412, 414–416). Churchill je 2. oktobra osebno sprejel poljskega premierja in mu povedal, da se bo Varšava v kratkem predala.

⁸⁶ Britanski tisk je "izrazil široko razširjeno prepričanje in pobožno upanje, da bo odstranitev vrhovnega poveljnika prispevala k izboljšanju poljsko-sovjetskih odnosov." (Davies 2003: 409)

V noči s 1. na 2. oktober se je Bór-Komorowski odločil obnoviti pogajanja z Nemci in je za to pooblastil poveljnika obveščevalne službe AK, polkovnika Iraneka-Osmeckega, ki se je izkazal kot izjemno trd in neizprosni pogajalec. Njegova temeljna naloga je bila vojakom AK in drugim formacijam (AL, PAL, NSZ), ki so se borile v vstaji, izposlovati bojevniški status. Doseči je bilo treba, da bodo pripadniki AK in civilisti odvezani vsakršne odgovornosti za sodelovanje v odporiškem gibanju. Poljaki so identične pravice zahtevali tudi za ženske v vrstah AK. Od Nemcev so poleg tega zahtevali zagotovila, da bodo humano ravnali s civilnim prebivalstvom, ki so ga hoteli po kapitulaciji izseliti iz mesta. Odločilni krog pogajanj se je začel 2. oktobra ob osmih zjutraj in besedni dvoboji pogajalcev so trajali ves dan. Poljski delegaciji je uspelo, da so Nemci le z nekaj manjšimi amandmaji odobrili vse poljske zahteve, ki sta jih nato obe strani sprejeli kot zavezujoče v dokončnem sporazumu o kapitulaciji. Podpisan je bil 3. oktobra ob drugi uri zjutraj, na 64. dan vstaje. Že pred tem je poveljnik Bór žalostno novico sporočil svojim vojakom in civilistom. Prvim se je zahvalil za požrtvovalen boj, drugim pa opravičil za vse pregrehe prvih. Pripadnike AK je pozval k spoštovanju premirja in opustitvi vseh aktivnosti razen samoobrambnih, prebivalce Varšave pa k izpolnjevanju evakuacijskega načrta (Bór-Komorowski 1951: 371–372). Številni pripadniki AK in tudi nekateri civilisti se niso hoteli sprijazniti z vdajo in nastalo je nekaj manjših izgrediv, ki pa so jih obvladali. Zawodny (1978: 193) pripoveduje, da sta dva vojaka iz njegove čete storila samomor tik pred odhodom v nemško ujetništvo. 3500 vstajnikov se je pomešalo med civiliste in skupaj z njimi zapustilo mesto, da bi zunaj nadaljevali boj, velika večina pa je ponosno odkorakala v nemško ujetništvo.⁸⁷ Zawodny (1978: 194, 210–211) navaja, da je v ujetništvo odšlo 15.378 vstajnikov, med katerimi je bilo 922 oficirjev in 2000

⁸⁷ Med tistimi, ki so izkoristili kritje civilistov in pobegnili iz mesta, so bili tudi vladni delegat Jankowski, novi namestnik poveljnika AK major Emil Fieldorf-Nil in tudi novi vrhovni poveljnik AK gen. Okulicki. Slednji je v okupirano Poljsko prišel šele maja 1944, tik pred začetkom varšavske vstaje. Spustil se je s padalom v strogi tajnosti in za njegov prihod ni vedel nihče razen najožjih sodelavcev. Prav zato se je med pogajanja za kapitulacijo izkazalo, da je najprimernejši kandidat za novega vrhovnega poveljnika AK, ki bo po Bórovem odhodu v ujetništvo nadaljeval s konspirativnim delom. Začel je reorganizacijo AK, pa kmalu uvidel, da je sleherni oborožen odpor proti novim zavojevalcem jalov. 19. januarja 1945 je izdal ukaz, s katerim je uradno razpustil AK, sam pa ostal aktiven kot eden od vodij skrivne države. Dolgo je nezaupljivo zavračal stike s Sovjeti, dokler ni na ukaz premierjevega namestnika Jankowskega sprejel povabilo na pogajanja o prihodnosti Poljske. Udeležil se jih je, zavedajoč se, da gre za očitno past. Skupaj s petnajstimi drugimi poljskimi voditelji je bil aretiran, zaslišan in odpeljan v Moskvo, kjer so Sovjeti junija 1945 uprizorili proces, na katerem so šestnajsterico obtožili organiziranja protisovjetske dejavnosti, sabotaž, zločinov proti RA in številnih drugih namišljenih zločinov. ZDA in VB nista protestirali. Sovjetom je s posebnimi metodami zasliševanja in vodenja postopka uspelo zlomiti vse poljske voditelje razen Okulickega, ki je v tekoči ruščini pogumno kljuboval lažnim obtožbam. Seveda je bil prav tako kot drugi obsojen na dolgo zaporno kazen, vendar je s sodišča odšel z dvignjeno glavo in nasmeškom na obrazu. Še pred začetkom procesa je moral Okulicki za NKVD napisati dolgo poročilo, ki se je začelo s pripravami na polet z SOE na Poljsko in končalo z oceno trenutnega stanja. Okulicki je umrl v sovjetskem ujetništvu decembra 1946 v nepojasnjenih okoliščinah (Davies 2003: 460–461, 466–467; gl. Kuśnierz 1949: 228–235; Krzyzanowski 2004).

žensk. Med vstajo in po njej je Varšavo zapustilo približno 700.000 civilistov, umrlo pa jih je 200.000–250.000. Vstajniki so v boju izgubili 22.200 moških (10.200 mrtvih, 7000 pogrešanih in 5000 težko ranjenih). Nemci so imeli 10.000 mrtvih, 7000 pogrešanih, 9000 ranjenih, 1000–2000 pa je bilo zajetih in od teh se je dobra polovica po kapitulaciji vrnila. Materialne izgube so bile neizmerne in nekdanja živahna prestolnica se je spremenila v mesto duhov, ko je 5. oktobra iz nje odkorakala še zadnja enota AK. Poljakom po eni izmed bolj krvavih bitk v njihovi zgodovini ni napočila ura "W", po kateri so tako hrepeneli. Ura "W" bi namreč vstajnikom pomenila *wolność* – svobodo.

6. ZAKLJUČEK

Rdeča armada je zadnje vojno leto začela z operacijo velikega obsega, ki pa ni bila drzno zasnovana kot *Bagrati*on, niti ni nosila tako pretencioznega imena kot njene predhodnice. Splošni načrt je predvideval prodor v neposredno bližino nemške prestolnice.

Operacija Visla–Odra se je po 163 dneh počitka ob Visli začela 12. januarja 1945 v glavni geostrateški smeri skozi poljsko ravnico proti Berlinu. Sovjeti so pred začetkom operacije na izhodiščih skoncentrirali velikansko število vojakov ter velikanske količine orožja in vojaškega materiala. Štirim frontam, od katerih je vsaka imela skoraj milijon vojakov, se je postavilo nasproti nekajkrat manjše število Nemcev z zavezniki. Rezultat tolikšne premoči v živi sili in orožju je bil bliskovit prodor do reke Odre, končan v nekaj več kot petnajstih dneh in v skladu s teoretičnimi pričakovanji sovjetskega poveljstva pred začetkom operacije. Manevrsko zemljišče je še dodatno pospešilo naglo napredovanje sovjetskih armad in jim omogočilo, da so prodirale z neverjetno hitrostjo 80 km na dan (Overy 1999: 257). Sovjetski teoretik Savkin (v Žabkar 2004: 96) "je s statistično metodo ugotovil, da so sovjetske kombinirane armade v sklepnih operacijah druge svetovne vojne (1944/1945) dosegle povprečno dnevno hitrost napredovanja 20–30 km na dan".

3. februarja 1945 so armade maršalov Žukova in Konjeva stale ob reki Odri in strmele proti Berlinu, svoji končni postaji. Ostanke nekdanjih nemških armad so se v razsulu umikali z vzhodnih nemških ozemelj in puščali za seboj nebranjeno civilno prebivalstvo ter posamezne žepe odpora, v katerih so se utrdili najbolj zagrizeni nacisti. Sovjeti so spet potrebovali več kot dva meseca, da so očistili zaledje in se pripravili na dokončni obračun s Hitlerjem. Ziemke (v Dear in Foot 2001: 355) pravi, "da se je Stalin med jaltško konferenco odločil, da hitra zmaga ni v njegovem interesu, in je zato dovolil, da se je splošna ofenziva v februarju in marcu izrodila v naključne spopade". Nova ozemlja na zahodu (Šlezija) so se na sovjetskem "jedilniku" znašla pred zasedbo Vzhodne in Zahodne Prusije.

Berlinska operacija, zadnje dejanje v veličastni predstavi sovjetskih ofenzivnih zmogljivosti na vzhodni fronti, se je začela 16. aprila 1945. Obsežnih priprav za napad ob Odri in Nisi ni bilo mogoče enostavno prikriti. Sovjetske sile so šteje 2,5 milijona mož in podpiralo jih je 41.600 topov in težkih minometov, 6250 tankov in samovoznih topov ter štiri zračne armade. "Šlo je za največjo koncentracijo ognjene moči, ki se je kdajkoli zbrala" (Beevor 2004: 206). RA je sicer napredovala precej počasneje (4–12 km na dan) kot med operacijo Visla–Odra, vseeno pa je berlinsko operacijo zaključila v 23 dneh. Pripadniki 1.

poljske armade, ki je skupaj z 2. (poljsko) armado v sestavu 1. beloruske fronte sodelovala pri zavzetju Berlina, so zmagoslavni izobesili poljsko zastavo nad Brandenburškimi vrati.

V periodizaciji operativnega delovanja sovjetske Rdeče armade od decembra 1941 do maja 1945 lahko opazimo nesorazmerno dolgo obdobje mirovanja in nedejavnost RA med operacijama *Bagration* in Visla–Odra. Najdaljše obdobje relativnega mirovanja sovjetskih oboroženih sil nastopi po Moskovski operaciji, prvi veliki sovjetski protiofenzivi v Veliki domovinski vojni. Takrat ni bila RA še niti približno tako močna, samozavestna in izkušena sila kot dve leti pozneje ter je potrebovala veliko daljše obdobje za stabilizacijo fronte, konsolidacijo bojnih položajev, popolnitev enot in načrtovanje novih ofenzivnih akcij. V grafikonu 5.8.1 (str. 76), ki prikazuje čas trajanja operacij in vmesnih obdobj med njimi je mogoče opaziti tendenco skrajševanja vmesnih pripravljalnih obdobj med operacijami. To obdobje se opazno podaljša le še po operaciji *Bagration*, ko RA za celih 163 dni obmiruje pred Vislo, in sicer od 2. avgusta 1944 do 12. januarja 1945.⁸⁸ Začetek stagnacije RA se datumsko skoraj popolnoma ujema z začetkom varšavske vstaje. Ali gre zgolj za nesrečno naključje, da je bila sovjetska Rdeča armada ravno po izbruhu varšavske vstaje zaradi izčrpanosti svojih človeških in materialnih zmogljivosti prisiljena ustaviti operacije in ostati pretežno pasivna vse do začetka leta 1945? V vsebinskem delu diplomskega dela sem zbral zadostno število dokazov, ki sicer omogočajo verifikacijo prve hipoteze, vendar ne brez določenih zadržkov. Zato si bom dovolil še en kratek vpogled v sporno obdobje.

Konec julija je RA prihitela do Visle, se drzno pognala čeznjo in na drugem bregu postavila majhna mostišča pri krajih Magnuszew, Puławy in Sandomierz, ki bi jih kasneje uporabila kot izhodišča za nadaljnje operacije. Nemci, ki so spoznali potencialno grožnjo, so mostišča silovito napadli in jih zreducirali na drobne zaplate zemlje z nekaj možmi in topovi. Zato je Stalin svojim silam ukazal, naj s sunkom proti Varšavi odrežejo ostanke nemške armadne skupine Center, vendar je ofenzivni stampedo RA po stotinah prehojenih kilometrov in štirih tednih nenehnega vojskovanja pričel pešati. Zaradi izčrpanosti bi sovjetske prednje enote ob odločnem nemškem protinapadu postale zelo ranljive. Nemška vojska je konec julija z močno okrepljenimi tankovskimi enotami zadržala sovjetski prodor in tako poškodovala vodilni tankovski korpus, da se je morala 2. tankovska armada umakniti in ponovno opremiti. Po prepričanju nekaterih zgodovinarjev je bil vzhodni breg Visle skrajni domet operacije *Bagration*, osvoboditev Varšave pa sploh ni bila v prvotnem načrtu (Overy 1999: 245–246, 249). Za cenjenega zgodovinarja je nesporno dejstvo, da RA pred Varšavo ni obstala iz

⁸⁸ Zaradi načelne objektivnosti je na tem mestu treba posebej poudariti, da se je RA takrat izdatno angažirala drugje. Operirala je v Romuniji, Bolgariji, Jugoslaviji in na Madžarskem.

političnih, temveč povsem vojaških razlogov. "Bi bila RA avgusta 1944 res sposobna zavzeti Varšavo in rešiti prebivalstvo pred nemškim barbarstvom?", se sprašuje Overy (1999: 248). Če obravnavamo samo avgustovsko dogajanje na fronti, zlasti prve dni meseca, lahko hitro ugotovimo, "da sovjetske sile niso obsedele in se zabavale, medtem ko je Varšava gorela", ampak so se zapletle v težke spopade za mostišča, ki so jih Nemci zagrizeno napadali. Izčrpane, nezadostno opremljene in slabo popolnjene enote RA so naleteli na vztrajnega in izkušenega nasprotnika, ki je obrambo širšega območja mesta izbral za svojo prioriteto. Odgovor na vprašanje, ki si ga zastavlja Overy, je najbrž res "nedvoumno negativen" in če ga res nekoliko težje podkrepimo s sovjetskimi viri – ki jim včasih upravičeno očitamo neobjektivnost – potem toliko lažje verjamemo nesumljivim izpovedim Guderiana in drugih nemških generalov (gl. Werth 1979b: 212–213). Če kot neverodostojna ovržemo tudi nemška pričevanja, se že močno približamo hipotezi o teoriji zarote, ki varšavsko agonijo razlaga bodisi kot poslednje grozodejstvo nacistično-sovjetskega pakta bodisi kot uverturo hladne vojne. Overy (1999: 247) pravilno ugotavlja, da je "resnica veliko bolj zapletena, kot se zdi", vendar se tudi sam premalo poglubi v sovjetsko vojaško stvarnost. Njegova resnica sovjetsko politično in vojaško vodstvo popolnoma opere krivde in oprosti vsakršne odgovornosti za polom vstajnikov v Varšavi. V celotni tragično obarvani pripovedi o varšavski vstaji je poleg političnih, psiholoških in vojaških dejavnikov treba upoštevati tudi časovnega, ki je neposredno povezan z vsemi drugimi. Prelomnico v ravnanju RA med varšavsko vstajo pomeni časovna točka, v kateri se v vojaško planiranje in splošno strategijo prikrade ideološko-politični dejavnik. Sovjetsko medlost in vojaško pasivnost v drugi polovici septembra si ne moremo več razlagati drugače kot Stalinovo cinično preračunljivost.⁸⁹ Vojaške zagate v avgustu je sovjetski voditelj še lahko izkoristil za prikrivanje svojih resničnih namenov, kasneje pa se je pokazala vsa sprevrženost njegovih političnih kalkulacij.

Sovjetski viri radi očitajo AK, da je vstajo začela na lastno pest, ne da bi se prej posvetovala s sovjetskim političnim vrhom in uskladila akcije z RA. Očitek je sčasoma postal najbolj prikladna pretveza za sovjetsko pasivnost, ki pa ne vzdrži racionalne presoje. Tiste dni sta namreč v okupirani Evropi izbruhnili še dve drugi vstaji, ena v Parizu in druga na Slovaškem. Zgodili sta se nenadoma, nihče od vstajnikov se ni prej posvetoval ali koordiniral akcijo z zavezniki, vendar sta bili obe v nasprotju z varšavsko kljub temu deležni drugačne obravnave. Poleg tega, da je vstajnikom očital nekooperativnost, je Rokosovski v intervjuju z

⁸⁹ Ameriški zgodovinar Lukas (1978: 191), ki se zaveda kontroverznosti sovjetskega zastoja pred Vislo avgusta 1944, se sklicuje na nemške dokumente, ki po njegovem dokazujejo, da bi RA v septembru že lahko postavila trajna mostišča in z njimi vsaj razbremenila AK, če že ne zavzela mesta.

britanskim vojnim dopisnikom (Werth 1979b: 214) potožil, da so se vstajniki v sovjetsko osvobajanje Poljske vmešali kot "klovn v cirkusu". Če so se res v neprimernem trenutku in okoliščinah vmešali v dogajanje, bi morala za to delno prevzeti odgovornost tudi sovjetska propaganda, ki jih je že vsaj teden dni prej mrzlično spodbujala k akciji. Poraja se vprašanje, kakšna bi bila sovjetska pomoč, če bi vstajo organizirali partizani komunistične provenience? Bi morda Sovjeti tedaj poskušali zavzeti Varšavo za vsako ceno in celo premestili nekatere enote z drugih front na Vislo, četudi bi s tem ogrozili operacijo "osvobajanja balkanskih narodov"? Ker se ni zgodilo nič podobnega, varšavska vstaja med drugim tudi dokazuje neznatnost komunističnega vpliva na Poljskem (Kuśnierz 1949: 228).

V diplomskem delu sem posebno pozornost posvetil vplivu "poljskega vprašanja" na vojaško-politične odnose v zavezniški koaliciji s poudarkom na dogajanju med varšavsko vstajo. Ugotovil sem, da je Veliki trojici uspelo ohraniti strateško enotnost, saj med vstajo ni prišlo do nevarnejše konfrontacije med SZ na eni ter VB in ZDA na drugi strani. Razkol v zavezniškem taboru je preprečila premišljena politika popuščanja Stalinu in njegovim imperialističnim zahtevam. Zahodni zaveznici sta jo začeli izvajati kmalu po tem, ko se je SZ znašla na njuni strani kot članica protihitlerjevske koalicije. Angloameriški *appeasement* je svoj zenit dosegel na zavezniških konferencah v Teheranu, na Jalti in v Potsdamu ter je logično izhajal iz velikega pomena, ki sta ga zahodni sili pripisovali ohranjanju dobrih odnosov s SZ. Sovjetska zveza se je pri pogajanjih lahko vedno "opirala na dovolj otipljivo dejstvo, da so sovjetske armade na poljskih tleh" (Benko 1997: 276). Do resnejše krize v odnosih med SZ in zahodnima zaveznicama je zaradi poljskega vprašanja prišlo šele po koncu druge svetovne vojne, iz česar se jasno vidi pragmatična naravnost medvojnega (kvazi)zavezništva. Vse dokler je obstajal nevaren skupni sovražnik, je zavezniško koalicijo povezoval močan skupni interes, da ga premagajo. Varšavska vstaja zato ni mogla in ni smela povzročiti razpada koalicije, kar bi ogrozilo doseganje skupnih ciljev. Britanci so kmalu po vstopu SZ v vojno prelomili svečane obljube o pomoči svoji "prvi zaveznici". Britanska podpora vstajnikom je bolj kot na polnokrvno akcijo spominjala na humanitarno gesto, s katero so si sicer lajšali slabo vest, ni pa mogla prikriti njihove vojaške nemoči. "Odkrita prizadevanja SOE za oskrbovanje Poljakov sta premagali razdalja in politika," je prodorno zapisal angleški poznavalec te organizacije (Stafford 2000: 223). Američanov in zlasti njihovega predsednika ni kaj dosti vznemirjalo nadaljevanje Stalinovega "*Drang nach Westen*", ki ga je začel že v letih 1939 in 1940 ter je v letih 1944 in 1945 postajal vse bolj

očiten.⁹⁰ Trdno na strani SZ je bil skoraj celoten medijski prostor z nekaterimi prodornimi pisci, ki so krojili ameriško javno mnenje. Izjemno trdnost in trajnost prosovjetskih simpatij dokazuje podatek, da je bilo leta 1946 kar 74 % Američanov prepričanih, da sta ZDA in SZ enako odgovorni za globalne nesporazume. Še januarja 1947 jih je 43 % zaupalo SZ.

Varšavska vstaja je za hip nevarno zamajala zavezniško koalicijo in pokazala na latentna nasprotja med glavnimi protagonisti. Na varšavskem zemljevidu so se pokazali obrisi prihodnje hladne vojne in blokofske polarizacije, vendar je strateška enotnost zavezništva to preizkušnjo uspešno prestala in do konca druge svetovne vojne obdržala ravnotežje. Razmišljanje o vlogi zahodnih zaveznic v varšavski tragediji me je odvrnilo od moje prvotne hipoteze. Privedlo me je do končnega sklepa, da dogajanje ob varšavski vstaji bolj kot na uverturo hladne vojne spominja na "drugi München".

⁹⁰ Roosevelt je zahrbtnemu sovjetskemu napadu na Poljsko nasprotoval manj kot pozneje podobnemu italijanskemu napadu na Francijo (Raack 1995: 31).

7. VIRI IN LITERATURA

1. Andrew, Christopher in Oleg Gordievsky (1990): *KGB: The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*. London, etc.: Hodder & Stoughton.
2. Andrew, Christopher in Vasili Mitrokhin (2000): *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West*. London: Penguin Books.
3. Ascherson, Neal (1987): *The Struggles for Poland*. New York: Random House.
4. Ball, S. J. (1998): *The Cold War: An International History, 1947–1991*. London, etc.: Arnold.
5. Bartoszewski, Władysław (2004): *Dni walczącej Stolicy: Kronika Powstania Warszawskiego*. Warszawa: Świat Książki.
6. Beevor, Antony (2001): *Stalingrad*. London: Penguin Books.
7. Beevor, Antony (2004): *Berlin: The Downfall 1945*. London: Penguin Books.
8. Benko, Vladimir (1997): *Zgodovina mednarodnih odnosov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
9. Bliss Lane, Arthur (1965): *I Saw Poland Betrayed*. Western Islands: The Americanist Library.
10. Bór-Komorowski, Tadeusz (1951): *The Secret Army*. New York: The Macmillan Company.
11. Bradford, James C., ur. in Jeremy Black (2006): *International Encyclopedia of Military History (IEMH)*. Vol. 1. New York in Oxford: Routledge.
12. Calvocoressi, Peter (1991): *World Politics Since 1945*, šesta izdaja. London in New York: Longman.
13. Chodakiewicz, Marek Jan (2004): *The Warsaw Rising, 1944: Perception and Reality*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/doc/chodakiewicz1.pdf> (4. december 2004).
14. Churchill, Winston S. (1964): *Druga svetovna vojna*. Ljubljana: Borec.
15. Ciechanowski, Jan (2002): *Operation 'Tempest' – a general outline*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/9%20Article.htm> (22. januar 2004).
16. Ciechanowski, Jan M. (1974): *The Warsaw Rising of 1944*. London in New York: Cambridge University Press.
17. Comay, Joan (2002): *Who's Who in Jewish History*, tretja izdaja. London in New York: Routledge.

18. Courtois, Stéphane, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karol Bartosek in Jean-Louis Margolin (1999): *Črna knjiga komunizma: zločini, teror in zatiranje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
19. Davies, I. N. R. (2004): *Britain and the Warsaw Rising*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/20%20Article.htm> (27. februar 2004).
20. Davies, Norman (2001): *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*, nova izdaja. Oxford in New York: Oxford University Press.
21. Davies, Norman (2003): *Rising '44: 'The Battle for Warsaw'*. London: Macmillan.
22. Davies, Norman (2005): *God's Playground: A History of Poland*. Vol. II. Oxford in New York: Oxford University Press.
23. Dawidowicz, Lucy S. (1987): *The War against the Jews 1933–1945*. Bungay: Penguin Books.
24. Dear, I. C. B., ur. in M. R. D. Foot, ur. (2001): *The Oxford Companion to World War II*. New York: Oxford University Press.
25. Delarue, Jacques (1968): *Zgodovina Gestapa*. Ljubljana: Borec.
26. Deutscher, Isaac (1977): *Stalin: politična biografija*. Zagreb: Globus.
27. Dupuy, Trevor N., ur., Franklin D. Margiotta, ur., Curt Johnson, ur., James B. Motley, ur. in David L. Bongard, ur. (1993): *International Military and Defense Encyclopedia (IMDE)*. Vol. 2. New York in Washington: Brassey's.
28. *Druga svetovna vojna. 1981*. Tretja knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga.
29. *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945* (1982). Ljubljana: Založba Borec.
30. Eyssen, J. L. van (2004): *The Warsaw Airlift*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/witness/vaneyssen.htm> (4. december 2004).
31. Foot, R. M. D. (2004): *The British and the Home Army*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/19%20Article.htm> (15. junij 2007).
32. Gehlen, Reinhard (1972): *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen*. New York: The World Publishing Company.
33. Hempel, Andrew (2005): *Poland in World War II: An Illustrated Military History*. New York: Hippocrene Books, Inc.
34. Hilberg, Raul (1967): *The Destruction of the European Jews*. Chicago: Quadrangle Paperbacks.
35. Kalvokorezi, Piter in Gaj Vint (1987): *Totalni rat*. Beograd: Rad.
36. Karski, Jan (1944): *Story of a Secret State*. Boston: Houghton Mifflin Company.
37. Kissinger, Henry (1994): *Diplomacy*. New York, etc.: Simon & Schuster.

38. Knightley, Phillip (1989): *Philby: the Life and Views of the KGB Masterspy*. London: Pan Books Ltd.
39. Koch, Stephen (1995): *Dvojna življenja: vohuni in pisatelji v sovjetski vojni idej proti zahodu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
40. Kondracki, Tadeusz (2001): *The Warsaw Uprising*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/4%20Article.htm> (22. januar 2004).
41. Korbonski, Stefan (2004): *Fighting Warsaw: The Story of the Polish Underground State 1939–1945*. New York: Hippocrene Books, Inc.
42. Korošec, Tomo, Marjan Fekonja, Alojz Jehart, Franc Pečelin, Miroslav Ulčar, Anton Žabkar in Zoran Dernovšek, uredniški odbor (2002): *Vojaški slovar*. Predelana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo.
43. Krzyzanowski, Jerzy R. (2004): *Gen. Leopold Okulicki: the Last C-i-C of the Home Army*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/paper/okulicki2.htm> (13. oktober 2005).
44. Kuśnierz, Bronisław (1949): *Stalin and the Poles*. London: Hollis & Carter.
45. Lukas, Richard C. (1978): *The Strange Allies: The United States and Poland 1941–1945*. Knoxville: The University of Tennessee Press.
46. Mazower, Mark (2002): *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
47. Miłosz, Czesław (2003): *Prezmem oblasti*. Ljubljana: Nova revija.
48. Moorhouse, Roger (2003): *The German View of the Warsaw Rising 1944*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/18%20Article.htm> (22. januar 2004).
49. Moor-Jankowski, Jan (2006): *Holocaust of Non-Jewish Poles During WWII*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/paper/jankowski1.htm> (4. december 2004).
50. Muzeum Powstania Warszawskiego (2005): *Bronisław Mieczysław Władysławowicz Kamiński*. Dostopno na http://www.1944.pl/index.php?a=site_text&id=12703&se_id=12709 (27. junij 2007).
51. Ney-Krwawicz, Marek (2001): *The Polish Underground State and Home Army*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/2%20Article.htm> (22. januar 2004).
52. Ostasz, Grzegorz (2003): *The Polish Government-in-Exile's Home Delegation*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/17%20Article.htm> (22. januar 2004).
53. Overy, Richard (1999): *Russia's War*. London: Penguin Books.

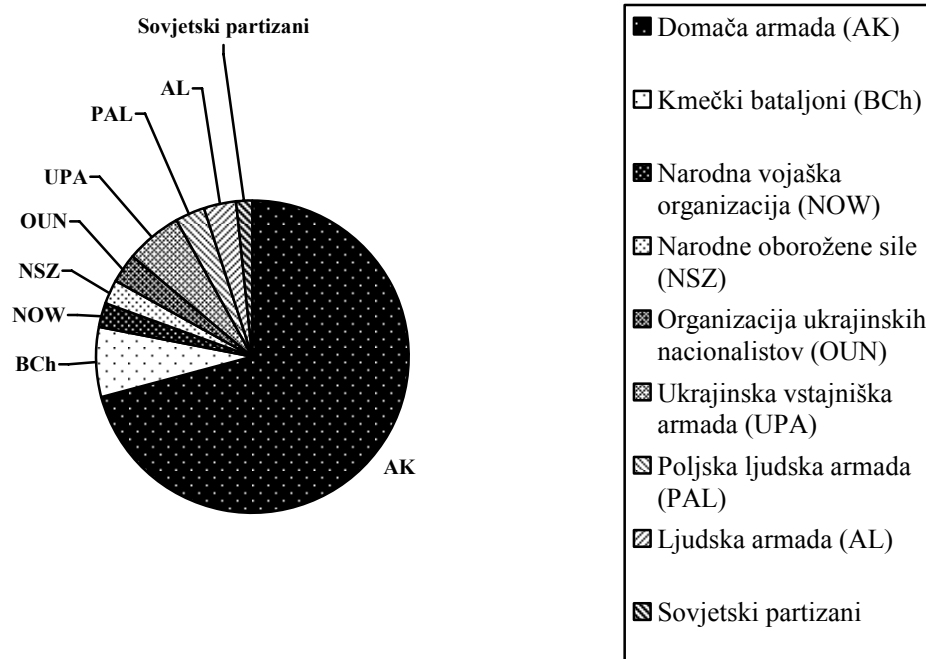
54. Peszke, Michael Alfred (2005): *The Polish Underground Army, the Western Allies and the Failure of Strategic Unity in World War II*. Jefferson, N. C.: McFarland & Company, Inc.
55. Piekalkiewicz, Janusz (1972): *Vohuni, agenti, vojaki*. Ljubljana in Beograd: Cankarjeva založba in Nolit.
56. Raack, Richard C. (1995): *Stalin's Drive to the West, 1938–1945: The Origins of the Cold War*. Stanford: Stanford University Press.
57. Rossman, Jan (2006): *In the Warsaw Sewers*. Dostopno na http://www.warsawuprising.com/paper/warsaw_sewers.htm (1. julij 2007).
58. Rostafinski, Wojciech (2005): *How the Last Jews in Warsaw Were Saved*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/savejews.htm> (4. december 2004).
59. Shirer, William (1969): *Vzpon in padec tretjega rajha*. I. in II. del. Ljubljana: DZS.
60. Sławiński, Andrzej (2001): *Warsaw Ghetto Rising and The Polish Home Army*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/5%20Article.htm> (22. januar 2004).
61. Sławiński, Andrzej (2002): *Those who helped Polish Jews during WWII*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/10%20Article.htm> (22. januar 2004).
62. Sławiński, Andrzej (2005): *Policy of the United States of America towards the Soviet Union 1941–1945 and its consequences for Poland*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/23%20Article.htm> (21. junij 2007).
63. Sławiński, Andrzej (2007): *Collaboration with the Germans in occupied countries – the case of Poland*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/26%20Article.htm> (27. marec 2007).
64. Stafford, David (1980): *Britain and European Resistance, 1940–1945*. London in Basingstoke: The Macmillan Press.
65. Stafford, David (2000): *Secret Agent: The True Story of the Special Operations Executive*. London: BBC Press.
66. Stevenson, William (1978): *A Man Called Intrepid: The Secret War 1939–1945*. London: Sphere Books Ltd.
67. Stolarski, Rafał E. (2007): *The Production of Arms and Explosive Materials by the Polish Home Army in the Years 1939–1945*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/25%20Article.htm> (30. april 2007).
68. Sulzberger, C. L. (1980): *Memoari: sedem celin in štirideset let*. Zagreb: Globus.
69. *Svetovna zgodovina*. 1976. Ljubljana: Cankarjeva založba.

70. Tebinka, Jacek (2001): *Policy of the Soviet Union towards the Warsaw Uprising 1.8–2.10.1944*. Dostopno na <http://www.polishresistance-ak.org/6%20Article.htm> (22. januar 2004).
71. Tomaszewski, Irene in Tacia Werbowski (1999): *Zegota: The Council for Aid to Jews in Occupied Poland 1942–1945*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/zegota.htm> (29. maj 2005).
72. Trevor-Roper, Hugh (2005): *Hitlerjevi zadnji dnevi*. Mengeš: Ciceron.
73. Tucker, Spencer C. (2001): *Who's Who in Twentieth-century Warfare*. London in New York: Routledge.
74. Vodnik, France (1977): *Poljsko-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
75. Warsaw Uprising 1944 (2005): *British government declassified WWII documents related to Lt. John Ward dispatches from Warsaw during the Uprising in 1944*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/doc/crs.htm> (22. junij 2007).
76. Warsaw Uprising 1944 (2006a): *Allied Support for Warsaw: Roosevelt-Churchill-Stalin communications. Selected documents*. Dostopno na http://www.warsawuprising.com/doc/Roosevelt_Churchill_Stalin.htm (10. avgust 2007).
77. Warsaw Uprising 1944 (2006b): *Declaration Concerning Polish Home Army (granting combatant rights)*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/doc/combatant.htm> (11. julij 2007).
78. Warsaw Uprising 1944 (2006c): *City sewers as communication lines during the Warsaw Uprising*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/paper/sewers.htm> (29. maj 2005).
79. Warsaw Uprising 1944 (2006d): *RONA – Russian National Liberation Army (Russkaya Osvoboditelnaya Narodnaya Armiya)*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/paper/rona.htm> (27. junij 2007).
80. Warsaw Uprising 1944 (2006e): *Roosevelt and Stalin meeting minutes, Teheran Conference, December 1943*. Dostopno na http://www.warsawuprising.com/doc/teheran_roosevelt_stalin.htm (3. december 2004).
81. Warsaw Uprising 1944 (2007): *Katyn Forest Massacre: Minutes of the Politburo of the Central Committee meeting in March 5, 1940, excerpts*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/katyn.htm> (3. december 2004).

82. Warsaw Uprising 1944 (2008a): *German Crimes Committed During the Warsaw Rising*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/doc/atrocities.pdf> (3. december 2004).
83. Warsaw Uprising 1944 (2008b): *Lt. John Ward radio dispatches from Warsaw to London: August–September 1944*. Dostopno na <http://www.warsawuprising.com/doc/dispatches1.htm> (4. december 2004).
84. Weigel, George (2000): *Apostol upanja: Življenje in delo papeža Janeza Pavla II*. Bled: Vernar Consulting.
85. Werth, Alexander (1979a): *Rusija u ratu 1941–1945*. Prvi svezak. Rijeka: Otokar Keršovani.
86. Werth, Alexander (1979b): *Rusija u ratu 1941–1945*. Drugi svezak. Rijeka: Otokar Keršovani.
87. Wikipedia, the free encyclopedia (2007): *Joseph E. Davies*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_E._Davies (1. oktober 2007).
88. Wikipedia, the free encyclopedia (2008): *Insurgency*. Dostopno na <http://en.wikipedia.org/wiki/Insurgency> (21. maj 2007).
89. Wistrich, Robert S. (2002): *Who's Who in Nazi Germany*. London in New York: Routledge.
90. Zawodny, J. K. (1978): *Nothing but Honour: The Story of the Warsaw Uprising, 1944*. Stanford: Hoover Institution Press.
91. Žabkar, Anton (2003): *Marsova dediščina*. 1. knjiga. Ljubljana: FDV.
92. Žabkar, Anton (2004): *Marsova dediščina*. 2. knjiga. Ljubljana: FDV.
93. Žukov, Georgij K. (1969): *Spomini in premišljanja*. Ljubljana: DZS.

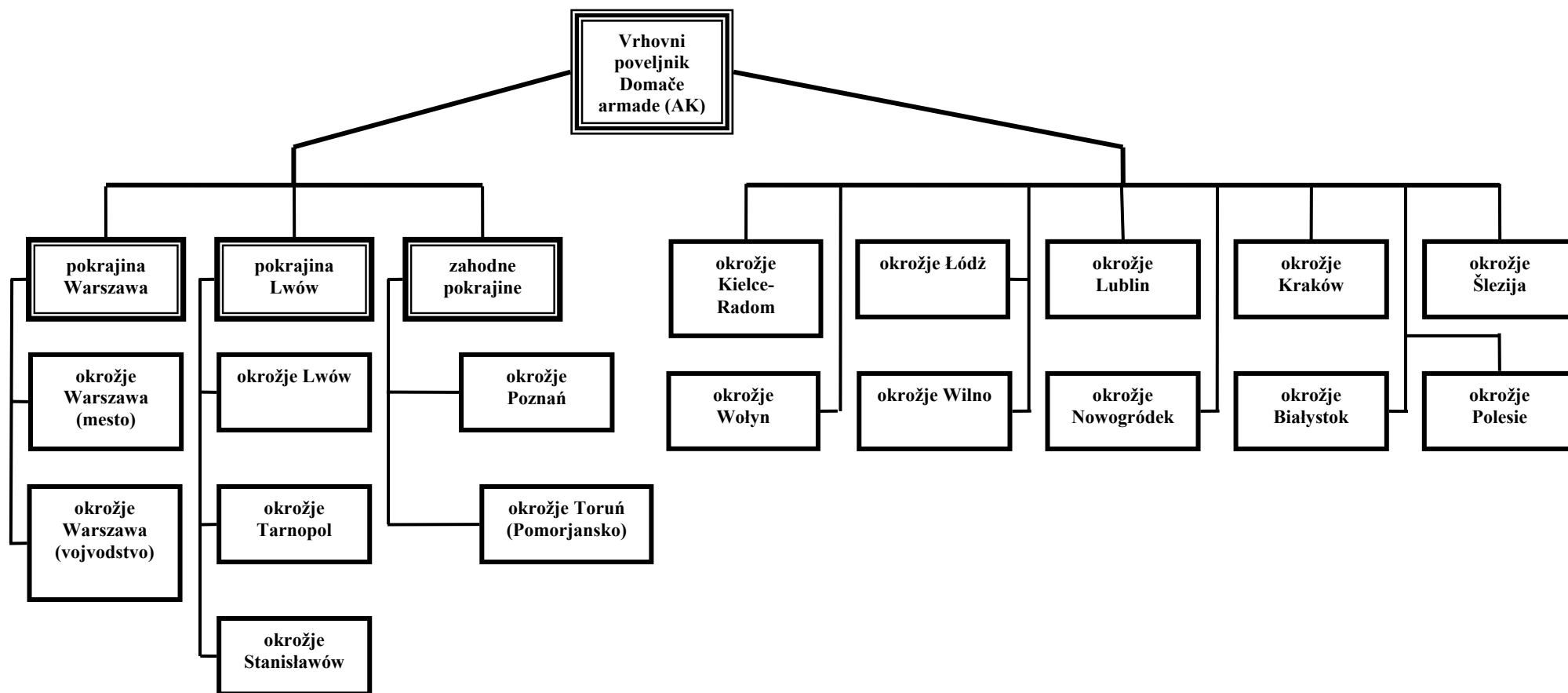
8. PRILOGE

Priloga A: Odporniške organizacije na Poljskem (1944)

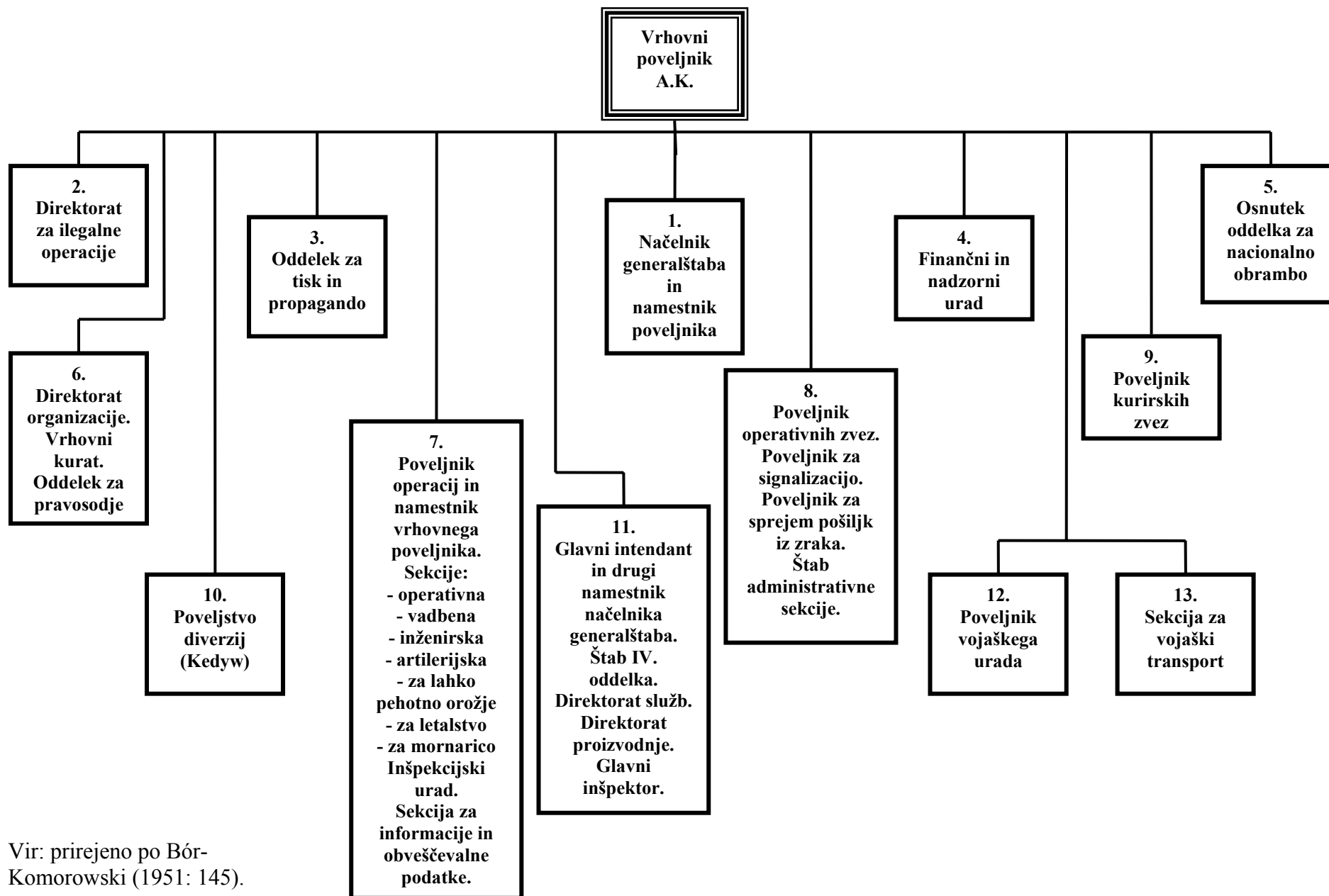
Vir: prirejeno po Davies (2005: 349).

Priloga B: Upravna organizacija Domače armade na Poljskem (delitev na predvojna okrožja)

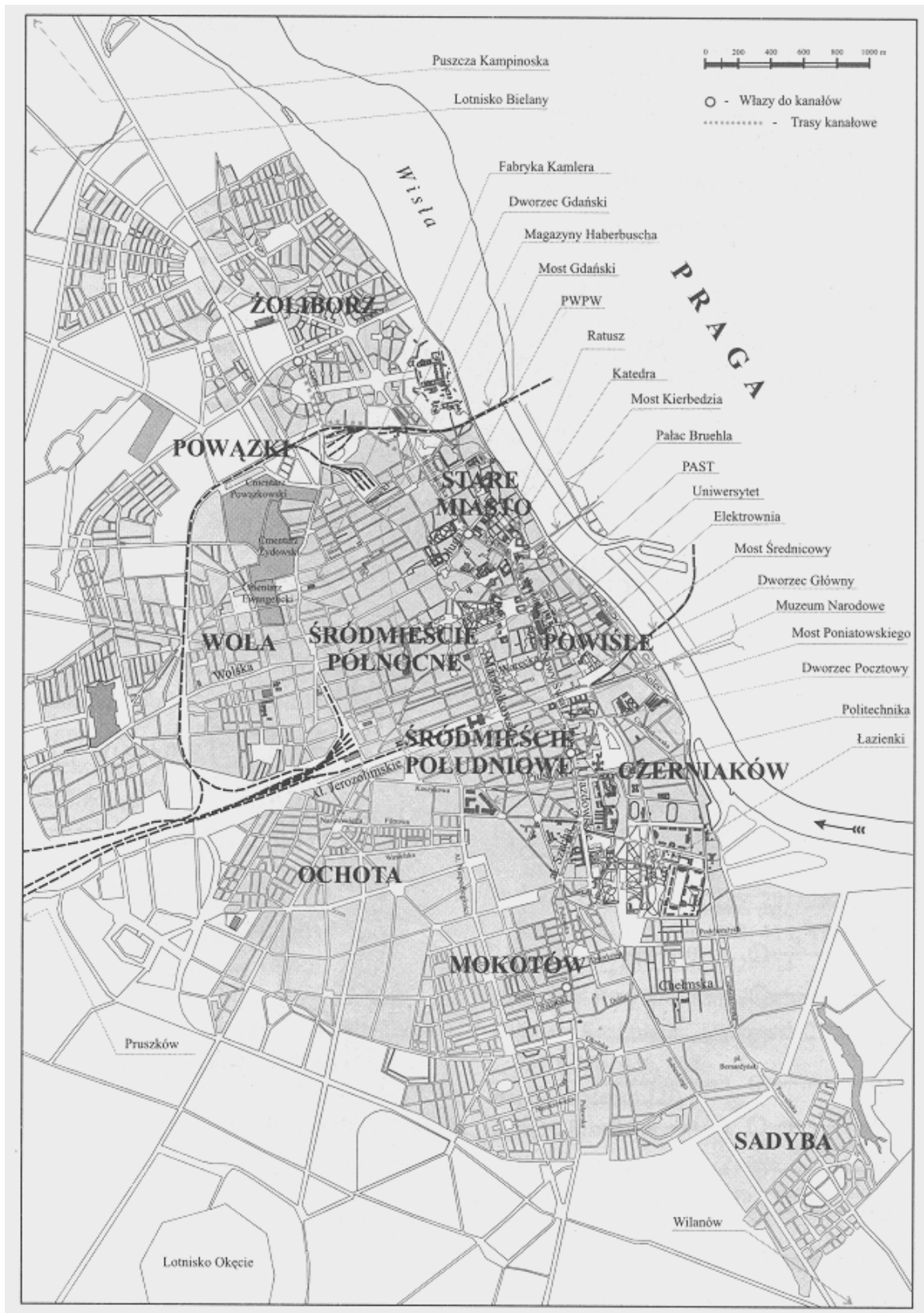
Vir: prirejeno po Bór-Komorowski (1951: 149).

Priloga C: Organizacija Domače armade

Vir: prirejeno po Bór-Komorowski (1951: 145).

Priloga D: Načrt Varšave in njenih mestnih četrti z nekaterimi najpomembnejšimi objekti, ki so se znašli na bojišču

Vir: prirejeno po Bartoszewski (2004: 491).

Priloga E: Zemljevid okupirane Poljske (1939–1944)

Vir: prirejeno po Davies (2003: 647).